

ETNOLOG

GLASILO
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
V LJUBLJANI

L. XVI — 1943

UREDIL
DR. RAJKO LOŽAR

LJUBLJANA 1944

Etnolog erscheint jährlich einmal.

Herausgeber und Verleger Etnografski muzej, Ljubljana, Bleiweisova
cesta 24 (verantwortlich dr. Rajko Ložar).

Schriftleitung und Verwaltung ebendort (verantwortlich dr. R. Ložar).

Druck der Zadružna tiskarna, Ljubljana (verantwortlich M. Blejec).

Etnolog izhaja letno enkrat.

Izdajatelj in založnik Etnografski muzej v Ljubljani, Bleiweisova
cesta 24 (odgovoren dr. Rajko Ložar).

Uredništvo in uprava istotam (odgovoren dr. R. Ložar).

Tisk Zadružne tiskarne v Ljubljani (odgovoren M. Blejec).

Pričujoči letnik XVI za l. 1945. je izšel 31. januarja 1944.

ETNOLOG

GLASILO
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
V LJUBLJANI

L. XVI – 1943

UREDIL
DR. RAJKO LOŽAR

LJUBLJANA 1944

44061

Kazalo vsebine

Vilfan, dr. Sergij, Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih	5
Kotnik France, Presnec	29
Grafenauer Ivan, Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi	45
Lenček Radivoj, Dvoje kužnih obredij iz l. 1854	60
Hrovatin, dr. Radoslav, Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov	65
<hr/>	
Šašelj Ivan, Slovenski pregovori in reki	81
Steska Viktor, Kljukec	85

Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih

Dr. Sergij Vilfan

Iz neizčrpnega vira človeškega dogajanja zajeti motivi imajo nujno zvezo z zunanjim redom, ki ta dogajanja usmerja — s pravom, njegovimi pravili in izvrševanjem. Zato utegne marsikak motiv upravičeno vzbuditi tudi pravnikovo zanimanje. Spoznanje, da sta umetnost in pravo dve panogi kulturnega udejstvovanja, ki ju vežejo tesni stiki, je rodilo obsežno delo Hansa Fehra o pravu in umetnosti, čigar drugi del obsega »Pravo v pesništvu«.¹

Z narodopisnega, pa tudi s pravnozgodovinskega vidika zaslužijo prav posebno pažnjo oni motivi, ki so duševna last preprostega ljudstva. Čeprav ljudsko izročilo navadno ne vsebuje zgodovinske resnice, nam vendar pomaga, da zasledujemo vpliv, ki so ga imele razne pravne uredbe v narodnem življenju, zlasti pa, da ugotovimo, kakšno stališče je ljudstvo do njih zavzemalo. Ljudsko izročilo nam dalje odkriva narodno pojmovanje o dobrem in slabem, o pravici in krivici, odkriva nam ljudske pravne ideale in pravno logiko, podaja nam v ljudski perspektivi opazovano pravno zgodovino.

Predmet te razprave je pravna vsebina slovenskih pripovedk² in pripovednih narodnih pesmi, dveh vrst ljudskega izročila, katerih zdru-

¹ Hans Fehr, Kunst und Recht, II. Das Recht in der Dichtung, Bern.

² »Pripovedka« v smislu nemške »Sage«, to je »poročilo, ki se med ljudstvom ustno prenaša in ki je — v nasprotju s pravljico — navezano na določeno čudno zgodbo ali pozornost vzbujajoče dejstvo, čigar povzročitelj je neznan. Poročilo hoče biti verodostojno, čeprav se bavi često z nadnaravnimi in čudovitimi stvarmi.« (Erich-Beitl, Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Leipzig, str. 619.) Po Kelemini str. 5. (v op. 4. navedeno delo) izhajajo pripovedke iz bajk. Prim. Ivan Pregelj, Osnovne črte iz književne teorije, Ljubljana 1956, zlasti str. 10. — Ker se pojem pripovedke ne loči strogo od drugih vrst ljudskega pripovedništva, segamo po zgledu E. v. Künssberga (Rechtliche Volkskunde, Halle/Saale 1956) včasih tudi preko najožjega okvira pripovedk.

Pripovedke, ki so predmet tega pregleda, spadajo v skupino »pravnih pripovedk« (Künssberg, o. c. 12 ss), ker obravnavajo pravno pravilo ali pravni odnošaj, pravni spomenik ali za pravo pomembno osebnost. — Francoz Gaidoz in Nemeč Walter Schiller izvajata pravne pripovedke od orientalskih narodov; Künssberg temu nasproti opozarja na pravno vsebino germanskih sag (Saga).

žitev opravičuje njuna teoretska sorodnost. Izbrali smo si prav ti dve vrsti ljudskega pripovedništva iz vsebinskih razlogov, ker so v njih ohranjeni najštevilnejši pravni spomini, pa tudi iz zunanjih razlogov — ker nudi literatura za pravni pregled teh dveh vrst še največ gradiva, zlasti v obliki zbirk narodnega blaga.³

Štrekljevo zbirko narodnih pesmi je s pravnega stališča že dvakrat obravnaval Metod Dolenc,⁴ ki se je pri tem oziral na vse vrste narodnih pesmi, zlasti pa na pripovedne. Novejša slovstvena zgodovina nam za pravniški pregled pripovednih pesmi nudi novo snov in odpira nove vidike. V Glonarjevi zbirki Starih žalostnih je vsebovanih več pravnih motivov, ki doslej še niso bili upoštevani. — Metoda Ivana Grafenauerja,⁵ ki išče zveze pesniškega motiva s kulturnimi razmerami okolja, v katerem je zrasel, je pripomogla do presenetljivih rezultatov, ki jih tudi pravni zgodovinar ne sme prezreti. — Tako se kaže potreba, da vprašanje pravnih motivov v pripovednih pesmih ponovno načnemo.

Pri orisu pravnih motivov, ki jih vsebuje ta del slovenskega izročila, si stavljamo za smoter, da ugotovimo predvsem nekaj najbolj značilnih, vsebinsko sorodnih pravnih motivnih skupin in po možnosti tudi temeljne poteze pravnih spominov in nazorov v ljudskem izročilu. Kolikor so nam že zdaj na razpolago zanesljivejši zgodovinski podatki, s pomočjo katerih si moremo ustvariti zvezo med pesniškimi motivi in pravnim življenjem, uporabljam to priložnost, da na to zvezo opozorim.

Med pravnimi pripovedkami moremo med drugimi ločiti tri velike skupine: pravno ajtiološke (pri nas pripovedke o kosezih, razne razlage svoboščin itd.), pripovedke o pravnem spomeniku (n. pr. v zvezi s krvavim znamenjem pri Kamniku) ter pripovedke o zločinu in kazni. S tega vidika nameravam navesti nekaj zgledov ob drugi priliki; v tem članku se oziram predvsem na pravno sistematiko.

³ Zbirke pripovedk: Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1950 (odslej: Kelemina); Janko Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi, Celje 1950 (odslej: Orožen, Gradovi). Upoštevani so tudi Trdinovi Zbrani spisi, *Kotnikove Storijske I., Prevalje* 1924, ter F. Kocbekove *Storijske*, Celje 1926. — Zbirke narodnih pesmi: Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi (SNP)*; Joža Glonar, *Stare žalostne*, Ljubljana 1959 (SŽ). — Razen pri SNP pomenijo številke pri citatih povsod strani. — Citati večinoma niso popolnoma izčrpani; navedeni so le tipični zgledi.

⁴ Metod Dolenc, *Pravniški razgled po slov. narodnih pesmih*, SP 1914, str. 509—519; *O pravnih spominih v slov. narodnih pesmih*, *Vodnikova pratika* 1942, str. 57—66. Citiram po novejši razpravi (Dolenc, PS).

⁵ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, Ljubljana 1945 (odslej: Grafenauer, LV). Opombe v knjigi »Peli so jih mati moja«, Ljubljana 1945, str. 151 ss, je po Grafenauerjevih podatkih sestavil Miklavž Kuret (odslej: Grafenauer-Kuret). — Prof. dr. Grafenauer mi je iz prijaznosti dal tudi številne nasvete in podatke ter pregledal rokopis, za kar naj mu s tem izrečem svojo posebno zahvalo.

I. Motivi v zvezi z državnim in družabnim ustrojem.

O državnem ustroju in vodstvu države v narodnih pesmih in pripovedkah ne pridemo preko originalno naivnih predstav; tako na primer omenja narodna pesem vojno napoved z besedami: »Turk je pisal beli list — za našga cesarja svetliga: — ola, ola, cesarska svetlost!...«¹ Za slog občevanja s cesarjem so tudi značilne besede: »Kaj ti pravim, cesarost...«² »Le gor, le gor, svitli cesar«;³ ta slog je prav dobro zadel Levstik v svojem Martinu Krpanu.

Država in njen ustroj sta bila predaleč odmaknjena od ljudstva, da bi mogla zapustiti globlje sledove v njegovem izročilu. Kolikor pa je ohranjenih motivov v zvezi z državnim in socialnim življenjem, jih poznamo večinoma v prozi in sicer predvsem s področja patrimonialne uprave. Vzroka temu pojavu glede na državni položaj Slovencev ni težko ugotoviti.

V ožjem stiku je bilo ljudstvo edino s patrimonialno upravo, zato srečujemo o njej v ljudskem izročilu konkretnije spomine.

S tem smo se približali vprašanju, ki v zvezi z našimi narodnimi pesmimi vedno znova prihaja na dan, vprašanju o njihovem lirskem ali epskem značaju. Pred kratkim se je s svojega vidika dotaknil tega vprašanja Miklavž Kuret,⁴ ki meni, da značaj in miselnost slovenskega ljudstva nista nikjer in nikoli epska; slovenska duševnost po njegovem ni ne pripravljena in ne sposobna, da bi bajala, ampak se kaže njeno izrazito nagnjenje in svojska sposobnost v obredjih. Slovenski človek svojih pripovednih snovi zato ni bajal, ker jih je rajši rajal in pel. Trditve utegnejo biti resnične in imajo gotovo marsikaj na sebi, a zadnji vzrok, zakaj slovenska duševnost ni nagnjena k epiki, ostane še vedno neznan. — Ali ne utegne tičati eden od sovzrokov tudi v dejstvu, da slovensko ljudstvo ni imelo neposrednih stikov z višjim državnim vodstvom, niti vpogleda v državno življenje in hierarhijo družbe, in zato iz tega področja življenja ni jemalo motivov? Epski motivi pa so radi zvezani prav s tem življenjem.

1. Predstave o najstarejši državni organizaciji se rade mešajo z mitologijo. Pravljični »kraljič«, ki ga opeva pesem o kresnicah,⁵ utegne biti bajeslovno bitje Kresnik, ki v nekaterih drugih pripovednih motivih dobiva že bolj konkretne poteze nekakega slovenskega vladarja;⁶ vendar je močno sumljivo, da so prav ta mesta interpolirana v romantični dobi. Zanimivo je, da so Kresnikove bajke našle oporišče v določenem kraju — Vurberku. Kelemina domneva, da so iz starih plemenskih bogov Kresnikov polagoma postali bajni slovenski knezi in spravlja v zvezo s Kresnikovim mitom tudi lik kralja Matjaža.⁷

¹ SNP 26.

² SNP 16.

³ SNP 21.

⁴ Grafenauer - Kuret 5 ss.

⁵ SNP 297, 299; prim. Grafenauer-Kuret 151/2.

⁶ Kelemina 545, 550.

⁷ Isti 29.

Kralj Matjaž,⁸ čigar ime kaže, da so ga Slovenci prevzeli od Kajkavcev, je osrednja oseba slovenskega izročila o državi in njenem vodstvu, je lik idealnega vladarja, kot si ga predstavlja slovensko ljudstvo. Zlasti po dveh znakih se po ljudskem mnenju odlikuje dober vladar. Oba znaka sta združena pri kralju Matjažu, ki deli bogatinom in revežem enako pravico, ter kuje same zlate novce. Zanimiv je zlasti drugi znak, ki kaže, kakšen pomen so pripisovali kovanju dobrega denarja. Če si predočimo denarno politiko vladarjev ob prehodu iz srednjega v novi vek, nas ta pomen ne preseneča.

Zgodovina prča, da so vladarji skušali svoje slabo finančno stanje izboljšati na ta način, da so stare novce zamenjavali z novimi, ki so imeli manjšo kovinsko vrednost. Proti poslabšanju denarja so se pri nas vztrajno borili zlasti štajerski deželni stanovi, ki so l. 1257. od cesarja Friderika dosegli načelni predpis, da deželni knez ne sme izdajati novega, slabšega denarja »brez splošnega pristanka« štajerskih ministerialov; če ga pa izda, naj ostane v novi »teži« vsaj pet let. Že dejstvo, da je to prva zakonska določba, ki naravnost odreja pristanek ministerialov in da ta določba predstavlja eno prvih pravnih podlag stanovske monarhije, prča o velikem pomenu, ki so ga pripisovali vprašanju dobrega denarja. Čeprav so se take določbe ponavljale (l. 1277. in deloma l. 1292. za Štajersko, l. 1444. za Koroško), so imele le malo praktičnega uspeha, kar najbolj kažejo avgsburški libeli iz l. 1510, v katerih se notranje-avstrijske dežele in še posebej Kranjska, pritožujejo nad slabim denarjem.⁹ Majhna denarna vrednost pa je konec koncev najbolj pritiskala na kmete, katerih dajatve so se prav ob prehodu iz srednjega v novi vek izpreminjale v denarne; ker pa se je denar vedno bolj poslabševal, so graščaki — da bi dobili realno vrednost — navijali denarne dajatve navzgor. Razumljivo je zato, da so si kmetje želeli stalnosti denarja, ki jo je dejansko Matija Korvin uvedel v svoji državi.

Drugih stvarnih predstav o vladanju kralja Matjaža v slovenskem izročilu ni. Slovenci niso izrabili priložnosti, da bi si ob kralju Matjažu ustvarili oziroma izoblikovali slovensko epsko snov. Tega niso storili, ker so jim bile stvarne predstave o kralju tuje in z likom kralja Matjaža niso vedeli kaj veliko početi. Nanj so navezali bajeslovno pričakovanje idealnega odrešilnega kralja,¹⁰ ga zamenjavali s karantanskim knezom, ki so ga ustoličevali na Gosposvetskem polju, poslali na primer na Turško reševat ženo in slednjič so ga popolnoma sprejeli v svoje bližnje okolje in mu naprtili celo zgodbo z Bobnarco. Da je osebnost kralja Matjaža res vsestransko izrabljena, so ga poslali tudi pred pekel reševat svojo mater. — Motivov, ki bi bili resnično primerni za glavnega junaka-kralja, pa se ljudstvo ni spomnilo.

⁸ Kelemina 355. Grafenauer-Kuret 156. Zenon Kuzelja, Ugorski kralj Matvij Korvin, Zapiski ševčenkove družbe XLVII.

⁹ Vsi omenjeni viri so ponatisnjeni v deželnih ročnih Štajerske, Koroške in Kranjske.

¹⁰ Kelemina 355. Prim. prerokbo o Borutovem kraljestvu, o. c. 370, ter o povratku Celjanov Orožen: Gradovi 44.

Druge osebe slovenskega izročila o prvotni državni organizaciji so trije glavarji: Leh, Čeh, Meh, iz katerih se izvajajo tri kraljestva — leško, češko in meško (rusko). Živeli so baje blizu Krapine.¹¹ — Nekaj podobnega pripoveduje izročilo o knezu Kraku, ki je vodil del Slovencev iz Karantanije proti severu in postal leški ali poljski vladar.¹² Osebnost landarske kraljice Slovencev v beneški ravnini¹³ nas spominja na češko Libušo. Slednjič ve ljudsko izročilo povedati tudi ime kneza Svetoslava in kraj njegovega groba.¹⁴

Plemensko razdelitev omenja bajka v zvezi s Kresnikovim gradom Kačjakom, ki je bil baje kasneje središče slovenskega plemena Doljancev in ki so ga po pripovedovanju začeli staviti l. 111. pred Kr.¹⁵

2. Na realnejša tla nas postavi pripovedka o knezu Ingu, prva zapisana slovenska pripovedka,¹⁶ ki nam nudi važne podatke o slovenskem družabnem ustroju v 8. in 9. stoletju, torej v dobi, ko sta se med Slovenci obenem z vero začela boriti tudi stari in novi pravni red.

»Dux« ali »comes« Ingo je povabil k sebi sužnje-kristjane. Postregel jim je na časten način, njihovim gospodarjem pa, ki so bili še neverniki, je dal pred hišo jesti v počrnelih posodah. Ko so ga vprašali, zakaj tako ravna, jim je odgovoril, da niso vredni biti v družbi onih, ki jih je očistil krst. Nato so se neverniki dali poučiti v veri in krstiti.

Literatura se je že ponovno bavila z vprašanjem, kakšen je pravni značaj »kneza«, kakšne narodnosti je bil knez Ingo, in kaj je zgodovinsko jedro pripovedke. Milko Kos, ki je podal pregled te literature, meni, da je »knez« neke vrste plemič in dostojanstvenik staroslovenske družbe, paralela nemškemu grofu, višji od župana, a nižji od »velikega kneza«. Ingo sam in njegova gostija je po mnenju večine raziskovalcev bajeslovni motiv, ki pa vsebuje zgodovinsko jedro. Po Milku Kosu je to jedro sledeče: staroslovenska družba je v resnici poznala poleg drugih neke privilegirane stanove (plemiče), ki so bili pogani, in sužnje, ki so bili večinoma kristjani. Stan sužnjev so namreč tvorili predvsem prvotni prebivalci slovenskih dežel (Vlahi), ki so ohranili krščansko vero še iz prejšnjih časov ali so bili vsaj dovtetnejši za pokristjanjenje, ter vojni ujetniki. Verjetno pa se je tudi slovensko prebivalstvo nižjih stanov prej oprijelo krščanske vere kot velikaši, ki so se že iz političnih razlogov upirali krščanstvu. Ta povezanost verskih in stanovskih borb je po Kosu jedro pripovedke o knezu Ingu.

3. V poznejši dobi je na Slovenskem suženjstvo prenehalo. Položaj nesvobodnih kmetov ni suženjstvo, marveč rojenjaštvo, milejša oblika nesvobode. Da Slovenci kljub temu niso pozabili pojma suženjstva, so poskrbele sile od zunaj. Do 12. stoletja so Saraceni plenili po obalah Sredozemskega morja ne le mrtvo, ampak tudi človeško blago.¹⁷ Spomin

¹¹⁻¹⁴ Kelemina 559.

¹⁵ O. c. 540.

¹⁶ Zapisana je bila v 9. stoletju. Tisk: Milko Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana 1956, 137 ss, 61 ss.

¹⁷ Prim. Grafenauer-Kuret 155, 156.

na to se nam je ohranil v pesmi o Zariki in Sončici:¹⁸ Turški car (prvotno Saracen) ukrade Sonco, ki potem pride na trg kot sužnja. Prav tak spomin tiči verjetno tudi v pesmi o onečaščeni sveti hostiji.¹⁹ — Ko je prenehalo saracensko pljenje, se je kmalu začelo turško. Motivov o turških ugrabitvah v narodnih pesmih ne manjka,²⁰ nekatere so se združile z motivom o otmici.

4. V zvezi s stanovskim ustrojem so tudi nekatere razmeroma mlajše pripovedke, ki razlagajo nastanek in značaj svoboščin teharskih kosezov. Po ljudskem mnenju so kosezi plemiči, ki vsi skupaj štejejo le za enega.²¹ Do svojega privilegija pa so prišli teharski kosezi v zvezi z nemoralnim življenjem celjskih grofov (Hermana II., Friderika II. ali Ulrika II.).

Po eni varianti je neki kmet zalotil pri svoji hčeri celjskega grofa, ki se je izmotal iz zadrege s tem, da je Teharčane poplemenitil. Po drugi varianti pa je grof zalezoval gozdarjevo hčer. Njen oče je zasnoval proti grofu zaroto, ki jo je pa bči izdala. Grof je iz hvaležnosti do dekleta zarotnikom odpustil in jim celo podelil plemstvo. Pripoveduje se tudi, da je grof zalezoval dekle Mlinarjevega Janeza, ki je grofa s pomočjo tovarišev pri tem podvigu ujel. Grofa so izpustili le proti obljubi, da jih bo poplemenitil. Zanimiva je tudi varianta, ki pravi, da so imeli celjski grofje veliko nezakonskih otrok, ki so jih dajali Teharčanom v vzgojo. Ker svojih otrok slednjic niso več znali razločevati, in ker se jim ni zdelo primerno, da bi bili ti otroci navadni kmetje, je eden od celjskih grofov vse Teharčane poplemenitil.²²

Zgodovinsko jedro vseh teh pripovedk utegne biti kvečjemu nemoralno življenje celjskih grofov, o katerem nam ve sploh ljudsko izročilo mnogo povedati. Kar pa je tu govora o izvoru koseških svoboščin, je v celoti neresnično, saj sega privilegirani položaj kosezov v mnogo starejšo dobo in sloni na popolnoma drugačnih temeljih. Zanimive so pa te ljudske razlage predvsem kot značilen primer pripovedke o izvoru (Ursprungssage).

5. Tem pripovedkam moremo vzporediti še nekatere nadaljnje ljudske razlage svoboščin, zlasti pripovedko, ki pravi, da je Friderik III. oprostil davka nekaj hiš v Motniku, ker so mu Motničani pomagali v bojih za celjsko dediščino. Napadli so namreč v družbi z nekaterimi drugimi kmeti l. 1457. Vitovca na vrhu Kozjaka in razbili njegovo vojsko.²³ To ljudsko izročilo sloni na globoko ukoreninjeni misli, da mora biti vsaka svoboščina na nek način zaslužena, najbolje z vojaškimi

¹⁸ Prav tam. SNP 71, 72.

¹⁹ SNP 519, Grafenauer-Kuret 164.

²⁰ Vendar se suženjstvo v tej zvezi ne omenja ali pa taka omemba ni prvotna. Prim. nasprotno celo dobri položaj ugrabljenca v pesmi »Brat najde med romaricami sestro«, SŽ 157.

²¹ Seidl-Strmšek, Šmarska dolina leta 1859, 6/7.

²² Vse te variante gl. Orožen, Gradovi 37 ss; prim. tudi Ign. Orožen, Das Bistum und die Diözese Lavant III., Celje 1880, 328.

²³ Pavle Urankar, Zgodovina trga Motnika, Ljubljana 1940, 25.

čini.²⁴ Na isti misli sloni pripovedka o Petru Klepcu, kateremu je »neki kralj« v zahvalo za vojaške zasluge podelil pravico lova, davčno prostost in nekatere druge pravice. Celo plemstvo je baje dobil Peter in ves njegov rodni kraj, vendar so ga naslednji rodovi po nemarnosti zapravili.²⁵

6. Pretežni del pripovedk o socialnem življenju se nanaša na položaj slovenskega kmeta v tlačanski dobi. Motivi niso stari, nekaterim se naravnost pozna, da so nastali šele v dobi Jožefa II. ali celo pozneje. Kljub temu niso brez pomena, kajti v njih lahko zasledujemo, kako je ljudsko izročilo izpreminjalo nam sicer že znane pojave. Obenem nam nazorno slikajo čustva, s katerimi je ljudstvo prenašalo svoj družabni položaj. Kljub temu, da so ti motivi velikokrat naravnost izmišljeni in od drugod prevzeti (nekatera mučilna orodja) ter do grotesknosti pretirani (most iz jermenov, ki jih graščak reže iz hrbtov svojih kmetov),²⁶ vsebujejo vendar neko zgodovinsko jedro in nam na zanimiv način osvetljujejo naše zgodovinsko znanje o tlačanski dobi.

Rahel spomin na razne načine oddajanja zemljišč podložnim kmetom je ohranjen na primer v besedni igri o oddaji kmetije v »štant« (zakup):

Neki kmetič iz Podvina (grad Polzela) je neredno hodil na tlako. Zagrozili so mu zato, da bodo dali njegovo kmetijo v štant (drugemu). Kmet je odvrnil, naj jo le dajo v štant in to še jutri, če jo morejo. Štant pomeni namreč tudi del kozolea.²⁷

Podložni kmet je bil navezan na zemljo; brez gospodarjevega dovoljenja je ni smel zapustiti. Znano pa je, da so kmetje na skrivaj zapuščali domove in se izseljevali zlasti na Hrvaško. Spomini na to so se ohranili v ljudskem izročilu o Kozjanskem gradu in njegovem hudem oskrbniku Bertoldu,²⁸ pa tudi v ljudski razlagi imena Pusta gora (severno od Forhteneka).

Na Pusti gori je bila nekoč vas, ki je spadala pod forhteneško graščino. Ker so gospodje kmete zatirali, so se ti izselili in se podali pod viderdriškega gospoda. Da bi svoj odhod zakrili, so prej v pečeh močno zakurili. Dim naj bi graščaka varal, da je vas še obljudena. Naselbina je propadla in kraj je dobil ime Pusta gora.²⁹

S podložniškim položajem sta bili združeni predvsem dve dolžnosti: dajatve in tlaka. Obe sta zapisani v črni knjigi slovenskega ljudskega izročila. Znan je zlasti motiv o kmetu, ki je dolžan dajatev (»štibra«) pa ga graščak zato vrže v keho in mu zapleni živino. Ta motiv opeva narodna pesem v več variantah, tudi v zvezi z gospodom, ki strelja na

²⁴ Prim. Künssberg, o. c. 15.

²⁵ Kelemina 376. Nekaj podobnega gl. Kotnik, Storijske 54.

²⁶ Orožen, Gradovi 166.

²⁷ O. c. 68.

²⁸ O. c. 216.

²⁹ O. c. 117.

razpelo.³⁰ Mnogo spominov na visoke dajatve vsebuje pesem o skopem graščaku, ki po smrti ne najde miru. Spomin na način oddajanja desetine je ohranjen v naslednji anekdoti:

Graščak je pobiral desetino tako, da je jemal žito z vsake desete late v kozolcu. Zato so kmetje dajali na vsako deseto lato manj žita. Če je graščak štel v isti smeri, je bil prikrajšan, če pa je štel v nasprotni smeri, zvižaća ni uspela.³¹ — Drugod so pobirali desetino na ta način, da so graščinski ljudje pobirali z njiv vsak deseti snop.³²

Glede tlake naj omenimo najprej nekaj spominov na njeno organizacijo. Pripovedke omenjajo razne vrste tlake: Najpogosteje pač tlako na polju³³ in vožnjo,³⁴ mestoma pa tudi zidanje gradov (zlasti vožnjo kamnov),³⁵ prenašanje grajskih gospa in gospodičen³⁶ in gonjo na lovu.³⁷ — Tlaka na polju pod graščino Zalog je bila razdeljena po vaseh tako, da je vsaka vas opravljala svoj posel: Arjani so na primer pokosili travnike, Dobrišani pa so pospravili seno.³⁸ Tlaka se je navadno označevala s trobljenjem.³⁹

Z ljudskimi pripovedkami o kmetovem tlačanstvu so ozko povezani motivi o zlobnem graščaku, med katerimi motivi o dobrem graščaku⁴⁰ kar izginejo. Vsa doslej naštetá ljudska izročila — gre večinoma za zgodovinske anekdote in lokalne spomine — so po vsebini razmeroma stvarna: podložniški položaj, ki smo ga z njihovo pomočjo orisali, utegne v znatnem delu ustrezati resnici. Motiv o hudobnem graščaku pa nas povede na pravo področje ljudskih pripovedk, področje, na katerem se je ljudska domišljija večkrat bujno razbohotila. Hudobni graščak se poslužuje najrazličnejših načinov muk, s katerimi trpinči svoje kmete. Ječa in pretepanje⁴¹ se večkrat omenjata, navajajo pa se kot načini usmrtnitve in muke tudi metanje kmeta ribam,⁴² trkanje kmeta s kozlom⁴³ in podobno. V drugih ljudskih izročilih se v opise trpinčenja mešajo

³⁰ SNP 281—287, SŽ 158 ss. »Kmetič je bil štibró dovžán. — Toko je reku hud' gospod, — hud gospod, srdit' gospod: „Jast bom pa tebe v keho djav.“ SŽ 140.

³¹ Orožen, Gradovi 150.

³² O. c. 91.

³³ O. c. passim.

³⁴ O. c. 146/7.

³⁵ Soteska — o. c. 58; Forhtenek — o. c. 117. Prim. o. c. 209, Kelemina 301.

³⁶ Orožen, Gradovi 195 (Žusem).

³⁷ O. c. 216 (Kozje), 220 (Pilštajn), Kelemina 301.

³⁸ Orožen, Gradovi 61.

³⁹ O. c. 117, 150, 204. Prim. tudi 197.

⁴⁰ Motivi o dobrem graščaku, n. pr. o. c. 56, 147, 177, 251.

⁴¹ »Grajske vices«, koš s palicami za pretepanje kmetov navaja po Trdini Kelemina, Slovenske pravne starine v filološki luči, GMDS XIV., Ljubljana 1933, 89.

⁴² Kelemina 367.

⁴³ O. c. 368.

tudi predstave iz kazenskega prava, zlasti se omenjajo v tej zvezi razne priprave, ki so se sicer uporabljale v kazenskem pravosodstvu.

Ljudski čut pravičnosti zahteva, da zlobnega graščaka zadene kazen. Včasih — a le redko — izvrši to kazen višja oblast: cesar na primer pošlje v Žusem svoje biriče, ki graščaka privežejo na voz in ga vlačijo do smrti.⁴⁴ Kjer pa ne pomaga cesar, si pomaga kmet sam:

Ljudstvo si pripoveduje anekdote, da je kmet pretepel biriča.⁴⁵ Celo staro živalsko pravljico o medvedu-slugi so prikrojili po svojih razmerah: Neki kmet je bil bolan in ni mogel na tlako. Grajski hlapec ga je silil, naj gre vsaj graščaku muhe preganjat. Čevljar, ki je tedaj ravno delal pri tem kmetu, se je ponudil, da pojde on namesto kmeta. Vzel je naskrivaj kladivo in se napotil na tlako. Ko je priletela graščaku muha na nos, je kresnil čevljar z vso silo po njej. Kaj se je z muho zgodilo, izročilo ne pove, pač pa je bil graščak mrtev.⁴⁶

Razen takih podvigov posameznikov omenjajo pripovedke tudi nekaj večjih upornosti.

Na Gradišču so kmetje na sodnem zboru v sodni dvorani gradu obsodili krutega graščaka na smrt.⁴⁷ Zaprli so ga v sod z žebli, ki so ga spustili po severnem pobočju v jezero.

Toda le redko je zadela hudobnega graščaka kazen od človeške roke; prav gotovo pa ga je zadela božja roka, če že ne na tem svetu, pa na onem.

Pri Šaleškem gradu kažejo prepadi, ki ga je dal izkopati graščak, da bi našel svojo hčerko. Požrla jo je namreč bila zemlja, ko je mučila starega tlačana.⁴⁸ Nešteto je krajevnih spominov, ki govorijo o graščakih, ki so še po smrti strašili, ker jim njihovi grehi niso dali miru. Pravne zanimivosti je v teh motivih pač le toliko, kolikor nam dokazujejo, kako pravni čut našemu kmetu ni dal, da bi opisoval zlobna dela kakega človeka, ne da bi vedel povedati tudi kaj o kazni, ki ga je zadela.

Na drugi strani pa čaka ubogega tlačana povračilo za prestane muke.

»V našem turnu pa družga ni — kakor en kupič kosti. — Iz vsake koščice lučca gori. — Vun je skočil en bel golob — gotovo je bil sam sveti Duh.«⁴⁹

Tudi spomin na pravno reformo, ki je napravila konec tlaki, je zapustil sledove v ljudskih pripovedkah.⁵⁰ Prav tako so Jožefove samo-

⁴⁴ Orožen, Gradovi 194.

⁴⁵ O. c. 58, 191. Kmet zazida graščaka: o. c. 99.

⁴⁶ O. c. 89.

⁴⁷ Prim. tudi 55, 56, 58 (kmetje ovirajo zidanje gradu). Spomini na kmečke upore gl. o. c. 226 (»puntarska cesta« pri Brežicah), 58, prehod kmetov pod drugo graščino v zvezi s kmetskinimi upori. Primere takih upornosti navaja tudi Trdina.

⁴⁸ Orožen, Gradovi 119.

⁴⁹ SNP 284; prim. Dolenc, PS 62.

⁵⁰ Orožen, Gradovi 142, 257. Kako dobro je bil v ljudskem javnem mnenju zapisan cesar Jožef II., nam kaže dogodek, ki ga opisuje Ign. Orožen, o. c. IV., 435 (v op.): ko se je razširila vest o cesarjevi smrti, so se zbrali kmetje okrog laškega

stanske reforme ponekod ostale ljudstvu v prijetnem spominu, in to v zvezi z ukinitvijo Novega kloštra⁵¹, ki ga je cesar menda ukinil zato, ker se je sam v njem šolal in videl napake menihov.

Ljudski motivi o kmečkem tlačanstvu vsebujejo temne spomine na družabni položaj slovenskega ljudstva. Kljub temu pa v ljudskem izročilu ni čutiti morečega pesimizma: na koncu skoraj vedno zmaga dobro nad zlim, pravica nad krivico.⁵²

II. Motivi iz osebnega in rodbinskega prava.

Kakor prevladuje med pripovedkami s področja javnega prava proza, tako so nam ohranjeni spomini na osebno in rodbinsko pravo skoraj izključno v vezani besedi. Motivi te vrste običajno niso vezani na kraj, da bi se v zvezi z njim prenašali iz roda v rod. Zato jim pa daje stalnost — verz. V nevezani besedi je tak motiv — razen kolikor gre za izrazit pravljčni ali legendarni motiv s svojevrstno vsebino — silno spremenljiv in laže zapade pozabi. V vezani besedi pa je izredno trdoživ, in kot dokazujejo raziskave prof. dr. Grafenauerja, preživi lahko stoletja in tisočletja kot skrivnosten, večkrat do nerazumljivosti izmaličen preostanek prastarih pravnih oblik.

Rodbinsko življenje je najtesneje zvezano s človekovim čustvovanjem, zato so motivi iz tega življenja za pesništvo še prav posebno hvaležna snov. Ne preseneča nas zato, če moremo ugotoviti v narodnih pesmih številne sledove rodbinskega prava. Po Dolencu segajo nekateri teh spominov še nazaj v dobo materinskega prava:¹ mati proda otroka, mati daje hčer v zamož, sin uboga mater.

Obsežna skupina motivov se nanaša na ženitno pravo. Nekateri od njih segajo celo v bajeslovje: poroka z lastno sestro je dopuščena le med bajeslovnimi bitji, in sicer v pripovedkah o Kresniku, ki ugrabi sovražniku svojo lastno sestro Devo ali Vesno in se z njo poroči.² Toda tudi tu prihaja — verjetno kot novejši vrinek — do izraza mnenje, da to praviloma ne gre; kača, kateri je Kresnik ugrabil

gradu in vpili, da cesar ni umrl in da jih hočejo ogoljufati. Gosposka se je o tem z njimi pogajala (!), dokler ni prišla na pomoč vojska iz Celja. Tedaj so nekaj glavnih kričačev prijeli in jih pretepali tako dolgo, da so priznali, da je cesar res umrl.

⁵¹ O. c. 66.

⁵² Nadaljnji motivi iz stanovskega prava: spomin na svoboščine starega rodu (Trdina, ZS III., 70); službe »štalarji«, »kuharji«, »ferboltarji« (prim. Dolenc, PS 60); kmet — trgovec v mestu (Trdina, ZS III., 54); zapis obveznosti tlačanov (Orožen, Gradovi 216); k položaju tlačanov (Trdina, ZS III., 69).

¹ Dolenc, PS 57, kjer citira med drugim SNP 295—295, 90, 92, 154. Mati ženi sina v SNP 105, 246. Verjankova mati pravi v SNP 159 »moj sin me nikdar še prebogal nic. (Po drugi varianti pa Verjanko ženi mater — SNP 141).

² Kelemina 11, 56, 542.

sestro, ga svari, češ da mu ne bo v prid, če jemlje svojo lastno sestro.³ Isto prihaja do izraza v sorodnih pesmih o Trdoglavu in Marjetici, v katerih pravi Trdoglav kraljiču: »Saj ti ne bo nič nucala, ker je prava sestra tvoja,« ter v bolj krščanski obliki: »Tisto je ta prava sestra tvoja: — nikar ne stor' greha tega — de b' jo za ženo vzela.«⁴

V nekaterih bajkah srečujemo tudi spomine na eno najstarejših vrst sklenitve zakona, na otmico. Kot ugrabitelji se omenjajo: kraljevič,⁵ Volkodlak,⁶ Povodni mož.⁷ V drugih pesmih o otmici sta ugrabitelj in ugrabljenka človeški bitji. Če pustimo ob strani navadne ugrabitve brez sklenitve zakona,⁸ moremo te motive razdeliti na štiri skupine.

Prvo skupino tvorijo pesmi, v katerih ugrabi Turek krščansko deklico. Pesem o ugrabljeni ženi, ki ne sme obiskati matere,⁹ opisuje tako ugrabitev z besedami: »Hudi Turk za njo stoji — prime belo nje roko — pelje jo na Turšk sabó«. Tam živi pri njem kot žena. Ni izključeno, da je Turek prišel v pesem kot tuj element šele pozneje, ko se je motiv pesmi — otmica — odtujil narodovemu življenju in ko je začel v ljudskem pripovedovanju zavzemati Turek večino manj simpatičnih ali nerazumljivih vlog. To postane še verjetneje, če primerjamo to pesem s pesmijo o kaznovanih nezvestih zaročenkah, ki jim odsekajo glavo — trije Turki.¹⁰ Podobno morda velja o Ribniški Alenčici, h kateri se Turek celo splazi do kamrice in se ji izdaja za brata ter jo na ta način skuša ugrabiti. Pesem pač ni nastala pod neposrednim vtisom turških navalov.¹¹

Druga skupina pesmi o otmici opeva nasilno ali zvijačno otmico, ki je ne izvrši Turek, marveč kdo drugi. V to skupino štejemo predvsem balado o krvavi ženitvi, ki opeva ugrabitev neveste zoper voljo njenih svojcev; ugrabitelj pri tem ubije ugrabljenki očeta in mater ter brata; nevesta pa še v prvi noči umre. Pri nas je ta motiv znan v baladi »Mlinarjeva hči«¹² iz Kroke; ohranjena celotna inačica, prevod nemške pesmi enake vsebine, je spodrinila starejšo domačo, ki je zapustila sledove v kontaminirani inačici.¹³ Grafenauer

³ O. c. 342.

⁴ SNP 88, 87. Prim. Dolenc, PS 58.

⁵ SNP 299. Prim. Grafenauer-Kuret 151/2 ter Kelemina 58, varijanti X—XI. Po citiranih delih se »kraljevič« izvaja iz Kresnika, vendar je to še dvomljivo.

⁶ Kelemina 115.

⁷ Kelemina 225; prim. SNP 81, 82.

⁸ Navajajo se zlasti v zvezi z nasilno gospôdo (n. pr. Orožen, Gradovi 59/40).

⁹ SNP 90, 91.

¹⁰ SNP 145.

¹¹ SNP 92.

¹² SNP 257/8.

¹³ Grafenauer, LV 194—197. Ker ugrabi mlinarjevo hčer grof, meni Dolenc, da gre za spomin na položaj tlačanskih hčera, ki so bile popolnoma brez zaščite

sodi, da iz pesmi odsevajo še kulturne in družabne razmere, ki so dediščina mlajše pastirskonomadistične kulture. Motiv zvijačne otmice je podlaga narodne pesmi »Meljavšica«.¹⁴ Meljavšico ugrabi po kraljevičevem naročilu mlad godček, ki jo zvabi na ladjo, na kateri je uredil lepo štacuno.

Zanimivo je tudi Valvasorjevo¹⁵ poročilo o nasilni ugrabitvi gospodične Gall po zadnjem gospodu iz rodu Schmitzenbaumov. Valvasor govori o tem na dveh mestih, obakrat kot o zgodovinskem dejstvu. Morda je osnova teh poročil resnična, okolnosti pa so gola pripovedka, kar je najbolj razvidno iz dejstva, da jih Valvasor riše v vsakem od obeh opisov bistveno različno. Po eni verziji se je ugrabljena gospodična iz obupa zastrupila, ugrabitelj pa je nato iz žalosti umrl, po drugi verziji pa si je ugrabitelj zlomil tilnik pri padcu s konja. V obeh primerih je ljudsko pojmovanje smatralo ugrabitev kot nedovoljeno dejanje, kateremu mora slediti kazen; najbolj priljubljene pa so kazni, ki so nekako skrivnostne. — Valvasorjevi poročila predstavljata zgled, kako se iz zgodovinskega poročila razvijajo motivi pripovedk.

Nadaljnji motivi o otmici se tičejo dogovorjene otmice, to je ugrabitve, ki se izvrši v sporazumu med ugrabiteljem in ugrabljenko. Nekoliko zabrisan je ta motiv v baladi o Primorki,¹⁶ iz nje je prešel tudi v kočevske nemške balade o Scheane Merarin ter v kočevske inačice o Lepi Vidi (Scheane Mare). — Prava sporazumna otmica je podana v baladi o nevarni snubitvi, »Mladi Zori«,¹⁷ ki jo kraljič ugrabi njenima bratoma, ki jo stražita. Po dogovoru z njim se Zora s »korenolečenom« napravi mrtvo, da jo odnesejo iz gradu. Tako se je polasti kraljič. Ko brata izvesta, da je Zora še živa, jo ugrabita nazaj in ko ju kraljič zasleduje, ga ubijeta.

Podoben motiv srečujemo v pesmi o zaljubljenem mladeniču, ki se napravi mrtvega, da ga pride dekle kropit, ker bi se sicer ne ponudila prilika, da se proti velji njenih svojcev poročita.¹⁸ Tu gre že bolj za pobeg dekleta, kot za zvijačno otmico.

Razmerja navedenih motivov o otmici do prava, ki je v zgodovinski dobi veljalo na Slovenskem, zaenkrat še ne moremo opredeliti, ker nam

pred nasilstvi gospôde. Vendar izhaja iz pesmi same, še bolj pa iz njene zgodovine, da gre za star motiv prave otmice.

¹⁴ SŽ 84 (prim. motive nasilne otmice v SNP 1594, 1595, 5277/8).

¹⁵ Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain, Ljubljana 1689, novomeška izdaja 1877, XI, str. 477 in 540.

¹⁶ SNP 906. Motiv poznajo Srbi, Hrvati in Slovenci (Grafenauer, LV 20, ki citira tudi Kelemino, Die Meererin, Südostforschungen 1941).

¹⁷ SNP 114. Prim. Grafenauer, LV 289.

¹⁸ SNP 112.

to pravo še ni dovolj znano. Zato je s pravnozgodovinskega stališča tembolj zanimiva narodna pesem o »nesrečni kraljevi«.¹⁹

Kraljično zaročita oče in mati »daleč v to deveto deželo«. Kmalu po zaroki sporoči kraljeva to vest svojemu dragemu, mlademu kraljiču ter se opraviči z besedami: »Pa to ni bila volja moja, — vem, de, kraljič, tud ni tvoja, — volja je bla mojiga očeta ino moje gospe matere.« Kraljič pa vdere ponoči v njeno sobo in jo ubije. Ko zaslišuje drugega dne pravi ženin vratarico, koga je pustila v grad, pravi ona: »Peršle so ble maškarade v šeme, — hotli so kraljevo ukrasti, — oj vašo pravo zaročnico.«

Vrataričina izjava ni prišla v pesem le slučajno: zgodovinski viri dokazujejo, da je bil v slovenskih krajih običaj, da so fantje ugrabljali dekleta, ki so jih starši drugemu obljubili v zakon (otmica obljubljenih nevest).²⁰ Spomin na ta običaj nam je ohranjen v citiranih mestih narodne pesmi, v katerih je bil motiv otmice obljubljene neveste prvotno morda še bolj poudarjen.

Na kup neveste v narodnih pesmih skoraj nimamo spominov,²¹ pač pa na pravico staršev, da odločajo o zakonu otroka, zlasti da dajo hčer v zamož.²² Najštevilnejši so ti spomini v pesmih o daleč omoženi,²³ ki pravi na primer: »Nesrečni moji stariši, — ki mene tako daleč može, — oj daleč preč, oj daleč preč, — v deveto deželo k županu...«²⁴ Do tega spoznanja pride v drugi varianti mati sama: »Mat' nobena prav ne stri, — k' svojo hčer moži tako, — kot sim bila jez svojó. — Notri v to deveto d'žel — Bog pred časom jo jè vzal.«²⁵ — V eni pesmi prekolne hči mater, ker jo je nesrečno omožila.²⁶ — Včasih se pridružuje tudi morala: »To bodi vsaki materi v nauk, ktera da daleč svojo hčer možu.«²⁷

Zanimivo je zlasti, kdo odloča o dekletovi možnostvi. V motivih o daleč omoženi odloča o tem z redkimi izjemami²⁸ — mati; prav tako tudi o motivih o deklici, ki mora umreti, ker jo je mati v samostan obljubila pa jo misli poročiti.²⁹ — Očetovo odločitev o možnostvi

¹⁹ SŽ 80 ss. V drugi inačici (SNP 120) je pravni položaj bistveno drugačen.

²⁰ O otmici obljubljenih nevest gl. S. Vilfan, Dva pojavi ljudskega prava med Slovenci v 16. stol., Sl. Pr. LVII/1945, str. 219 ss. — Zdi se, da gre za običaj, ki izvira iz indoevropskih pravnih razmer, ker ga moremo ugotoviti tudi na Češkem in pri — Hetitih.

²¹ Prekmurska inačica SNP 215 (»küpo je devojko«); podobno varaždinska inačica SNP 216, 217.

²² To besedo nahajamo v SNP 210, 226.

²³ SŽ 80, 92, 94, 96 ter SNP n. pr. 209, 212.

²⁴ SŽ 92, prim. SNP 108.

²⁵ SŽ 91, SNP 97, 98.

²⁶ SNP 212.

²⁷ SNP 106.

²⁸ »Starši« v SŽ 92. Prim. SNP 99; gl. tudi SŽ 80.

²⁹ SNP 224, 226. Nadalje se zdi, da odloča mati v nekaterih motivih o Mladi Bredi (SNP 105).

hčera srečujemo v raznih zvezah. Lepo je izražena v pesmi o Turkovi nevesti, kjer pravi oče ženinovim ljudem: »Jaz sem vam Ajnčiko obečao, pa vam tudi taki bom jo dao«,³³ čeprav je hči prosila: »Ne dajte vi mene, oča moj!«³¹ — V mnogih pesmih je govora kar o starših.³² Včasih zaroče nevesto že v zibki (»ko smo v zibki te takali«).³³ Redkejšje so pesmi, v katerih daje brat sestro v zamož ali ji prepove poroko³⁴ ali v katerih odloča oče o sinovi možitvi.³⁵

Volja dekleta je pri možitvi pravno neupoštevna. Navadno gre narodna pesem kar preko nje ali pa pove jasno, da starši silijo dekle v zakon proti njegovi volji. Le včasih se omenja dekletova volja; na primer v pesmih, v katerih se dekle ne poroči, ker nobenega ne mara; pa še tu jo zadene prekletstvo.³⁶

V splošnem torej narodne pesmi poznajo oblast staršev, da odločajo o poroki otrok, zlasti hčera. Če jo grajajo, jo grajajo navadno le v zvezi z možitvijo v daljne kraje. — V teh mestih narodnih pesmi lahko zasledimo ostanke starega prava, ki je veljalo pri nas vsaj še do 16. stoletja, in ki je v srednjem veku veljalo sploh po vsej Evropi.³⁷ Možno je torej, da je pravo še v razmeroma novejši dobi vplivalo na ta mesta narodnih pesmi.

O pravnih formalnostih pri sklepanju zakona nam pripovedne pesmi povedo le malo. Omenjajo pač likof,³⁸ jutrnjo,³⁹ zaženilo⁴⁰ (»zaženim ti«) in doto,⁴¹ a vse le mimogrede in precej nejasno. Tudi o imovinskem razmerju med zakoncema po sklenitvi zakona nam pesmi ne povedo mnogo. Ženina gospodinjska oblast je simbolizirana s šopom ključev,⁴² ki jih omenja narodna pesem zlasti, ko opisuje na pragu stoječo ženo: »Birtinja na pragu stoji... en pušelj ključov v

³⁰ SŽ 100. Prim. SNP 104, kjer deklica prosi »ne dajte me, oče, v turški kraj«.

³¹ Prim. o očetovi odločitvi tudi SNP 68, 253; v 112 in 257 oče noče dati hčerke.

³² Prim. op. 28 in pesem o Nesrečni kraljevi, SŽ 81. V SNP 90 neveste Turku »niso teli dat«; zato jo ugrabi. Prim. dalje SNP 101, 5079.

³³ SNP 102. Siljenju v zakon je soroden motiv o nesrečni nuni, ki jo je vtaknil v samostan oče (SNP 277; prim. 253) ali starši (na primer SNP 273–6, 278/9; SŽ 190).

³⁴ SNP 10, 67, 114.

³⁵ SNP 9.

³⁶ Na pr. SŽ 102.

³⁷ Prim. zgoraj v op. 20 citirani članek, zlasti 228 ss.

³⁸ SNP 18. Morda pomeni tu likof sklenitev ženitne pogodbe, kar pomeni ta beseda še v novejših časih. (Gašper Križnik v odgovoru na Bogišičeva vprašanja; l. 1885.)

³⁹ Jutrna SNP 108. Pomen te jutrne je problematičen. Razlago gl. Dolenc, PS 95.

⁴⁰ SNP 748, 750. Prim. Dolenc, l. c.

⁴¹ Na pr. SNP 80. Prim. Dolenc, l. c.

⁴² V nemškem pravnem jeziku se ženina oblast imenuje Schlüsselgewalt.

rokah drži.«⁴³ V kočevskih pesmih o Lepi Vidi obljublja ugrabilec ugrabljenki, da bo postala njegova žena — nositeljica ključev (Schlüssel-trägerin).⁴⁴

Žena je po pojmovanju narodnih pesmi dolžna možu zvestobo: nezvesto ženo in zapeljivca zadene kazen. Bobnar zabode kralja Matjaža in svojo nezvesto ženo ter zbeži, hlapcu pa ne gre v glavo, čemu beži mož od doma zaradi nezveste žene.⁴⁵ Po drugi verziji izsekajo kralja Matjaža knezovi hlapci, ker je lazil k mladi knezovki, knez sam pa vrže »mladi knezovki glavco preč«.⁴⁶ Obglavljenje zakonolomcev omenja tudi pesem o svetem Lukežu oz. Matiji, ki ubije očeta in mater, ker misli, da sta to žena in kak njen ljubimec.⁴⁷ Nezvesto grofinjo vrže mož skozi okno.⁴⁸ Odsekanje roke omenja pesem o ženinu, ki odseka roko mački, namesto nezvesti zaročenki.⁴⁹ V drugi pesmi doleti nezvesto zaročenko smrt:⁵⁰ tudi zapeljivcu svojega dekleta odseče fant glavo.⁵¹ — Vse naštete kazni izvede mož oziroma zaročenec sam. — Grafenauer je v teh kaznih za zakonsko nezvestobo ugotovil usedline starega indoevropskega prava. Ostanke veljavnosti tega prava moremo zaslediti še razmeroma pozno v krščanski dobi, v 8. in 9. stoletju. Sinoda v Triburu⁵² l. 895. tej moževi pravici ni ugovarjala, še manj ji je nasprotovala država.⁵³ Pesmi, ki pojejo o obglavljenju prešestnikov ali o defenstraciji nezveste žene, so po mnenju prof. Grafenauerja večinoma zelo stare in izvirajo iz dobe, ko so se take kazni po pravu dejansko izvrševale. Ne velja pa to sploh za vse pesmi, v katerih zadene nezvesto ženo ali zapeljivca kazen; pesem o Travnarju⁵⁴ je na primer v primeri z drugimi zelo mlada.

⁴³ SŽ 204, 206, 209, 211; SNP 616—622, 521.

⁴⁴ Prim. pesmi, ki jih objavlja F. Marolt v Kočevskem zborniku (1940), str. 175 ss, zlasti 285 ss.

⁴⁵ SNP 12. Dolenc razlaga hlapčevo stališče takole: »Hlapec — seveda je mišljen kot oproda — je tu zastopnik prostega ljudstva, ki je pač mnenja, da usmrtitev nezveste soproge... ni kazniva.«

⁴⁶ SŽ 14/15.

⁴⁷ SNP 608, SŽ 174; prim. nadalje SNP 142; v SNP 145/4 odseka mož nezvesti ženi roki; v SNP 122, 146 jo ubije.

⁴⁸ SNP 121, SŽ 26.

⁴⁹ »Mačkin frajman« (rabelj) SNP 718 in dr.

⁵⁰ SNP 120, 145.

⁵¹ SŽ 54. Str. 56 zabode zapeljivce.

⁵² C 46; MG, Capitularia II., 240. (Grafenauer.)

⁵³ Prim. tudi zanimivo odločbo v Decretum Vermeriense (758—768?) (MG Cap. I., p. 40): »Si qua mulier mortem viri sui cum aliis hominibus conciliavit, et ipse vir ipsius hominem se defendendo occiderit et hoc probare potest, ille vir potest ipsam uxorem dimittere et, si voluerit, aliam accipiat.« (Grafenauer.)

⁵⁴ SNP 151, 152; SŽ 178, 180, 181.

Pesmi o moževi nezvestobi nudijo manj enotno sliko. Nekatere od njih⁵⁵ sicer obsojajo nezvestega moža in njegovo ljubico, vendar ne obsojajo moževe nezvestobe kot take, marveč je njihova ost naperjena predvsem zoper ljubico, ki hoče odstraniti ženo in (v nekaterih verzijah) postati gospa. — Po drugih pesmih pa doleti prevarano ženo ista usoda kot nezvesto ženo: mož jo ubije, večinoma zato, da bi jo kaznoval za umor ljubice ali nezakonskega otroka.⁵⁶ — Obsodbe moževe nezvestobe v starejših pripovednih motivih ne nahajamo.

Zakon je od pokristjanjenja dalje nerazvezljiv; to pravilo je obveljalo tudi v prepričanju preprostega ljudstva. V tej zvezi vsebujejo zanimiv pravni problem motivi o vrnitvi moža na ženino svatovščino, čigar osnova je tale:

Mož odide na vojsko in naroči ženi, naj ga čaka določeno število let; če se pa v tem času ne vrne, se lahko poroči z drugim. Mož se v resnici ne vrne v dogovorjenem roku in žena se drugič moži. Prvi mož pa se vrne pray na dan ženine poroke. Ko ga žena spozna, opusti misel na drugo poroko in mu ostane zvesta.⁵⁷

Navadno je doba odsotnosti določena na sedem let.⁵⁸ Pretek dobe sam na sebi ne povzroča razveze zakonske vezi, marveč ustvarja le podlago za domnevo smrti, smrt pa ima za posledico prenehanje zakonske vezi.⁵⁹ Čim se domneva smrti izkaže za neresnično, se ugotovi, da ostane prvi zakon v veljavi. — Podobno zgodbo srečujemo v zamenjanih vlogah (ženina odsotnost) v pripovedki o Miklovi Zali.⁶⁰ Sedemletno čakanje se omenja tudi v pesmi o zvesti deklici ter v nekoliko drugačni zvezi v pesmi o dekletu, ki ji je več do tega, da se ji vrne iz vojske brat kot pa ljubi.⁶¹

Težko je ugotoviti pravno idejo v pesmi o Galjotu.⁶² Ali se sme žena veslača na galeji drugič poročiti ali ne? Grafenauer loči v pesmi dve plasti, dve pravni ideji, ki se med seboj borita. Prvotni galjot je bil zaslužjen človek, ki je prišel kot veslač na galejo; zdi se da se je smela njegova žena po prastarem pravnem pojmovanju drugič poročiti. — Pozneje je iz prvotnega galjota - sužnja postal galjotkaznjenc. V ohranjeni inačici pesmi, ki nosi znake razmeroma no-

⁵⁵ SNP 78, 79. Prim. SŽ 35, 151.

⁵⁶ SNP 123—128; SŽ 30.

⁵⁷ SNP 215—218 (prekmurske in kajkavske inačice). Motiv je znan od Indije do zadnjega konca Evrope in ni le germanski. Grafenauer, LV 225/6.

⁵⁸ Ta doba je znana v srbskih, hrvatskih, slovenskih, bolgarskih, ruskih, grških in drugih inačicah (o. c. 124). — »Katica o sedmih letih je locus communis staril balad« (o. c. 317). Omenja se tudi doba 9 in 3 let.

⁵⁹ Prim. Grafenauer, o. c. 226/7.

⁶⁰ Kelemina 364.

⁶¹ SNP 711—714; zaročenec se vrne 773—794.

⁶² SNP 250, 251. Prim. Grafenauer-Kuret 158/9.

vejše dobe, je čutiti pravno naziranje, da tudi za galjotovo ženo velja zadržek zakonske vezi; to prepričanje daje smisel zadnjemu dejanju ubogega galjota, ki pošlje ženi vest o svoji smrti in odrine iskat smrti na širnem morju. Tega naša pesem ne opisuje kot dejanje iz obupa, marveč kot velikodušno žrtev človeka, ki noče drugemu kaliti sreče.

V zvezi z zgodovino balade o Lepi Vidi je Grafenauer do podrobnosti raziskal tudi sledove položaja vdov in sirot v prastarih pravnih in družabnih razmerah, ki so ukoreninjene v praindoevropski pastirskonomadistični kulturi.⁶³ Motivi o tem položaju (t. zv. motivi o mladi materi vdovi) so bili znani tudi slovenskemu ljudskemu pesništvu.⁶⁴ Pesmi o osiroteli mladi materi vdovi, katerih tipičen primer je ohranjen v srbski »Ljubi Malog Radojice«, opevajo razmerje vdove do rodbine svojih staršev; v tem razmerju prihaja do izraza brezpravnost žene, ki je vedno pod oblastjo — najprej pod oblastjo očeta ali najstarejšega brata, nato pa pod moževo oblastjo. Če mož umre, se položaj vdove v moževi rodbini še poslabša. Če jo pa rodbina njenih staršev vzame k sebi, se mora ločiti od otrok, sama pa pride zopet pod popolno oblast staršev oziroma najstarejšega brata, ki jo smejo zopet možiti po svoji volji. — Tudi pod oblast odraslega sina utegne mati priti, na kar nas spominja materina prošnja Verjankotu: »Sebe ženi al' mene udaji«. ⁶⁵

Če pa ima vdova nedorasle otroke, tudi oni v moževi rodbini ne zavzemajo več onega položaja, kot so ga imeli, ko je bil oče še živ. O tem so nam ohranjeni spomini v pesmi o Gospodu Barodi,⁶⁶ ki je sicer v nam znani obliki odeta v zunanost fevdalne dobe (gospod in njegov sluga — ministerial), a postane razumljiva le, če postavimo njene početke prav v iste kulturne razmere, iz katerih je vzniknil motiv o mladi materi vdovi. Ne bi namreč ustrezalo fevdalnemu pravu, da bi ministerial po gospodovi smrti stopil na njegovo mesto in da bi mu gospodar moral v poslednji volji naročiti, naj s sirotami preslabo ne ravna. Razumljiveje postane tako naročilo, če si mislimo, da je bil sluga prvotno — mlajši brat, ki bo prevzel glavno besedo v rodbini. S to razlago, ki jo je našel Grafenauer na podlagi zgodovinskega razvoja te pesmi, se v resnici razblinijo razne nejasnosti v zvezi z gospodom Barodo. — Da bi te združnopravne uredbe veljale med Slovenci tudi v zgodovinski dobi, zaenkrat ne moremo trditi.⁶⁷

⁶³ Grafenauer, LV 214.

⁶⁴ Ti motivi so bili namreč združeni z motivom pogovora s soncem, ki je prešel v Lepo Vido. O. c. 345.

⁶⁵ SNP 141.

⁶⁶ SNP 52, 53.

⁶⁷ Drugi motivi iz rodbinskega prava: 1. K ženitnemu pravu: godnost dekleta za možitev z 11, ozir. 12 leti (SNP 6712, 6096); zadržek zakonske vezi (SNP 9, 10); zadržek različnosti vere (SNP 88); med Turki in kristjani se ne

III. Motivi iz imovinskega in dednega prava.

Imovinsko pravo ljudskemu izročilu ne nudi mnogo zanimivih motivov. Eden najznačilnejših motivov, v katerem je osnovna misel pripovedke zvezana z imovinskim pravom, je šaljiva bajka o Pustu, ki ga sveti Peter ni pustil v nebesa.¹ Pust je zato vrgel skozi vrata v nebesa klobuk in si izprosil dovoljenje, da gre ponj. Ko pa je bil že znotraj, je sedel na klobuk in izjavil: »Bog je dal tako pravico, da sme vsak na svojem sedeti.« In ostal je v nebesih. Težko bi se dalo načelo o nedotakljivosti imovine drastičneje izraziti.

Sicer moremo zaslediti kvečjemu le mimogrede kako omembo v zvezi s stvarnim pravom. Prehod fevda v last se omenja v neki varianti o Pegamu in Lambergarju;² izraz puša za kmetijo omenja izročilo na primer v zvezi s čarostrelcem Lampretom.³

Iz obveznostnega prava nas zanima motiv preklica daritve iz razloga, da obdarovanec za stvar ni nič dal.⁴ Pripovedka k temu pravnemu problemu ne zavzame nikakega pravnega stališča, ampak ga reši na popolnoma nejuridičen način. V službeno pravo nam daje nekoliko vpogleda pesem o mladem hlevarju,⁵ ki omenja običaj, da se posli menjavajo vsako leto na dan sv. Štefana: »In Štefanj dan tud daleč ni, — de hlevar službo zapusti«. Prodajo plesa omenja pesem o kralju Matjažu in Alenčici (pod drugo lipo »raj prodajajo«).⁶ Tudi žreb se večkrat omenja; vrši se običajno s pomočjo kart. Kresnik in kraljica kvartata za kraljičino krono, sinovi svete Jederte kvartajo za svojo mater, fantje za kelnarco.⁷

Pesem o gospodu Barodi govori o branju oporoke, torej o pisanem testamentu; prepir med bogatinovimi dediči omenja narodna pesem s kratkimi in pomenljivimi besedami: »Za blago se kregajo, na dušo

omenja (SNP 105), kar kaže, da Turek v teh pesmih ni prvotna oseba. Nečistnice se ne smejo poročiti (Trdina, Bajke VIII., 128). Enakorodnost (SNP 115/6). Siljenje v zamož (Orožen, Gradovi 55; SNP 641—645); brat brata oženi (SNP 857); mož proda ženo (SNP 907); zmagovalcu pripade premagančeva žena (Dolenc, PS 60; SNP 13 b). Mož zakoplje ljubimca svoje žene do vratu v zemljo — gospôda ga zato kaznuje (Trdina, Bajke VIII., 168); druge kazni za nezvestobo (Trdina, Bajke II., 55). — 2. Otroško pravo: Mati proda otroka (SNP 295—295); sirotinski oče (Kelemina 257); preživitkarstvo (SNP 609); prim. Grafenauer-Kuret 168, kjer pravi, da je legenda zrasla iz slovenskih razmer; izpoložba deteta gl. Dolenc, PS 65.

¹ Kelemina 60. Prim. varianto na str. 64. Motiv je znan po vsej Evropi; gl. Anmerkungen zu Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, II., 81, 82, str. 149—189.

² SNP 15; prim. Dolenc, PS 60.

³ Kelemina 75.

⁴ Podšavniški, Slovenske pripovedke iz Motnika, Celovec 1874, str. 6—8.

⁵ SNP 245.

⁶ SNP 1—8; prim. SŽ 119.

⁷ Kelemina 345; SNP 609, 610, 910—914.

nič ne spomnijo.« Delitev imovine med dediči je mišljena verjetno v tožbi Verjankove matere, da bo šla imovina na »razdelj«.⁸

IV. Motivi o zločinu in kazni.

1. Motivi o zločinih. Narodno izročilo ne loči zločina od greha, zato sega tudi opis ljudskega naziranja o zločinih na področje ljudske morale. Zločinca zadene v pripovedkah le redkokdaj kazen svetnega oblastva; skoraj vedno je kazen nadnaravna: zločinca kaznuje Bog ali duhovi. — Včasih zadene človeka nadnaravna kazen za dejanje, ki sploh ni ne greh ne zločin, na primer okameni, če se dotakne neke vode; otroka ugrabi Trdoglav, ker ga ne prekrižajo.¹ V takih primerih gre le za navadna praznoverstva. Navadno pa iz ljudskega pripovedovanja prav jasno izhaja, da je zlo prizadejano kot povračilo za greh ali zločin, torej kot kazen. — Ne da bi se spuščali v razne oblike nadnaravnih kazni (grešnik okameni, po smrti ne najde miru, pride v pekel ali kako drugače daje zadoščenje za svoja dejanja), se vprašamo, kakšne so predstave preprostega ljudstva o raznih grehih, zlasti o tistih, ki so obenem tudi zločini.

Najvažnejša skupina je v tem pogledu skupina pesmi o treh najtežjih grehih. Ta skupina vsebuje pesmi o dušah, ki hočejo v nebesa, pesmi o kelnarci, ki izprašuje študente, in druge pesmi. — Kot je ugotovil prof. Grafenauer, sega predstava o najtežjih grehih, ki jo pri nas srečujemo tudi v Brižinskih spomenikih, v prakrščansko dobo in ima svoje prve temelje v Pismu Galačanom. Za te grehe je v stari cerkvi bilo treba delati dosmrtno pokoro.² Kolikor moremo danes ugotoviti, so šteli med te grehe zlasti: malikovanje, umor in nečistovanje. Iz cerkvenega življenja je prišla ta predstava v ljudsko moralo in je dobila izraza v narodni pesmi. Ta je naštevanje kvalificiranih grehov še nekoliko prikrojila po slovenskem moralnem in pravnem pojmovanju, pozneje pa sploh uvedla nove tipe kvalificiranih grehov. Tako našteva narodna pesem kot posebno hude grešnike v raznih variantah te-le »duše«: »kera je na Bogi cagala«; »ker boter z botroj pregreši«; dušo, ki ni hotela botra biti; »ker družo družo umori«; na veke so pogubljene matere, ki otroka umore, pa tudi otroci, ki s starši slabo ravnajo, jih preklinjajo ali pa »čez prag posujejo«.³ Med posebno hude grešnike šteje pesem tudi ljudi, ki vodo v vino devljejo.⁴ Naštevane

⁸ SNP 52 (prim. Dolenc, PS 65), 569, 159.

¹ Kelemina 291, SNP 86—88.

² Predpis o dosmrtni pokori je zapustil sledove v slovenskih narodnih pesmih, ki opisujejo grešnika, ki tako dolgo kleči, da zraste z zemljo.

³ SNP 592, 595, 594, 597—404. Prim. Trdina, ZS III., 126, kjer omenja kot tri največje zločine: uboj, požig in krivo prisego.

⁴ SNP 392, 594.

treh grehov vsebujejo tudi pesmi o spokorjenem grešniku, ki pravi: »očeta in mater sem ubil, strijčka sem predal, sestrico sem čez dal«, ali pa »Oca se' majku umoril, — sestru sem, braca utopil, s krsnom sem kumom zagrešil i dva sem draga razdružil«. ⁵ Že ti zgledi nam pokažejo, da so se predstave o kvalificiranih grehih menjavale, a se vendar sučejo okoli nekaterih določenih tipov.

Sliko nam utegnejo izpopolniti še nekatere nadaljnje pesmi, predvsem pesmi o detomoru, ki ga v določenih primerih niti Jezus ne odpusti (zlasti če mati ubije dva otroka in se še naprej nosi kot dekle). ⁶ Zaradi bratomora Jurij s pušo še po smrti ne najde miru; brat prekolne morilca — brata, da se pogrezne z gradom vred; umor matere omenja pripovedka v zvezi s tolmunom v Drnovem pri Kamniku. ⁷ Zanimiva je inačica o komposteljskem romarju, ki je iz prvotnega motiva o nedolžni obsodbi napravila motiv o obsodbi zaradi podtaknjene tatvine kot božji kazni za greh proti četrti zapovedi. ⁸ — Večkrat se omenja goljufanje pri meri (smrt pride po mlinarja, »da rajtengo Bogu boš dal, — prevelke merce si jemal«) ⁹ ter prestavljanje mejnikov. Slednji motivi temelje na daleč razširjeni ljudski veri, da se duše onih, ki predstavljajo mejnike, vračajo dotlej, dokler jim kdo na vprašanje, »kam bi del?« ne odgovori, »kjer si vzel!«. ¹⁰ — V zvezi s požigom neke cerkve pravi Zabukovec ¹¹ po ljudskem izročilu, da bi bili ljudje požigalce kar vrgli v ogenj, če bi jih bili dobili. »Ljudstvo pripoveduje . . . da so požigalci zgoreli ob požaru v Klenku l. 1854. To ve povedati vsak Pivčan in trdi, da je bila to očitna kazen božja.« To izročilo ni nič drugega kot pripovedka, ki najbrž tudi ni posebno stara. V njej zasledimo usedline ljudskega pravnega naziranja, da je požig posebno hud zločin in da je sploh najbolje, da ljudje požigalce kar vržejo v ogenj, saj jim greh nikoli ne bo odpuščen. ¹²

Iz te na prvi pogled razbite slike ljudskega pojmovanja o posebno zavržnih dejanjih moremo izluščiti osnovne vidike, glede na katere presoja ljudstvo težo zločina. Dva vidika sta za kvalifikacijo posebno merodajna: vidik krvnega ali duhovnega sorodstva ter gospodarski vidik. Iz pomena, ki ga ljudstvo pripisuje prvemu vidiku, lahko

⁵ SNP 487, 488 in druge.

⁶ SNP 449, 463, 465; prim. 171—175 ter SŽ 129, 131.

⁷ Kelemina 14, 365, 290.

⁸ SŽ 169; prim. Grafenauer-Kuret 156.

⁹ SNP 359; prim. tudi 673 ter Orožen, Gradovi 181.

¹⁰ »Svečnjak«. Prim. Kelemina 19, 144. Če ljudsko izročilo dobi konkretnjše oblike, postane lahko iz vraže — pripovedka. Tako pripovedko priobčuje Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, 9/10.

¹¹ Zabukovec, Slavina, Ljubljana 1910, 187.

¹² Prim. Kociper, Pravne starine iz ormoškega okraja, ČZN XXXV. 1940, str. 57.

sklepamo na pomen rodbinske vezi med našim ljudstvom, pa tudi na globoko ukoreninjenost krščanske institucije duhovnega sorodstva. — Gospodarski moment, ki odloča med našim ljudstvom pri pre-soji zločina, pa izvira iz naravne lastnosti človeka, da najbolj pobija tista dejanja, ki so posebno nasprotna pogojem njegovega obstoja ali ki ga najpogosteje ogražajo.¹³ Kmetov obstoj je posebno vezan na zemljo in dom, zato ga prestavitvev mejnikov in požig doma najbolj zadeneta; najpogosteje pa ga ogražajo tat (poljska tatvina) ter mlinar in krčmar s slabo mero in vago ter krščenim vinom. V ilačanski dobi je kmetove interese najpogosteje ogražal graščak, zato je tudi ta postal važna oseba v pripovedkah o posebno hudih dejanjih, ki jih kaznuje sam Bog z nadnaravno kaznijo.

Iz gornjega opisa ljudskih predstav o posebno hudih grehah smo izvzeli tri skupine motivov o grehu, ki ga zadene nadnaravna kazen: izvzeli smo motive (poganske in deloma krščansko pobarvane), ki bi jih lahko imenovali »motive o žalitvi višjih sil«; izvzeli zato, ker s pravom nimajo ožje zveze.¹⁴ Isto velja o skupini motivov o kaznovanju dejanj, v katerih se kaže pokvarjeni značaj storilca, ne da bi mogli dejanje samo označiti kot zločin.¹⁵ Kot tretjo skupino smo izločili motive o zločinih, ki jih ne moremo označiti kot posebno kvalificirane. Omembe takih zločinov so razmeroma redke. Z njihovim naštevanjem zagrešimo golo kazuistiko, iz katere ne moremo posneti enotne črte: neko vas je na primer zadela božja kazen, ker so v njej prodajali ženske (babji semenj) in grdo ravnali z ljudmi; roparski vitezi straše po smrti; mož, ki je prišel na krivičen način do denarja, postavi v zadoščenje križ; duh graščaka, ki je poneveril tujo imovino, straši.¹⁶

2. Motivi o kazni. Jedro ljudskega izročila o izvrševanju starega kazenskega prava najtočneje opredelimo z besedami nedolžno obsojenega kmeta: »Gospodi malo zaupaj!« Razlog: »Vi ste me obsodili k smrti; tudi vam ni vsega zaupati, ker ste me nedolžno obsodili.«¹⁷

Sodno oblast je v malih kazenskih zadevah — prav tako kot v civilnih zadevah — vršil zemljiški gospod. Za večje kazenske zadeve je bilo pristojno deželsko sodišče; deželskosodna oblast pa je bila zopet v rokah kakega uglednega plemiča. Nič čudnega torej, če je bilo kazensko sodstvo teh oblastev slabo zapisano v javnem mnenju sloven-

¹³ Primerjaj osnovne misli Jheringovega spisa »Der Kampf ums Recht« (1872)!

¹⁴ K tem motivom štejem motive o zasmehovanju duhov (Kelemina 20, 94, 149; Orožen, Gradovi 49, 65), o preklinjanju (Kelemina 26), o blasfemiji (Kelemina 51, 141; Orožen, Gradovi na mnogih mestih).

¹⁵ Skopost in odganjanje beračev (SNP 616, 618; Kelemina 66, 256, 286, 28; Orožen 152 itd.); nevoščljivost (Kelemina 154).

¹⁶ Kelemina 505, 128, 145, 160, 161 in n. pr. F. S. Pokorn, Besnica pri Kranju, Ljubljana 1909, str. 5, ter Orožen, Gradovi, passim.

¹⁷ Podšavniški, o. c. 5.

skega ljudstva — zadošča, da pomislimo na spomine, ki jih je zapustil »hudobni graščak« v slovenskem ljudskem izročilu. Sicer pa nenaclonjenost rednemu pravosodstvu ni le značilna poteza slovenskega izročila. Isti pojav opazuje v zvezi s pregovori in reki tudi Künssberg¹⁸ med Nemci in ga razlaga s tem, da o pravdi navadno veliko več pripoveduje stranka, ki jo je zgubila, kot njena nasprotnica. Tudi ta moment je utegnil vplivati na slovensko izročilo o gosposkem sodstvu.

Zemljiški gospod je vršil tudi disciplinsko oblast nad podložnimi kmeti, in to zlasti ob priliki tlake. Zato se tudi predstave o disciplinskih sredstvih in kaznih v ljudskem izročilu zamenjujejo. — Slika, ki nam jo nudijo ljudski spomini na izrekanje in uporabo kazni v starejši dobi, se bo torej bistveno razlikovala od slike, ki smo si jo vajeni ustvarjati na podlagi pisanih zgodovinskih virov.

Kakor velja glede zločinov, da jih ljudsko izročilo omenja večinoma le v zvezi z nadnaravnimi kaznimi, tako velja tudi o kaznih svetnega značaja, da jih ljudsko izročilo omenja le redko kot povračilo za resnično storjen zločin. Z raznimi kazenskimi sredstvi starejšega prava se zato navadno seznanimo v popolnoma drugi zvezi, to je v zvezi z motivi o tlačanstvu slovenskega kmeta. Ječe, natezalnice, oslica, mučilne plošče, pretepanje in druga kazenska in preiskovalna sredstva se omenjajo v tej zvezi.¹⁹

Druga skupina pripovedk in pripovednih pesmi, ki omenjajo starejša kazenska sredstva, jih navaja sicer v zvezi s kazenskim sodstvom (torej ne kot disciplinarna sredstva ali kot mučila, s katerimi se graščak svojevoljno znaša nad kmeti), vendar je v njih celotna kazenska pravda orisana bolj kot orodje krivice kot pravice. Sem štejejo motivi o nedolžno obsojenih, med katerimi je najbolj znana pesem o komposteljskih romarjih:²⁰

Oče in sin gresta na romanje; nekdo podtakne sinu iz zlobnosti ali maščevalnosti ukradeno stvar; sina zato obesijo kot tatu, oče pa roma naprej in ko se vrača, sin že trideseti dan visi na vislicah, a še vedno živi, ker ga je sv. Jakob podpiral. Oče sporoči vest o tem čudežu sodniku. Ko se ta prepriča o resničnosti sporočila, oprosti sina in kaznuje pravega tatu. Pri usmrtitvi nedolžnih se dogajajo še drugi čudeži: obešenčeva glava se pri obešanju odtrga in skotali po bregu navzdol.²¹

Motiv nedolžne obsodbe omenja tudi pripovedka o dečku, ki mu sojenice sodijo, da bo obešen.²² V resnici ga doleti smrt z obešenjem

¹⁸ Künssberg, o. c. 35 s.

¹⁹ Orožen, Gradovi na raznih mestih. Ker gre večinoma za lokalne spomine na razne kazenskopravne starine, nameravam ta mesta sistematično zbrati ob drugi priliki.

²⁰ SŽ 165; prim. Grafenauer-Kuret 111. Elza Lešnik (»Šumi, šumi Drava...«, Maribor 1925, Cirilova knjižnica XIII., str. 25–27) pripoveduje to zgodbo kot razlago nastanka cerkve na Kamenu pri Vuzenici.

²¹ Orožen, Gradovi 236.

²² Kelemina 165/6.

zaradi konjske tatvine, ki je sploh ni izvršil, in sicer tako, da ga privežejo na štiri upognjena drevesa, ki ga raztrgajo. Zapor zaradi lovske tatvine slika pripovedka kot brezsrčnost in smatra za nedolžno ubogo ženo, ki jo je zagrešila.²³ Značilna poteza ljudskega čustvovanja je, da sočustvuje z obsojenci²⁴ — seveda če po njihovem zločinu niso neposredno prizadeti interesi sočustvujočih.

5. Motivi o zločinu, kateremu po pravu sledi zaslužena kazen. — Najstarejša oblika povračila za zločin je krvna osveta. V narodnih pesmih in pripovedkah so ohranjeni razmeroma številni motivi, da oškodovanec sam povrne prizadeto zlo s tem, da zločincu odseka glavo, roko, ga zabode ali podobno.²⁵ Ni vedno lahko določiti, ali gre le za navadno maščevanje ali za prave spomine na krvno osveto kot pravno institucijo. Jedro krvne osvete utegne tičati zlasti v naslednjih pesmih: »Marko odseče materi glavo«,²⁶ ker je bila kriva snahine smrti (»naj ide glava za glavoj, naj ide duša za dušoj«). — »Gospa ubije majerici sinka«²⁷ — gospod pa maščuje svojo kri na ženi. Krvna osveta je odločilni nagib, da pojde Alenčica, sestra Gregčeva, v moški obleki nad Turke.²⁸ — Mati govori Boliki, naj nikar ne hodi na Šentlovrenško goro, kajti »tvoj oča je tam gor enga vbil, kir je devet sinov imel. Če tebe, Bolika, dobijo, sej te resnično vbijejo« — morda še najbolj razločen spomin na krvno osveto med dvema rodbinama.²⁹ Značilno je, da označuje druga verzija maščevalce kot Hrvate.³⁰ — Celo že nameravana usmrtitev dovoljuje osveto. Cigan hoče obesiti Alenčico; za kazen ga obesijo njeni bratje. Verjanko ubije Rošlina, ki mu streže po življenju³¹ (in ki mu je ubil že očeta in brata).

Spomini na krvno osveto so skriti tudi v pravljicnem motivu o pojoči kosti.³² iz kosti ubitega napravi nekdo piščalko, ki poje o morilčevi krivdi in zahteva maščevanje. Ta motiv pozna slovensko ljudsko pripovedništvo v zvezi z gradom na Kalu³³ in slovenska narodna pesem »Mrtva sestra se oglasi«, v kateri je običajna vsebina še nekoliko fantastičnejše razpredena: Ribič ujame ribo in si iz njenih koščic napravi gosli, ki pojejo o krivdi sestre, ki je ubila sestro. »On je začijeu milo

²³ Orožen, Gradovi 190.

²⁴ O. e. 72.

²⁵ Zlasti veliko takih kazni omenja narodna pesem v zvezi z zakonsko nezvestobo (gl. ženitno pravo).

²⁶ SNP 51.

²⁷ SNP 125.

²⁸ SNP 55.

²⁹ SŽ 58.

³⁰ SŽ 61.

³¹ Prim. Dolenc, PS 65; n. pr. SNP 154, 159.

³² Prim. Künssberg, o. e. 29.

³³ Orožen, Gradovi 95.

guosti, an starši sestra milo jokati«. Tu se pesem žal prekine, ker nam je pomanjkljivo ohranjena.³⁴

Krvna osveta, ki je bila v srednjem veku razširjena na področju germanskega prava (fajda), je imela kot posledico obenem tudi prepoved poroke med člani obeh sovražnih si rodbin. To pravilo se nam je ohranilo v pripovedki o Cerkniskem jezeru,³⁵ ki govori o mladeniču in dekletu, ki se nista mogla poročiti, ker sta bili njuni rodbini v sovraštvu.

O kaznovanju zločincev pred rednimi sodišči si moremo ustvariti le površno sliko: ubijalca kaznujejo z galejo,³⁶ morilca spletejo na kolo,³⁷ detomorilko³⁵ vržejo v »vozo«, iz katere je nikoli več ne bo. Druge pesmi naravnost povedo, da so jo obglavili. Obglavijo tudi fanta, ki zapeljuje poročene žene.³⁹ Fanta in dekle, ki ju zalotijo v grehu, pa ženejo k županu; zadene ju najprej sramotilna kazen: »njega so v klado djali — v to klado globoko, — njo pa so na lanec djali, — k škednji njo perklenoli«. ⁴⁰ Nato pa ju spravijo v ječo. Globok vtis so v ljudstvu zapustile tudi čarovniške pravde.⁴¹

V. Motivi iz sodnega postopanja.

Ena najznačilnejših lastnosti starejšega sodnega postopanja je njegova obličnost in bogata simbolika. Prav zato je nudilo sodno postopanje razmeroma dosti snovi narodnim pesmim, iz katerih navajamo naslednje epizode:¹

Zločinca lovijo organi deželskega sodišča (»kmal so ble ven tri rihte, — kriška, goriška, smleška«). Zasedovanec skoči v Savo, zasledovalci pa mu obljubijo življenje, če pride iz vode.² — Nejasno je, ali gre tu za navaden beg ali za azil,³ ali morda celo za izmaličen spomin na božjo sodbo s potapljanjem.

³⁴ SŽ 45.

³⁵ Kelemina 295 ss.

³⁶ SŽ 54, 57.

³⁷ Kelemina 158.

³⁸ SŽ 121, 125, 124; SNP 182. Dolenc, PS 65: »Usmrtitev po sodbi omenja narodna pesem le pri detomorilkah.«

³⁹ SŽ 179.

⁴⁰ SNP 705. Podobne kazni navaja Al. Hudovernik (Pravni običaji Slovenski, Sl. Pr. III. 1885, 6) kot gorenjski pravni običaj.

⁴¹ O čarovnicah gl. na. SNP 159—169. — Veliko je krajevnih spominov v zvezi s čarovniškimi pravdami in sežiganjem čarovnic.

¹ Kratak opis postopanja gl. v SNP 698.

² SŽ 56.

³ Misel azila srečujemo zlasti v pesmi o gospodu, ki strelja na razpelo, ker se je kmet skrtil pod njim (SŽ 140).

Ujetega zločinca peljejo v Ljubljani rihtarjevi hlapci zvezanega na trančo, kjer se mu tako godi, da si po enem letu sam smrti prosi.⁴

Slednjič »sodijo« zločincu »pravdo«. Sodbo izreče krvni sodnik (panrihtar), ki pri tem simbolično prelomi palico nad obsojenčevo glavo: »pravda je že obsojena, — palca tud prelomljena«.⁵ Sodbo izvrši rabelj: »panrihtar men' sodbo bere, — frajman seka glavo preč«.⁶ Včasih pa se meša pojem rablja in krvnega sodnika. Skesana detomorilka teče k »frajmanu«, da jo kar precej v rihto vzame.⁷ Pred izvršitvijo kazni (obglavljenja) zavežejo obsojencu oči.⁸ Če obsojenec med usmrtitvijo moli in rabelj odseka glavo prezgodaj, odmoli odsekana glava molitev do konca;⁹ tako narodna pripovedka. Če se je obsojenec pred smrtjo spokoril, prideta po njegovo dušo »dva bela golobčka, dva nebeška ajngelca«,¹⁰ na frajmana pa se vsa obsojenčeva kri spusti.¹¹

Vendar si obsojenec v času med obsodbo in usmrtitvijo včasih lahko reši življenje, zlasti s tem, da opravi kako težko delo.¹² Celo zaradi lepe pesmi pomilosti sodišče zločinca.¹³ Če se na smrt obsojena ženska poroči z rabljem, ji odpuste smrtno kazen.¹⁴ To pravilo, ki ga omenjajo narodne pesmi, je v resnici veljalo. — Sploh je priljubljen motiv, da se obsojenec v zadnjem trenutku reši izpod vislic ali drevesa, določenega za obešanje.¹⁵ Narodna pesem pozna ta motiv zlasti v zvezi z Lajnarjem ali ciganom, ki hoče obesiti svojo ženo. V zvezi s sodnim postopanjem pa omenja motiv rešitve izpod vislic šala o Kurentu, ki si pod vislicami izprosi kot poslednjo željo, da bi smel še enkrat zagosti na svoje čudovite gosli. Njegova godba ima tako čudežno moč, da vsi okoli stoječi zaplešejo; melgovt (rabelj) si pri tem zlomi nogo, Kurent pa zbeži.¹⁶

Kot posebno skupino motivov navajam motive o dokaznih sredstvih, ki se najpogosteje uporabljajo prav v sodnem postopanju. V pripovedkah in pripovednih pesmih se seveda omenjajo predvsem

⁴ SŽ 186.

⁵ Prav tam.

⁶ SNP 187.

⁷ SNP 182.

⁸ SŽ 59.

⁹ Orožen, Gradovi 225.

¹⁰ SŽ 185, 189, 125/4.

¹¹ SŽ 124.

¹² Izkoplje vodnjak (Orožen, Gradovi 61; Kelemina 540); se spusti v no-tranjost jame (Kelemina 244, podobno 515); prim. Kelemina 95/6.

¹³ Trdina, Bajke VIII., 165.

¹⁴ SNP 182, 187; SŽ 125, 125. Krvnik je »persona turpis«. Obsojenka ga noče vzeti in rajši umre, da ne bi bila na veke »ferdamana« (SNP 182).

¹⁵ Star indoevropski motiv. Grafenauer, LV 12/15.

¹⁶ Kelemina 62.

taka dokazna sredstva, pri katerih se udeležujejo kake skrivnostne sile. Zlasti hudič ali kak drug hudoben duh kaznuje krivoprisežnika.

V poganskem okolju se suče pripovedka o Trdoglavu, ki gre na Ogrsko po dve duši, ki bosta po krivem prisegli.¹⁷ — Sorodna je vraža o »živi prisegi«, pri kateri krivoprisežnika na licu mesta hudič vzame.¹⁸ Tako prisego vsebuje pesem o pogubljeni nevesti in zveličanem detetu: Nevesta zanika, da bi bila ubila nezakonsko dete: »Če je temu tako, — naj pride tolikanj hudobe, — k'je listja in trave«. — »Strila se je gosta meglica, — prišlo je tolikanj hudobe, — ko je listja in trave. — Vzeli so jo z dušo in telesam, nesli so jo na dno pekla.«¹⁹

Ime »Hudičkov gozd« si izročilo razlaga s tem, da je hudič prestavil gozd z ravnine na pobočje gore, ker se je neki kmet pri pravdi rotil, da je gozd njegov, če ne, naj ga hudič odnese na vrh Grintovca.²⁰

V zvezi s prisego so pripovedke o sredstvih, s katerimi si pomaga krivoprisežnik. — Prisega, čigava je zemlja, se izvrši navadno na samem spornem zemljišču. Krivoprisežnik pa si nasuje v čevlje nekaj domače zemlje in s prisego potrdi, da stoji res na svoji zemlji.²¹

Nadnaravno dokazno sredstvo, sorodno prisegi, je klicanje svetnikov za priče. O tem nam pripoveduje legenda o priči iz pekla²² sledeče:

Smledniški graščak je nekoč terjal od kmeta dajatev, ki je bila že plačana graščakovemu očetu. Kmet je pred sodiščem klical za pričo samega svetega Antona. Tedaj so se vrata odprla in hudiči so prignali v sobo umrlega graščaka, ki je kot priča potrdil kmetovo izpoved. Pripovedka je upodobljena tudi na mnogih panjskih končnicah, ki kažejo v sredi sv. Antona ter za mizo sedečega sodnika, nadalje kmeta, peklenščaka in umrlega graščaka.

Sploh so čudeži priljubljeno sredstvo za dokaz kake trditve:

Sodniku, ki noče verjeti, da obešenec še trideseti dan živi, (»Pravi: Tulk tvoj sin živi. — k'ta kokuš, k' v skled leži.«) zleti kokoš iz sklede.²³ — Isto se zgodi nevesti, ki lažno trdi, da ni ubila nezakonskega otroka.²⁴

Ti čudežni dogodki so notranje sorodni motivom božje sodbe (ordala), ki jo je poznalo starejše kazensko dokazno postopanje kot dokaz o krivdi ali nedolžnosti obtoženca. Vrsta takega ordala je bila tudi preizkušnja ob rakvi (Bahrprobe): osumljenca so privedli ob rakev žrtve. Če je bil osumljenec res storilec, so po splošnem prepričanju

¹⁷ Na pr. SNP 86, 87, Kelemina 52.

¹⁸ Milčinski, O narodnih pravnih nazorih, Sl. Pr. 1914, str. 366 ss. Prim. Künssberg, o. c. 19.

¹⁹ SŽ 125 ss, zlasti 129.

²⁰ Kelemina 507.

²¹ Zabukovec, o. c. 10.

²² St. Vurnik, Slovenske panjske končnice, Etnolog 1929, 157—178 navaja št. 2540, 2541, 2457; prim. dalje Bukovec, Naše panjske končnice, Slovenski čebelar XLVI. 1945, str. 4.

²³ SŽ 168.

²⁴ SŽ 151.

začele umorjenčeve rane krvaveti.²⁵ To prepričanje se je tudi pri nas obdržalo kot vraža in je prešlo v pripovedko, ki jo je Valvasor²⁶ za-beležil v zvezi z gradom Kacenbergom:

Prešestnica je ubila moža in ga vrgla v jarek ob cesti; kadar koli je hodila mimo, je truplo začelo krvaveti.

Ob zaključku tega opisa pravnih pripovednih motivov moramo omeniti najznačilnejšo vrsto »pravnih pripovedk« — pripovedko o modrem sodniku.²⁷ Kolikor imamo danes vpogleda v ljudsko izročilo, se zdi, da takih pripovedk med Slovenci ni bilo veliko in da niso bile priljubljene. To nam pokaže zgled, ki ga je v okolici Motnika zapisal Gašper Križnik:²⁸

Jedro te pripovedke je pravno vprašanje, ali je darilo veljavno, če obdarovanec zanj ni ničesar dal. — Pravda pride pred sodnika. Namesto da bi rešil vprašanje, stavi sodnik tri uganke, ki s stvarjo samo nimajo prav nikake zveze. Uganke reši obdarovančeva hči. — Pripovedka se vedno bolj razpreda in sploh pozabi na svoj začetek; sodnik vzame pametno dekle za ženo, slabo z njo ravna itd.

Ta povodenela verzija neke prvotne pravne pripovedke kaže, da za pravne probleme naše ljudstvo ni imelo mnogo smisla. Tudi tu je morda vplivalo dejstvo, da motiv modrega sodnika ni vzbudil med ljudstvom simpatij, ker je bila predstava o sodniku le preveč združena s predstavo o graščaku in gospodi. — Ljudstvo je bilo v splošnem pri izrekanju sodb v novem veku le redkokdaj udeleženo, zato se proti sodbam bolj rezervirano drži. — Zopet isti pojav, ki smo ga že večkrat opazili ob tem pregledu narodnih motivov: slovenski kmet je bil pri vodstvu države, pri sodstvu in upravi le malo udeležen, zato se z motivi s tega področja njegova misel ni toliko bavila kot z osebnim življenjem posameznikov.

Presnec

Fr. Kotnik

I.

Za butaro, ki je v Ljubljani in po velikem delu Kranjske splošen naziv za cvetnonedeljske mladice, ki so povezane v snop in ki jih sedaj nosi večinoma le še otročad k blagoslovu v cerkev, imamo tudi še druga imena.

²⁵ Uporabo takega ordala omenja m. dr. Nibelunga.

²⁶ Valvasor XI., 297.

²⁷ Lik modrega sodnika je najdovršeneje izoblikovan v Orientu (Salomon). Gl. Künssberg, o. c. 12.

²⁸ Podšavniški, o. c. 6—8.

Na vzhodnem Štajerskem je splošno razširjen izraz:

prēsneec, ki ga Pleteršnik označuje: 1. *eig. ungesäuertes Brot*, Valj. (Rad), Bes.; — neke vrste gubanica, Kras-Erj. (Torb.); posamezne mlince, katerih je vsak naslednji nekoliko manjši, nalože vzasad v kopico in to vkup speko: to je presnec, Notr. 2. *Der Palmbusch*, Guts.-Cig. M. 5. Kozji presnec der Spindelbaum, das Pfaffenhütlein (evonymus europaeus), Dolenji Kras-Erj. (Torb.); tudi der Felsenkreuzdorn (rhamnus saxatilis), Medv. (Rok.).

Iz presneca se je razvil *prēsmeec -meca*: 1. *das gughupfartige mit Zibeben u. dgl. gefüllte Osterbrot*, Mur. Vzh. Št. Poh. Navr. (Let.). 2. *Der Palmbusch*, Mur. Jan. Slov. Gor. Pleteršnik pristavlja: pokvarjeno iz presnec (Mik. V. G. II, 509).¹

Razen vzhodnega Štajerskega je znan ta naziv tudi na Pohorju (rabi ga I. Koprivnik), v Slivnici pri Mariboru, v Lokovici in Šent Danijelu pri Pliberku (v Šent Danijelu: prasnc, ker je v podjunskem dialektu e prešel v a). Da pa je prodrl tudi dalje v Podjuno, dokazuje L'Estocq', ki ga imenuje »Braitl oder Bresnitz«. ² V Železni Kapli mu pravijo presnica (fem.), kakor se v okolici Skoplja zove neka ženitovanjska pogača. ³ Že leta 1789 je Ožbald Gutschmann v svojem slovarju zapisal za butaro (Palmbusch) med drugimi besedami tudi presenc. Gutschmann je bil doma v Grabštanju, besede za slovar pa so mu prispevali tudi duhovniki iz Podjunske doline. Še starejši zapis je Valvasorjev, ki govori o ženitovanjski pogači, imenovani *presnec (Pressenz)*.⁴

Dva glavna pomena ima *presnec*; prvotno pomeni *presen kruh*, torej kruh, ki ni kvašen in ki se je sčasoma preoblikoval v razne popolnejše oblike, gubаницe; nakopičene mlince, v velikonočni in ženitovanjski kruh, *presenesi pomen* pa je prevzel *coetnonedeljski snop* ali *butara*. Tudi pridevnik *presen -sna -o* nam nekoliko posveti v pomen presneca. Pleteršnik navaja: *presen -sna -o frisch, roh, ungekocht, presno zelje, frisches, ungesäuertes Kraut* (Mur. Mik. Dol.); *presen = opresen kruh ungesäuertes Brot*, Jan. (H.); *presno sadje frisches Obst; sad bodi presen ali suh*, N. pes. K.; *presno mleko frische Milch*, Svet. (Rok.), Temljine (Tolm.) — Štrekelj (Let.); *presno maslo die Butter*, Mik. Lašče, Svet.

¹ Pleteršniku bi še dostavili *presmec* v pomenu prvega mleka, ki ga ima krava, ko povrže (Planina na Štaj.) — *Schuchardt*, Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches str. 75 (Graz, 1884) navaja: Man liest an den Fenstern der Bäcker (in Triest); prezniz a la goriziana — presnec Osterkuchen. Bržkone je pesnik *Polifemo Acca* hotel preprečiti, da bi prodirali barbarizmi v tržaško ital. narečje. Zato je zložil pesem L'Ero del Klatsch, v kateri ima tudi verz: »Cugeluf, prezniz, crapfeni e sparheri« (ib. str. 74).

² *L'Estocq'*, Unterkärntner Brauchtum Carinthia 1950, 164.

³ GEM IX. (1954) 62.

⁴ *Valvasor*, Ehre (1689)² VI. 281. — Prim. tudi *Boris Orel*, Od kruha do malega kruha, Etnolog X.—XI. (1957-59), 210.

(Rok.); presna voda frisches Wasser, N. pes. Vraz; presno platno, presna preja, frische, ungebleichte Leinwand, frisches Gespinst, Cig. Mik. Svet. (Rok.), Dol.; presen les frisches Holz, C.; presna rana frische Wunde, Mik., — seichwund (von kleinen Kindern), Cig.; presno meso = sveže meso, ZD 1852 (V) 161. Presen pomeni nekaj svežega, nekuhanega, pa tudi nekvašenega.

Isti pomen kakor presnec ima tudi *oprĕsnik*: *ungesäuertes Brot*, Cig. Jan. Dalm. Trub. Jap. (sv. p.), Burg. Besedo poznamo iz Svetega pisma; že Trubar in Dalmatin jo rabita, za njima pa vsi prevajalci Sv. pisma. Ali je opresnača Cigaletova tvorba, ali pa je izvirno narodna, bi se moralo pa šele določiti in dokazati. Tudi pridevnik opresen -sna -o pomeni isto kakor presen: 1. ungesäuert; ob opresnem kruhu živeti von ungesäuertem Brote leben, Ravn. Mik.; opresno zelje frisches, ungesäuertes Kraut, Mur. Cig. Pohl. (Km.); opresna repa, Ravn. (Abc.); opresno mleko frische Milch; 2. grob; opresno platno (Kr.); opresno oblečen = preprosto, vsednje oblečen, Notr.; opresen zid = zid brez malte, G. Brda. (Plet.)

Gutsmann je zapisal med drugimi imeni za butaro, ki je sploh ne navaja, tudi *preitlink*. Ta oblika je izhodišče za *prajtelj*, ki se pojavlja na zahodnem kraju Podjune, v Rožu, se v Slov. Plajbergu glasi *prantelj*, v Ziljski in Kanalski dolini pa zopet *prajtelj*. Beseda pa sega tudi v gorenjske Rateče. *Pomeni pa med Slovenci isto kot naš presnec*, namreč kruh in butaro. Na *Gorenjskem* je za butaro znan izraz *beganica* (v Bohinju *hábánca*), kar pomeni po Plet. 1. potico (Bole, Erj. Torb.) in 2. butaro. »Gbanci« so v Besnici pri Kranju butara od vrbja. Na cvetno nedeljo jih devljejo na drevesa blizu hiš, češ. da varujejo točo ter da postanejo rodovitnejša (*Fr. S. Pokorn*, Besnica pri Kranju, str. 233). *Beganica* je *gibanica* in *Pleteršnik* popolnoma pravilno dostavlja: zaradi pomena prim. *presnec*. Na *Ljubnem v Savinjski dolini* in v Gornjem gradu pa pravijo butari *potica*. Na Kobanskem se imenuje *pegelj*, v Koprivni pod Olševo pa *presta*.

Za butaro imamo še druga imena. V guštanjski in slovenjgraški okolici jo imenujemo *snop*. »Boš snop k žegnu nesel?« Ker je povezan iz raznih šib (iva, dren in drugo), je poimenovanje popolnoma v redu. *Pušelj* (Sv. Rupert na Dol., Šmarje pri Jelšah, Stoprce, Studenice pri Poljčanah) je iz nem. Busch-Buschel-Büschel.

Izraz *kravji žegen* je narejen po uporabi zelenja, ki je na presnecu, ker ga dobivajo na vel. četrtak (Polj. dolina) krave; ponekod (n. pr. pri nas) pomešajo mačice z otrobi in soljo in jih pokladajo na veliko noč živini, da je tudi ona deležna velikonočnega blagoslova. Izraza *cvetovec*, *cvetnik*³ sta narejena po cvetju, ki ga krasi. V Draščičih v Beli Krajini se imenuje *drenek*, ker je dren v njem. Deminutiv je na mestu, ker je

³ Gutsmann, slovar 1789.

čisto majhen. Na Črnem vrhu na Notranjskem nosijo *močerade* blagoslavljat; beseda se glasi v ednini: močerada -e fem.; močerad (salamandra maculata) menda z njim nima nič opraviti.⁶

Zelo prozaično ime nosi butara v okolici Zidanega mosta in pri Sv. Jederti nad Laškim; pravijo ji *rep*. Zunanja oblika, na vrhu košata, ji je tu dala ime. — Temu ali onemu bralcu bo nemara znan še kak drug izraz, pa saj je že teh lepa pisana vrsta.

Ker imamo v Ljubljani *butare*, pa razložimo najprej njih pomen! Beseda se rabi v slovenščini v pomenih: Bündel, Faszine, Bürde, Last. Stara oblika je buntara in bantora. V tej obliki jo rabi tudi Drabosnjak v svojem rokopisnem molitveniku: »Si te težko *buntaro* moiga grišnega življenja za me nosov,« — »zakaj moj jarem je svadek inu moja *buntara* je vehka⁷. Tudi hrv. ima besedo: staro butura, botúra, Last, Bürde; butóro v pomenu Reisegepäck, Speisevorrat pozna tudi maloruščina (butóra). Izvajajo jo iz madž. bútor Bagage, Pack, Gepäck. V rušč. srečamo v dial. butorъ Hab und Gut, Hausgeräte, Gerümpel, Kram. kar se sklada z madž. bútor v pomenu Einrichtung, Möbel, Hausgerät. Ker pa je beseda izpričana baje le za Sibirijo in Orenburg, tam ne more biti izposojena od Madžarov, ampak iz sorodne besede kakega turškega jezika.⁸

Breme, ki ga navadno nosiš na rami, je butara. To breme pa je lahko različno; n. pr. butara kolja = 50 kólov, jvzh. št. (Plet.), je pa tudi lahko snop ali presnec, ki je tudi zvezan kakor kolje ali žito.

Posebnega narodopisnega pomena beseda po svoji etimologiji pri nas nima, zanimivo bi pa bilo dognati, kje jo v pomenu cvetnika rabimo. V Planini na Štajerskem je znana in sega vsaj do Sv. Jurija ob Taboru, medtem ko je Ptujsko polje in Slov. gorice ne poznajo. Slovensko narodopisje bi moralo zasledovati pot, po kateri je prišla v Ljubljano in v velik del kranjske dežele.

Pomen presneca smo deloma že razložili. Adj. presen -na -o je vse-slovanska beseda. Že v steksl. pomenu svežo, nekvašeno stvar. Bolg. prês-en, prêsno mleko, ribi presni, prês-nec, prês-njak, prês-enčen hleb = nekvašen kruh. Mr. prisan, presan, prisnac; č. přesný, přisny, přestný; poljsko przasny, oprzasnek; prês-en⁹ lahko stoji za prêskn¹⁰ in je v sorodu z lit. preskas, n. frisch, stvn. frisc. Pomeni torej nekaj svežega.⁶ Prenesen pomen je nekvašen, neprekvašen; ker so v stari dobi tak kruh vsak dan sproti pekli, je bil vedno svež — zato je dobila beseda tudi pomen nekvašen.

⁶ Nekateri izrazi (drenek, močerada, pušelj v Studenicali) mi je priobčil g. p. dr. Metod Turnšek iz Stične.

⁷ Drabosnjak, Križev pot 5. štacijon v sklepni molitvi.

⁸ Berneker, Slav. etym. Wtb. 104 in *Strekelj*, Zur slavischen Lehnwörterkunde 9.

⁹ Miklošič, Etym. Wtb. der slavischen Sprachen, Wien 1886.

Zelenje, iz katerega sestoji presnec, je sveže. Zato bi bila razlaga presnec = sveže zelenje čisto naravna. Pa vendar presneca = butare ni izvajati iz tega pomena, ker je presnec tudi kruh, ki je prvotno nekvašen in ker imamo na Gorenjskem zanj izraz *beganica*, to je gibanica, v Lučah v Savinjski dolini in v Gornjem gradu pa pravijo butari *potica*.

Presnec, beganica in potica so kruhki, ki so nekoč viseli in deloma še visijo na butari, po katerih je dobila ime. Pars pro toto!

Presnec — beganica — potica predstavljajo tri razvojne faze kruha, izmed katerih je prva stopnja presnec, ki je pradoben.

Pradoben pa je tudi *prajtelj*, ki pomeni 1. butaro, 2. velikonočni blagoslovljeni kruh, velikonočni kruh. — Gutschmann je 1789 v svojem slovarju zapisal te oblike: 210 preitlink, 566 in 568 praitlink, 556 praitel in praitlink. Praitlink je deminutiv k praitlin, iz katerega se je razvil prajtelj.¹⁰ Schmeller-Fromann I. 570 ima braitling (in älterer Sprache) eine Art Brot oder Kuchen, ahd. preitinc, praiting, placenta, laganum, preitling *Fladen*. Tudi prajtelj (praitlink) je nekvašen, nizek, širok kruh — pomeni torej isto kakor presnec. Ker je prajtelj visel na butari, je dobila cela butara po njem ime. Štrekelj je (n. d.) vpraševal, kako pride prajtelj = velikonočni kruh k pomenu butare, isto da se je zgodilo z dvema slov. besedama, ki pomenita razen butare tudi velikonočni kruh, namreč z gubanico in presnecem. Sklepa pa, da je povod za to bila beseda žegen (blagoslovljeno vobče), ki da se je lahko nanašala na butaro in velikonočni kruh in velikonočne jedi. Štrekelj ni računal v razlagi s tem, da so vsi ti kruhki viseli nekoč tudi na butari, kar se je v rudimentih ohranilo do današnjega dne.

Omenili smo že kobanski *pegelj*. Kaj pa ta pomeni? V Buschanovi knjigi¹¹ berem, da se rabi izraz Bäuge oder Bäugeteln za *preste*.¹² Da so Bäuge ali Bäugeteln naši peglji, nam dokazuje Unger-Khull,¹³ ki navaja: *Beugel* n. mürbes weißes Gebäck, seit ungefähr 1600 in Graz gebacken. (Mittln. 25, 142.) *Beugelsuppe* f. Milch mit dareingelegten vorher abgeschmalzenen Beugeln. (Lieblingsessen im Ennstale.)¹⁴ Grimm¹⁵ pa navaja pod *Beugel*: ein backwerk, in schlesischer Gegend: welcher meister in der Fasten will beugel backen. Frankensteiner beckerordnung, angeblich

¹⁰ Štrekelj, Zur slav. Lehnwörterkunde 9.

¹¹ Dr. Georg Buschan, Die Sitten der Völker. Das deutsche Volk in Sitte und Brauch str. 71.

¹² Po Höflerjevi teoriji o podobnjakih so baje to ostanki pridodatkov, ki so jih nekoč dajali mrtvim namesto kovinastih v grobove. Prim. franc. bracelet. Ta podmena pa šepa, ker za njo ni direktnih dokazov. — Dr. Max Höfler je med drugim tudi spisal: Ostergebäcke. Eine vergleichende Studie der Gebildbrote zur Osterzeit. Supplem. Heft IV (zu Band XII) der Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Wien 1906.

¹³ Unger-Khull, Steirischer Wortschatz 75.

¹⁴ Slično jedo pri nas zabeljene mlince z mlekom.

¹⁵ Grimm, Deutsches Wörterbuch, Leipzig 1854. I. 1742.

schon von 1501, unweit Koblitz; wol von der gebogenen, gewundenen, ringförmigen gestalt. Frisch I, 117 hat bogel, beugel hemicyclus, vgl. das ähnliche Wort kringel und boug, ring... vgl. thüring. weigel brotschnitte. Glagol je: beugen, stvn. böugen as. bōgian, ags. began, bīgan. To bi bil zapognjen ali upognjen bel kruh, kakor naši rogljiči (po ljubljansko kifeljci) — to pa je res hemicyclus, a pegelj so izdelovali tudi v podobi kroga (cyclus) brez vmesnih testenih dodatkov, ki jih ima presta. — *Pegelj je kakor presnec, beganica in potica kruh, ki je visel ali še visi na butari.*

Kakor bo menda obče znano, so peglje še pred vojsko pekli.

Po pekarnah na Štajerskem pa tudi na Dunaju si lahko dobil za post in veliko noč, pa tudi druge krati »Nußbäugeln« in »Mohnbäugeln«. V dunajski kuharski knjigi¹⁶ pa bereš o »Preßburger Mohn- und Nußbeugel«, ki jih v sedanjem času ne bi rad natančneje opisoval. V območju Hausrucka pečejo ob postu od pepelnice do velikega petka pecivo, ki ga imenujejo »Beugel«. To je s soljo potrošen podobnjak v obliki obroča. Običajno postno pecivo je tudi presta. V *zgoranjem delu Innske četrti obešajo veliko velikonočno presto (Osterbrezel) na butaro.* Med Nemci se splošno trdi, da sta se presta in pegelj razširila med ljudstvom iz samostanov kot postna kruha. Zato jih tudi med nami peko ob štiridesetdanskem postu. Izvirata pa najbrž iz juga, iz Italije.¹⁷ Presta in pegelj visita na butari. V Koprivni se imenuje butara »presta«, ki je nekoč tudi tam visela na snopu. Pa tudi presnec, velikonočni kruh, ki je bil v Nemčiji še v 14. stoletju nekvašen, potica, beganica so viseli nekoč na butarah.

Ali imamo za to trditve tudi dokazov? Vobče je znano in običajno, da krasijo butare z jabolki, pomarančami, raznimi pisanimi trakovi itd. Akoravno imamo Slovenci zbranega mnogo narodopisnega gradiva, vendar ni bog ve kako izdatno in popolno in tudi sistematično nismo zbirali. Tudi gradivo o presnecih nas pusti na cedilu, ker ga nimamo dovolj zbranega. V Ratečah na Gorenjskem so butarice (prajtlji) spleteni iz smrlinja in macar (brinja in mačic), okrašene pa so z jabolki, pomarančami, suhimi figami, *prestami in fefernicami (to je pecivo raznih oblik)*.¹⁸ Tudi na Koroškem so prajtlji okrašeni s *kruhki*, jabolki, figami, pomarančami itd., po Nemčiji pa s podobnjaki, ki so podobni prestam (peglji), *kruhki* v podobi prest, petelinčkov in la-

¹⁶ *Kochbuch für alle. Rezepte der Wiener Küche. Bearbeitet und herausgegeben von Küchenchef Franz Ruhm str. 489.*

¹⁷ *A. Binna, Vom täglichen Brot und allerei Gebäck im Brauchtum. Heimatland, Augustheft 1956, 121—122.* — Ko so prihajali pri nas ljudje od velikonočne spovedi, so prinašali otrokom preste. Otroci pa so »preste trgali«. Slične navade opisuje A. Binna v cit. članku, ki je lepo ilustriran.

¹⁸ Slika v *Ilustraciji* III. 1. (1951). Objavil jo je dr. F. Bohinec.

budov — to pa na Nizozemskem.¹⁹ Na Tirolskem so kuhali iz peciva, ki je viselo na butarah, močnik, ki da je posebno zdrava jed.²⁰ Šesta velikopostna nedelja se imenuje na Ruskem *verbnaja nedelja*. Presnec (butara) je tam verba (vrba). Na vrbe obešajo razne stvari, med njimi tudi kruh ali druge testenine v raznih podobah (n. pr. kerubinčke). Na deželi je verba preprosta, v mestih pa je zelo pestra.²¹

V Moskvi so v 17. stoletju prinesli na vrbno nedeljo iz vnebohodne cerkve (Uspenskaja) ogromno veliko drevo, na katerem so bili obešeni različni plodovi in »confect« (drobno pecivo), postavili so ga na dvoje zvezanih sani in ga počasi peljali v procesiji po mestu.²² Tudi tukaj je med drugim na drevesu kruh. Ker se je vršil opisani obred v mestu, so viseli na drevesu umetno narejeni boljši kruhki, spomin na presnec pa je še ostal. Na Francoskem rabijo namesto palmovih vej zeleniko. Otroci pa okrasijo svojo zelenikino vejico s pestrimi trakovi, *kolači* in jabolki, ki jih na cvetno nedeljo zvečer poje družina.²³ V Belgiji je imel Kristusov kip, ki so ga v procesiji vozili po mestu, v roki palmovo vejico, ki je bila okrašena z grozdem in *kolački*, ki so jih otroci med sprevedom skušali trgati z vej. Na severnem Tirolskem so butare okrašene s svilnatimi trakovi in *prestami*.

Navedel sem dovolj dokazov, ki potrjujejo, da so presnec, prajtelj, beganica, potica, presta in pegelj dobili ime od kruha, ki je nekoč visel in ponekod še visi na coetnonedeljskem snopu.

II.

O razširjenosti presneca v stari in sedanji dobi.

Čeravno ne spada to nujno v sestav razprave, vendar ne bo škodilo, če pohitimo v starodavno dobo in pogledamo, kje je bil in je še razširjen presnec. — Že v Svetem pismu beremo o opresnikih. Judje so praznovali 15. marca *nisan*, glavni praznik v prvem pomladanskem mesecu. 14. nisana so morali izginiti kvašeni kruhi in kvas, zauživali so nekvašen kruh. Začela se je pasha. 14. nisana zvečer so jedli veliko-

¹⁹ Albert Becker, Osterei und Osterhase. Vom Brauchtum der deutschen Osterzeit. Zbirka: Volksart und Brauch, izdaja Adolf Spamer, 25—25.

²⁰ Oswald A. Erich u. Richard Beitzl, Wtb. der deutschen Volkskunde 565.

²¹ Dr. Nik. Preobraženskij (poročilo).

²² Pod drevesom je stalo 5 belo oblečenih dečkov, ki so prepevali pobožne pesmi. Za sanmi je hodilo mnogo mladine z gorečimi voščenkami in mogočnimi svetilkami, sledila so cerkvena bandera, kadilnice, ikone, paži, dostojanstveniki, nazadnje metropolit na oslu, nesoč evangeljsko knjigo, njemu ob strani car, ki je z eno roko držal vajeti živinčeta, v drugi pa je nosil pristno palmovo vejico, ki so jo prinesli romarji iz Palestine. Peter Veliki je l. 1700 odpravil udeležbo monarha pri procesiji. Mannhardt, Wald- und Feldkulte I, 285.

²³ Mannhardt I. 286.

nočno jagnje. Nisan je bil prvi mesec v letu v pomladanskem mlaju, tako da je 14. nisan prišel na polno luno, pasha pa je bila 15. nisana. Večerji, ki je bila 15. marca, je sledil sedemdnevni post opresnikov (Mazzen), gr. *ἄζυμα*²⁴. Mazzen so pri židih nekvašeni velikonočni kruhi, ki so jih morali zauživati med sedemdnevno pasho. Pasha se je vršila v začetku letine, ko so židje bili še v Egiptu. Izraelci so darovali le opresnike, kvašen kruh je bil za daritve prepovedan. Pri velikonočni večerji se je užival samo presni kruh. Torej je tudi Kristus, ko je pri zadnji večerji postavil Evharistijo, posvetil presen kruh. *Zategadelj* rabi rimska cerkev pri maši samo presen kruh. — Beduini so uživali le opresnike, drugače so jih pripravljali, če se je mudilo.²⁵ Tako ima tudi naš *presnec*, velikonočni kruh, ki visi na butari in se zopet pojavlja na veliko soboto v verskem velikonočnem obredju, simboličen pomen: kristjani naj živijo čisto življenje, ki išče samo resnice. (Glej op. 24.)

Videli smo, da presnec poznajo vsi Slovani, Nemci, stari Grki, Izraelci in Beduini, ki ga še dandanes pečejo.

A opresnik je bil še bolj razširjen. Narejen je iz žita. To pa poznamo že v najstarejši dobi. Toda žito je šele potem splošno koristilo, ko se je ljudem posrečilo, da so iz njega napravili tvarino, ki je kolikor toliko bila podobna moki. Testo, ki je zgneteno iz debelozrnatega žita, ne vzhodi. Presnec pa je večinoma nekvašeno pecivo, ki so ga uživali in ga še uživajo Judje, Arabci, Armenci, Kitajci in mnogi drugi kulturni narodi. Presnec in kaša, narejena iz žita, sta zelo stari jedi. Presnec je narejen iz različnih semen. V Severni Afriki uporabljajo sorgho in pšenico, v Mali Aziji pa samo pšenico. Ta žitna hrana je bila zelo primitivna; najprej so bržkone žito pražili, nato s kamni drobili, da so dobili kašo, nato še bolj drobili, da je postala moka. Kruh, ki je bila splošna hrana bogatih in najbogatejših, je star komaj 2000 let. Najstarejša zgodovinska poročila (5000—2800 let pred Kr.) poznajo le presnec in žitno kašo, ki sta v človeškem gospodinjstvu gotovo izpričana za dobo okroglo 5000 let. Pa ti viri ne govorijo o začetkih, ampak o najvišji stopnji razvoja in o pojemanju teh žitnih jedi.²⁶ Zato sta presnec in žitna kaša še starejša.

V mostiščih v Švici so našli presnece. Ti kruhki mostiščarjev iz kamene in bronaste dobe so podobni presnecem, ki jih mnogi narodi še danes pečejo. — Vsak bo vprašal: »Kako pa je z Ljubljanskim

²⁴ ἄζυμος neprekvašen, opresen, τὰ ἄζυμα, praznik opresnih kruhov. Pren. pomen: čist: ἐν ἄζυμοις τῆς εὐχαριστίας καὶ ἀληθείας, to je v čistem življenju, ki išče samo resnice. N. T. *Dokler*, Grško-slov. slovar.

²⁵ *Buchberger*, I.ThK I. 879—80 in VII. 51.

²⁶ *A. Maurizio*, Verarbeitung des Getreides zu Fladen seit den urgeschichtlichen Zeiten. ASA XVIII (1916) 5. Prim. tudi *Friedrich Hrozný*, Die Getreide in Alt-Babylonien. Sitz. Ber. Ak. Wiss. Wien. Phil. hist. Kl. 1914, Bd. 175, I, 99 in 128 sl.

barjem?« A tu do sedaj niso izsledili nobenih vrst žita.²⁷ Od kamene dobe do srednjega veka so mleli ljudje na strgalnicah (strgalnih ploščah) v nečkah (koritih), ki so več ali manj podobne ameriškim »metates«, čeravno so po velikosti različne. — Zanimiv za razmotrivanje o tem je gr. glagol μάσσω at. μάττω. Koren je menq. **zdrobiti**, slov. mehek, steksl. мѣкѣць, moka, steksl. мака, nem. mengen — ali pa iz korena maq **gnesti**, lat. macerare, obl aor, ἔμαξα pf. pas. μεμαγμένος **gnetem**, **mesim** (testo) σῆτος μεμαγμένος kruh.²⁸ — Če drži izpeljava od menq. = zdrobiti, je ohranjen v njej pričetek mletja. — Mostiščarji kamene in bronaste dobe so pekli presnece v pepelu. To se je ohranilo, deloma še sedaj na Balkanu, le da je poveznjen sedaj na pecivo glinast klobuk, iz katerega se je, kakor nekateri mislijo, razvila naša krušna peč. To je bilo tudi po Slovenskem znano, kakor izpričuje R. Ložar v Narodopisju Slovencev. Vire pogledj tam! — Med žitnimi vrstami prevladuje proso, ki je izmed njih posebno pripravno za kašo, v starih časih pa so iz njega pekli tudi kruh. Že v Ovidijevih Fastih IV beremo, da so pastirji rimske okolice darovali boginji Pales prosene kolačke.²⁹ — Botanična in kemična analiza je dognala, da se po sestavi ujemajo prazgodovinski in novodobni presneci.³⁰

Ti kruhki so bili okrogli, nizki in ploščnati. Pri mostiščarjih se dajo ugotoviti tri vrste kruha: zelo nizek, ploščnat presnec 15—22 cm širok, višji presnec in kruh iz prosene moke, ki mu je primešana pšenica in laneno seme, da je dobil bolj sočnat okus.

Tudi v mlajših mostiščih pri Mondseeju so našli zogljenelo tvarino, ki so jo do sedaj vedno tolmačili za kruh. V Donji Dolini pri Bosanski Gradški so našli glinasto posodo v obliki zvonca (klobuka — hrv. se imenuje »pokljoka«), ki so jo poveznili na testo, tako da je bila znotraj primerna toplota, ki je izžarevala s podložka. Na ta klobuk so bržkone nasipali tudi žareče oglje. Vse te kruhe so pekli bržkone brez kvasa. Bili so nizki, široki in zelo trpežni. Grobovi Vikingov in predzgodovinska selišča v Östergötlandu so imeli tudi ploščnate kruhe, napravljene iz debelozrnate moke, v katerih bržkone tudi ni bilo kvasa. Še v srednji visoki nemščini srečamo izraz ascherbrot ali aschenbrot, ker so ga pekli v pepelu. Ta prazgodovinski primitivni kruh sega v historično dobo. Kvašenje se je baje pričelo v Egiptu, kjer so najprej poznali obrtne pekarnice. Od tod se je razširilo v Grčijo in Rim, z njim so se v četrtem stoletju seznanili germanski rodovi, od katerih so ga baje sprejeli Litavci in Slovani, kakor da ga ti ne

²⁷ Dr. Ernst Kramer, Das Laibacher Moor 64.

²⁸ Dokler, Grško-slov. slovar pod μάσσω in gl. tudi pod σῆτος.

²⁹ Fr. Kotnik, Blagoslov zelišč na Kres in čar kresnic. Etnolog XV. 22.

³⁰ A. Maurizio, Botanisch-Chemisches zur Getreidenahrung der Pfahlbauer. ASA XVIII (1916) 185 sl. — O predmetu glej tudi Reinerth, Die jüngere Steinzeit der Schweiz.

bi mogli dobiti direktno od Rimljanov, če že sami niso poznali kvašenja s posebnim kvasom. Pa o tem mogoče drugod. Kakor priča Plinij (n. h. XVIII. 107), je v Rimu nastala pekarska obrt v drugem stoletju pred Kr. Grki in Rimljani so za kvašenje predvsem rabili mošt, ki so ga gnetli s prosom, Galci in Španci pa so delali kvas iz piva. Do preseljevanja narodov so jedli pšeničen in prosen kruh, prosenega da so uživali Gotje v donavskih deželah, rženega so uživali in še uživajo v severni in vzhodni Nemčiji, medtem ko so Švabi in Alemani od nekdanj sejali pir (pirjevico). V Skandinaviji je bil v starih časih najbolj razširjen ječmenov kruh. — Šele v 18. stoletju se je beli »italijanski«
kruh splošno razširil. — Stari kruh je presen, poznejši pa je prekvašen. Mnogi ljudski sloji uporabljajo opresnik le še pri cerkvenih in vaških svečanostih. Če se kje nahajata obe vrsti skupaj, imajo ubogi starejšega, bogatini pa mlajšega. Oblika presneca je nizka in ploščnata, bodisi v mostiščih, bodisi v Bretonski ali pa v Dalmaciji. Najzahodnejši kraj, kjer se v Evropi pojavlja presnec, je Bretonska. Tu ga pečejo iz ajdove moke brez kvasa. Baski v Pirenejih pečejo nizek koruzen kruh, ki je samo malo kvašen. Nizek, ploščnat presnec pečejo ali so dnevno pekli: na južnem Francoskem, v Dalmaciji, Bosni, drugod na Balkanu, v Galiciji, na Litavskem, na Laponskem, v Sibiriji, Indiji, Perziji, Armeniji, Mali Aziji, Siriji, Palestini in v Egiptu, večkrat v letu pa na Bretonskem, v Španiji in ponekod v Aziji. Kvašen nizek kruh pečejo večkrat v letu v Dalmaciji, Bosni, na Tirolskem, na Koroskem in na Švedskem. Leta 1916. sem sam videl, kako so take nizke hlebčke pekli za dolgo dobo v letu v št. Lovrencu v Lesah (St. Lorenzen im Lesachtale). Dalmatinski gorjanci delajo slab kruh iz neke vrste prosa in ječmenove moke. Moko pomešajo z vodo, zgnetejo testo, ki ga ne solijo in ga položijo na vročo ploščo na ognjišče ter pokrijejo s pokljoko (glinastim klobukom), na njo naložijo ognja in kmalu je kruh gotov. Tudi mostiščarji v Donji Dolini ga niso drugače pekli.

Ta kruh pečejo večinoma vsak dan sproti. Na isti način ga pečejo iz koruzne moke v dolini Plive in pokrijejo testo med kruhopeko z glinastim klobukom. Tak nekvašen svež kruh jedo v Mali Aziji, Siriji in Palestini vsak dan. Enako si moramo predstavljati *mačča*, ječmenov kruh starih Grkov. *Máčča* je sorodna z *Mazzes*, ki je nekvašen židovski kruh.

Po vsej Albaniji pečejo na deželi izključno pod poveznjenim klobukom, ki nadomešča peč. Tudi Litavci in Belorusi napravljajo presnec iz ovsene in ječmenove moke.³¹

³¹ *Hella Schürer von Waldheim*, Zur Geschichte und Verbreitung des Fladenbrottes in Europa. ZÖV XX (1914) 25—55. Ker so podatki o razširjenosti rženega, belega in drugega kruha med Rusi nezadostni in netočni, prim. *Dmitrij Zelenin*, Russische (ostslavische) Volkskunde (Leipzig 1927) str. 111—114.

Tako smo preleteli skoraj vso Evropo in tudi dele Azije in Afrike. Naš prvotni primitivni presnec ima po Evropi, Aziji in Afriki mnogo bratov in sorodnikov.

Na butari se kruh pri nas pojavlja prvotno gotovo v primitivni obliki in kvaliteti (presnec — prajtelj), nato je v gorenjski beganici (gibanici) zgiban, v savinjski potici, ki je povitica, povit, v kobanskem peglju na obeh koncih ali pa popolnoma zapognjen, da ima podobo rogljička ali kroga. Ne vemo pa, kako daleč se je že izoblikoval presnec, ki pomeni danes tudi umeten velikonočni kruh, ko se je pojavil na butari.

III.

O blagoslovljenem kruhu.

Če je kruh, ki visi na vrhu, tako važen del presneca, da mu je dal celo ime, mora imeti v verskem in narodovem obredju posebno važno vlogo. Kruh je pridelek poljedelstva. Tudi naziva »snop« in »šopa« (Beltinci) sta od žita, pridelka poljedelstva. Zato kruh pri nas Slovencih zelo častimo, kruh je sveta stvar in uživa veliko spoštovanje. Če prideš v hišo, ti prinese gospodinja kruh na mizo in pravi: »Kruha vrežite!« Ne smeš ga odkloniti, drugače bi se zameril, kajti kruh je božji dar. Miza, na katero polagajo kruh, mora biti čista, belo umita. Vijanski³² pripoveduje: »Dobro še pomnim iz detečjih let, kako so me mati ali oče učili kruh čislati. Preden so mi ga vrezali, sò vedno naredili sv. križ čezenj. Če mi je drobtina padla na tla, sem jo moral pobrati in nisem je smel popred v usta djati, da sem jo kušnil. Po drobtinah stopati, Bog ne daj! Roditelji so mi večkrat rekli: »Kdor kruha ne jé in po njem tepta, ni vreden, da se drobtinica mu da!« Pravili so mi, da verne duše v vicah jokajo, ako človek po kruhu tepta in da je to silen greh. Pripoveduje se, da je nekdo ošabno stopil na drobtino kruha in da je ta tako kriknila, da je oglušil in ostal do smrti gluhi! — Drobtinice se morajo vedno spravljati in potem putam dati ali pa sežgati. Če pri hiši ni kruha, kedar kdo pride, se jame gospodinja izgovarjati in gosta za zamero prositi, da nima kruha, kajti ga bo šele jutri pekla. In včasih gredo ob taki priliki k sosedu po kruha. Komu ne dati kruha, je grdo in potem sosed posmehljivo pravi: »Še kruha mu ni dal.« Braniti pa se kruha, je tudi grdo in gost ga mora vzeti, naj je kruh še tako črn in špičast ovsenjak, sicer ni pošten človek. — Vobče je pri vseh Slovencih kruh ali hleb najvažnejši, najboljši in najdražji dar nebeški, ki ga med vsem najbolj obrajtajo in čislajo. — Kako se veseli kmet in njegova družina božičnih ali pa velikonočnih praznikov, kedar si boljšega kruha, namreč belega ali hleba — speče! Tudi ob ženitbah ima boljši

³² *Vijanski Janko*, Kako Slovenci kruh čislajo, Novice 1858, 67.

kruh kot druge krati, zato se jih pa veseli. Naš stirski Slovenec posebno vince pod pipo in kruhek v mizi najbolj čisla!«

Podobno so nas učili naša mati čislati kruh. In če je nož pri kruhu ležal z rezino obrnjen navzgor, so rekli, so dejali: »Vrag si kremplje brusi«, in morali smo takoj nož preložiti v pravo lego. Odrezan hleb kruha je moral biti obrnjen vedno proti kotu v hiši, kjer je visel Bogec na križu.³³ Gotovo je tudi še iz drugih krajev dovolj takih primerov o časti, ki ga uživa v naši kmečki hiši kruh. Ljubi kruh — otrokom pravijo v deminutivu, da je »kruhek« ali »krušej« — je simbol pridne kmet-ske hiše. Zato zadene kazen vsakogar, ki ga skruni.³⁴ To lepo narodovo spoštovanje kruha je izrazil tudi Jos. Stritar v Zimskih večerih 8, ki jih je izdal pri Mohorjevi družbi v Celovcu, rekoč:

»Če pade kruhek ti na tla,
poberi in poljubi ga!«

Od kod ta čast, ki ga uživa kruh v naši kmečki hiši? Kruh je pridelan v potu obraza, kakor že pravi Sv. pismo: »V potu svojega obraza boš užival kruh.« Kar pa se tako težko pridela, to cenimo. Kruh je glavna sestavina vsakdanje kmečke hrane. Že pred nastopom krščanstva je imel pri narodih, ki so dosegli gotovo stopnjo kulture, visoko ceno. Po prošnji v očenašu: »Daj nam danes naš vsakdanji kruh...«³⁵ je dobil vsesplošen pomen. Erasmus, ki je 1530 izdal v Baselu nekako vzgojno knjigo »Knabensitten«, pravi, da izvira še iz stare dobe navada, da se mora kruh poljubiti, če slučajno pade na zemljo.³⁶

Kruh — v kat. cerkvi presnec — je sredstvo za največjo skrivnost vere, za zakrament Rešnjega Telesa. Od tod izvira tudi čast, ki jo izkazuje ljudstvo kruhu. Lepo opeva naša narodna pesem Rešnje Telo.³⁷ Na cerkvenih oblačilih in v narodni ornamentiki, na vezeninah in drugod, povsod se pri nas pojavlja žitni klas kot simbol časnega in večnega življenja. Tudi monštranca in kelih sta v naši narodni ornamentiki zelo priljubljena predmeta. Na krstnico razvrstijo pri nas doma velikonočne kresove tudi v obliki monštranca in keliha. Oblika ornamenta je tu prešla tudi v žive običaje. Hostija je *konsekriran kruh*. A v verskem krščanskem obredju imamo še dve drugi vrsti kruha.

Ena je *evlogija*, druga je *navaden blagoslovljen kruh*.

³³ Prim. tudi *Pajkove Črtice* v sestavku »Vsakdanji kruh« 85—84.

³⁴ *Fr. Kotnik*, *Storije* str. XV. in št. 69 (Pazrijsko jezero v Ziljski dolini).

³⁵ V Ljubljani so se v zadnjem času pojavili po trgovinah leseni krožniki, ki imajo ob robu vžgano prošnjo iz očenaša: Daj nam danes naš vsakdanji kruh. Tak krožnik z istim napisom sem videl že pred 40 leti v slovenski družini v Mariboru. Na Štajerskem so bili taki krožniki tudi od 1927—1953 običajni. Učenci meščanske šole v Vojniku so jih n. pr. izdelovali 1952 pri ročnem delu.

³⁶ *Veit*, *Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter* 62.

³⁷ *Ivan Grafenauer*, *Rešnje Telo in narodna pesem*. Mladika 1955, 227—250.

V Franciji je še sedaj navada, da ob nedeljah pred darovanjem pri slovesni maši blagoslavlja kruh, ga razrežejo v majhne koščke, ga razdele navzočim, ki ta pain bení takoj použijejo ali pa ga nesejo domov ter ga snedo pri kosilu. Ta navada se je udomačila, ko niso več vsi verniki, ki so se udeleževali daritve, hodili k obhajilu. Ponekod so ga ob nedeljah in praznikih razdeljevali po sv. maši. Ko je duhovnik razdeljeval kruh, je moral paziti, da niso ljudje poteptali drobtin. Verno ljudstvo je dobilo do evlogije veliko zaupanje. Cenilo jo je kot *zdravilen kruh*. V Franciji tudi državni prevrati in revolucije niso mogle odpraviti tega ukoreninjenega obreda.³⁸ Tudi v pravoslavni cerkvi in pri unijatih imamo še danes evlogijo.

V srednjem veku pa je bilo tudi pri nas versko življenje močno razvito. Naš narod je živel s Cerkvijo. Zato tudi čast, ki jo izkazujemo kruhu, izvira večinoma iz ozkega stika ljudstva s Cerkvijo, ki je blagoslavljala in posvečala kruh in ga še blagoslavlja in posvečuje. A kruh je cerkev blagoslavljala in blagoslavlja še ob drugih prilikah. Najbolj znan blagoslov se danes še vrši na velikonočno krstnico ali pa na veliko noč zjutraj. Na vzhodnem Štajerskem se imenuje tudi velikonočni kruh, ki ga nesejo blagoslavljat, presnec. Ime nam priča, da je nekoč bil nekvašen, širok — prajtelj — in nizek, sčasoma pa je dobil sedanjo, že umetno obliko. Ostanki kruhov, ki so jih nekoč blagoslavljali, pa so prešče, kruhki sv. Agate v Kamnu v Podjurski dolini, hlebci, »martinčki« za Martinovo in kakor se po različnih krajih še imenujejo.

In če visi na butari kruh, je tudi z butaro vred bil blagoslovljen. Ker pa je blagoslovljen, ga častijo in mu pripisujejo posebno moč. Na Tirolskem so kuhali iz peciva, ki je viselo na butarah, močnik, ki da je posebno zdrava jed. Na Francoskem poje kolačke in jabolka, ki so viseli na butarah na cvetno nedeljo, zvečer družina. Pri nas uživajo ponekod ljudje mačice, ki so sestaven del blagoslovljenih ivinih ali vrbinih vej. Na Kozjaku pri Mariboru pravijo, da je dobro katero mačico na tešče pojesti. Tudi Poljaki jih jedo po 5 ali 9. (Navratil LMS 1887, 165, 166.) Že v starem blagoslovu³⁹ je duhovnik prosil za blagor tistih, ki shranjujejo palme v svojih stanovanjih⁴⁰ ali jih uživajo.⁴¹ Palme so imele simboličen pomen in so znak Gospodove zmage nad smrtjo in hudobnim duhom. Kristjani nosijo ta dan simbole Gospodove zmage in se s tem tudi

³⁸ Veit, n. d. 64.

³⁹ Franz, Benediktionen I, 480—81.

⁴⁰ Franz, n. d. I, 481.

⁴¹ Navadno dobiva blagoslovljene mačice živina: v Suhorju v Beli Krajini na veliki četrtek, okoli Lašč, Ribnice, Žužemberka na cvetno nedeljo, na Krasu dobi živina na velikonočno nedeljo blagoslovljenega kruha in nekoliko zdrobljene blagoslovljene oljčevine, v Ratečah na Gorenjskem pa ima živina na veliki petek žegen. Drobno smukljano listje pomešajo s soljo in otrobi. (Navratil LMS 1887, 155, 162, za Rateče Vurnik rkp.)

pripravljajo na velikonočne praznike. To je prvotni njih pomen v krščanski liturgiji. Shranjevanje v hišah in uživanje pa so povzročile krščanske in antične predstave, med drugimi tudi rimske Palilije. Ko pa so ta odstavek vnesli v besedilo blagoslova, je bil običaj tako rekoč cerkveno legaliziran in učinka sedaj niso pripisovali palmam, ampak *cerkvenemu blagoslovu*. In tako je ljudstvo pripisovalo tudi učinek blagoslovljenemu kruhu, ki je visel na butarah.

Presnec pa ima tudi v naših agrarnih običajih važno mesto. V idrijskih hribih na Bukovem vrhu podorjejo šibo iz butare pod prvo brazdo. Blagoslovljena šiba naj bi pospeševala rodovitnost, blagoslovljene šibe pa, ki so zatakne na ogljih njive, pa naj bi odvrčale točo in nevihto s polja.⁴² Ko v vigredi potegnejo prvo brazdo, položijo v njo tudi tri križce »cvetja«.⁴³ Če hlapca, ki nese »snop« (butaro) k blagoslovu, premoči dež, je kmet žalosten: »Žita ne bomo spravili ob lepem vremenu pod streho. Prvi snop je bil moker, premočen bo tudi zadnji.« Da bi obvarovali rastoče žito pred hudo uro, vtikajo med setev šibe, ki so bile blagoslovljene na cvetno nedeljo.⁴⁴ Na Pohorju pridevajo zrnju, ki ga peljejo na njivo, da ga nasejejo, blagoslovljenega lesa, da se rajši cimi in da se žito bolje obnese.⁴⁵

Blagoslovljen snop (presnec) in njegovi deli so tudi v slov. poljedelskem življenju velikega pomena. Zato je domneva pač upravičena, da niso uživali blagoslovljenega presneca samo kot zdravilen kruh, kakor so zauživali mačice za zdravje in na jugu tudi palme, kar je prešlo tudi v cerkveni blagoslov, ampak da je ta kruh služil tudi v spomladanskih agrarnih običajih kot simbol in želja po rodovitnosti polja, kakor je tudi ženitovanjski presnec povzročal rodovitnost. Žal za to trditev nimamo direktnih dokazov. Sklepamo pa lahko po analogiji. Iz ruskih običajev nam je znano, da vodijo plug prve brazde čez jajce in kruh, ali pa oboje zakopljejo v posejano njivo.⁴⁶

Začetek oranja (zapáška) in setve spomladi in jeseni je v Rusiji združen z različnimi magijskimi ceremonijami. V teh običajih prevladujejo sedaj krščanski elementi in simboli. Vprežno živino poškropijo z blagoslovljeno vodo, med seme pa položijo blagoveščensko prosforo, oblato, ki je bila na Marijino oznanjenje blagoslovljena. To je torej tudi kruh. Ob začetku setve je posebno čislan poseben *svet kruhek*, ki ga položijo najprej med zrnje ali pa na njivo in ga potem zaužijejo. V ar-

⁴² Sporočil p. dr. Metod Turnšek v Stični.

⁴³ Dr. Jos. Šašel, Slovenji Plajberg. »Cvetje« pomeni v Slov. Plajbergu blagoslovljen prantelj. Pred blagoslovom se imenuje prantelj.

⁴⁴ M. rokopis. O mokrem prvem in zadnjem snopu tudi pri nas doma splošno znano.

⁴⁵ I. Koprivnik, Presnec ali cvetnonedeljska butara. Etnografično naravopisna črtica. Popotnik 1885, 85—86, 99—103.

⁴⁶ Mannhardt, Wald- u. Feldkulte I. 158.

hangelski guberniji imajo posebne »засеванные хлебы«, ki jih peko iz prve mlačve in polagajo na skrinjo, kjer so svete podobe, ali pa v žitne skrinje. Ob setvi jih polagajo v seválko (košaro) in na vse štiri ogle njive. Pri drugih Velikorusih je že omenjena blagoveščenska prosfora posebno v čislih, ki jo dobivajo pri maši na Marijino oznanjenje. Ponekod (n. pr. v orelski guberniji) pečejo te oblate kmetje sami. Že v tambovski listini 1652 se omenjajo te prosfore. Te prosfore nato zaužijejo. Razen tega rabijo vzhodni Slovani kruhek, imenovan krestóvik, krestéc, ki ga pečejo na sredo četrtega postnega tedna. Krestóvik ima obliko križa ali pa ima zgoraj križ. Shranjujejo ga skupaj z moko in ga ob setvi polože med zrnje in na njivo, nato ga pa pojedjo. Belorusi peko za ta namen kruhke v podobi rala, brane, srpa ali kose.⁴⁷ Povsod je torej tudi blagoslovljen kruh, ki je simbol in povzročitelj zaželenne rodovitnosti. Ne smemo tudi prezreti, da ima Cerkev obilo besedil blagoslovov za polja in njih pridelke. Že *Euchologium Sinaiticum* jih ima: n. pr. za setev, za žetev ali kadar hočeš vinograd saditi.⁴⁸ V Rimskem obredniku jih je tudi nekaj.⁴⁹ Pa tudi pravoslavni Trebnik jih ne pogreša. Vse naše življenje je bilo ozko povezano s Cerkvijo. In tako je tudi dragoceni poljski pridelek, kruh, dobil častno mesto na vrhu butare, ki ga je duhovnik ž njo vred blagoslavljaj. *Kot blagoslovljen kruh pa je imel posebno moč, bil je zdravilen in v njem je bilo moči za novo setev.*⁵⁰

Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi

Ivan Grafenauer

V slovenskih narodnih pesmih odseva premalo zgodovinskih dogodkov, da bi nam omogočili globlji pogled v njihovo zgodovino — najstarejša zgodovinska pesem, o »*Ravbarju*« (SNP I, št. 19—20), je s konca 16. stoletja (zmaga nad Turki pri Sisku 1595). Tudi se je v njih ohranilo le malo spominov na zgodovinske osebe, premalo imen. Najstarejše ime, prilipskega kralja Marka (1555—71—94), zgodovini slovenske narodne pesmi ne nudi opore, ker so naše pesmi o *Mladem Marku*, *Knezu Marku* (SNP I, št. 59—46 — pesmi o *Kraljeviču Marku*, I, št. 48—52, so kajkavske in belokranjske) le odmev srbskih in hrvaških

⁴⁷ *Zelenin*, Russische (ostslavische) Volkskunde 25—50.

⁴⁸ *Rajko Nahtigal*, *Euchologium Sinaiticum* II. 27 sl.

⁴⁹ *Fr. Kotnik*, *Blagoslov zelišč na Kres in čar kresnic*. Etnolog XV. 4. op. 14.

⁵⁰ Koliko je v običajih s presnecem predkrščanskih usedlin, to bi bil predmet posebne razprave, ki bi morala primerjalno na široko upoštevati gradivo različnih narodov.

pesmi, s katerimi so se seznanili naši predniki pač šele v skupnih bojih zoper Turke v 15. stoletju (zmaga križarske vojske nad Turki pri Belgradu 1456), morda celo še pozneje. Preostaneta nam torej samo še dve srednjeveški imeni: *Kralj Matjaž*, ogrski kralj Matija Korvin (1445 do 1458—90), ki so se mu pridružile še poteze njegovega očeta, junaka v turških bojih Janoša Hunyadija (1387—56), Sibirjanina Janka hrvatskih in srbskih narodnih pesmi, in zadnjih celjskih grofov (a teh ne kot junakov v bojih zoper Turke), in *Krištof*, po Schönlebnu še *Gašpar Lambergar*¹, ki se v drugi polovici 15. stoletja večkrat omenja, tudi kot junak v viteških turnirjih. Ime Lambergarjevega nasprotnika, *Pegam* (Behaim = Böhm, Čeh), se kot tretje že ne more šteti, ker se v njem pač ni ohranil, kakor so prej mislili, spomin na Čeha Jana Vitovca, vojskovodjo zadnjega celjskega grofa Ulricha II. (u. 1456) in njegove vdove Katarine, ampak je po vsej verjetnosti občno ime za velikana (prim. č., slov. *ober*, p. *olbrzym* — Avarus, Ober).²

Pomagati nam more le razbor kulturnega in zgodovinskega ozadja naših narodnih pesmi, primerjalna književnozgodovinska analiza njihovih motivov in zvez s starimi, časovno bolj ali manj določenimi domačimi slovstvenimi spomeniki (n. pr. Briž.) in zapisi drugorodnih narodnih pesmi in umetnih pesnitev, v katerih so motivni obrazci iz naših narodnih pesmi uporabljeni, ter preučevanje njihove ritmične oblike, zlasti ritmične oblike tistih pesmi, ki jim je že po drugih znakih, zgodovinskih, kulturnohistoričnih, književnozgodovinskih, starost vsaj približno določena. Tako postane ob množičem se primerjalnem gradivu tudi ritmična oblika sama zase zgodovinski kriterij, če že ne za določeno dobo, vsaj za približen terminus ante quem ali post quem.

Tako se je doslej posrečilo ugotoviti, da je *dvodelna dolga vrstica*, ki smo jo izsledili najprej v vrsti baladnih in legendarnih pesmi (pri-povedna dolga vrstica), potem tudi v svetih pesmih in ritmičnih molitvah, najstarejša doslej dosegljiva oblika slovenske narodne pesmi. Vse pesmi, v katerih so se (vsaj v kateri izmed inačic) ohranili znatnejši ostanki te vrstice, so po drugih kriterijih nastale pred 15. stoletjem: najstarejši »*Kirielejsoni*« (8.—9. stol.), »*Lepa Vida*« (11. stol.), »*Meljavšica*« (pred »*Lepo Vido*«), »*Mlada Zora*« (12. stol.) po trdnih književnozgodovinskih znakih; »*Sveta kri sejana*« (SNP I, št. 456), »*Sv. Barbara v ječo vržena*« (št. 641) po neizpodbitnem zgodovinskem znaku (delitev

¹ L. Schönleben, Appendix ad Annales et Chronicon Carniolae, Ms. Univ. knj. Lj., p. 174: Fortitudo bellica in Casparo de Lamberg in Stain (supra Rattmannsdorff), ... de qua nostra adhuc memoria passim sonabat cantus uulgari lingua (A. Koblar, Kres VI [1886], 288). Valvasor (III, knj. XI, str. 548) krstnega imena ne imenuje. SNP I, str. 48—9, pod črto.

² G. Čremošnik, Pegam in Lambergar, LZ XXXVIII (1918), 190—4. O občnem imenu ober gl. N. Zupanič, Etn. VII (1954) 170—1.

sv. obhajila v obeh podobah), druge pesmi po bolj občnih kulturno-historičnih (zamorci-Mavri, zamorske, ajdovske dekllice i. pod.); niti en kriterij pa tej določitvi ne nasprotuje.

Ritem dvodelne dolge vrstice se ne opira ne na kakovost ne na število besednih zlogov v posamezni vrstici, ampak na besede kot nosilce pojmov in stavčnega poudarka: dvodelna dolga vrstica sestoji iz dveh polovic (polstišij), ločenih po odmoru, z dvema smiselno poudarjenima besedama v vsakem polstišju, brez prestopa iz vrstice v vrstico. V studiji o »Lepi Vidi« (1945) sem dokazal, da ta vrstica v naših narodnih pesmih ni posnetek germanske in še staronemške aliteracijske dolge vrstice, ampak dediščina iz praslovanske dobe, da ji je podobna že starogrška baladna vrstica, ohranjena v baladnih odstavkih Homerjevih epov, tudi vrstica v neki mozarabski cerkveni himni (n. d., 160—4); hkrati pa sem opomnil, da so »podrobna vprašanja o značaju te vrstice, o razširjenosti in izvoru še v razpravi in jih ne bo mogoče na en mah rešiti« (n. d., 164). Naj torej tu podam, kar sem v preteklem letu o tem zasledil.

Dvodelna dolga vrstica je res, kakor sem domneval, pesemska oblika, ki je bila znana tudi drugim indoevropskim narodom. Nahajamo jo ne le kot starogrško vrstico v baladnih odstavkih pri Homerju, isti ritem sledimo tudi v visoko kultiviranih kiticah staroindijskih slavospevov, v Rigvedu, sestavljenem že pred l. 1000 pr. Kr.); značilni ritem je dr. K. Glaser v svojih prevodih kar dosti dobro ohranil.³

Germanska aliteracijska dolga vrstica je res le specializirana zvrst indoevropske dvodelne dolge vrstice. To dokazujeta še dva v staronemščini ohranjena starogermanska poganska zagovora, o katerih si germanisti niso složni, ali sta zložena v verzih ali v prozi. Pa sodijo oboji prav in oboji napak: nista zložena v aliteracijskih dolgih vrsticah, ampak v nealiteracijskih, ki se ponekod aliteracijskim bližajo. Prvi zagovor, dvočlenski nizonemški »*Zoper konjske hromoto*«⁴ — v njem je

³ Dr. K. Glaser, O rgvedskih slavospevih, LMS 1896, 168—185: I. mand., 124. slavospev (str. 175—6); II, 19 (179—80); VII, 57 (178—9), 87 (177); X, odstavki str. 178, 185.

⁴ Steinmeyer, Die kleineren ahd. Sprachdenkmäler (1916), št. LXV; ponatis k s slov. prevodom v ČZN XXXII (1937), 279 (poševne črte značijo razdelitev v vrste v tej izdaji): *De hoc quod spurihalz dicunt. | Primum Pater noster. | Visc flot aftar themo uatere, uerbrustun sina uetherun. | tho gihelida ina use druhtin. | the seluo druhtin, thie theno uisc gihelida, thie gihele that hers theru | spurihelti. Amen.* — V prvi vrstici zagovora (z nadpisom vred v v. 5.) prva poudarjena beseda prve polovice (*Visc: Fisch*) aliterira z drugo poudarjeno besedo druge polovice (*uetherun: Federn = Flossen*); praviloma pa je poglobitna aliteracijska beseda v vsej vrstici (Hauptstab) prva poudarjena beseda druge polovice, po njej se ravna tudi aliteracija v prvi polovici. Druga (4) vrstica je brez aliteracije, a je bolj kratka, zato jo je mogoče imeti za polovično vrstico, ki ji je druga polovica odpadla. Steinmeyer je te dve vrstici natisnil kot verza, o nadaljevanju pa pravi: »Wie Z. 5f. (v. 5s.

(ne glede na lat.-hebr. besede spredaj in zadaj) samo »naš Gospod« dvakrat po vrsti stopil na mesto poganskega božanstva — se glasi (same pravilne dolge vrstice):⁵

Riba je plavala po vodi, strle so se ji plavute.
Tedad jo je ozdravil naš Gospod.
Ta isti Gospod, ki je ribo ozdravil,
ta naj ozdravi tega konja hromote.

Drugi enočlenski zagovor v dveh inačicah, staronizemski »*Contra vermes*« (A) in starobavarski »*Pro Nessia*« (B),⁶ je še čisto poganski, samo na koncu mu dodaja A prošnjo »drohtin uerthe so« (Gospod, bodi tako! = Amen), B pa navodilo »Ter Pater noster«. Ehrismann (GDL I², § 26, 4, str. 106) sodi o njih: »Die Form ist Prosa.« Steinmeyer jih je natisnil — kakor že drugi pred njim, le drugače — v verzih:⁷

Gang uz, Nesso,	mit niun nessichilinin,		
uz fonna marge	an that ben,	vonna	themo bene
	in deo adra,	den adrun	in daz fleisk,
fonna demu fleiske	an thia hud,	fonna	thera hud an thesa strala.
	in daz fel,		demo velle in diz tullii.

Razumljivo, da je imel Ehrismann to za prozo: prva dvodelna vrstica ima sicer aliteracijo, a bolj šibko (*Nesso* [lat. *nescia* iz *ischias*] — *niun*: *neun*), v drugi in tretji aliteracije ni, kajti ponovitev iste besede (*ben*: *bene*; *adra*: *adrun*...) ni aliteracija. Razumljivo, da je Steinmeyer obe inačici razdelil v verze: ritem je lè ritem dvodelne vrstice, prva vrstica ima celo aliteracijo, druge pa vsaj nekaj podobnega.

Ta zagovor je važen ne le, ker s prvim vred dokazuje, da se je germanska aliteracijska dolga vrstica razvila iz starejše indoevropske nealiterirane, ampak tudi, ker se je skoraj enak zagovor ohranil pri nas do konca 19. stoletja in celo brez kakršnega koli krščanskega dostavka, zagovor »*Zoper otók*« iz Gorjan pri Bledu (SNP III, št. 5174). Vprašanje je torej, ali je naš gorjanski zagovor kakor staronemški-starogermanski samostojna slovensko-praslovanska inačica skupnega indoevropskega praobrazca ali smo si ga od Nemcev izposodili.

L. 1957, ko sem ob kupih dijaških zvezkov šele začel načrtno krčiti pot zaresni, ne samo s podmenami podprti zgodovini slovenske narodne pesmi, si v razpravi »*Najstarejši slovenski zagovori*«⁸ o tem zagovoru

samega zagovora) jetzt vorliegt, kann sie nur für Prosa gelten: möglich, daß in ihr Reste früherer Verse stecken.« Nato zavrača neuspele rekonstrukcije. G. Ehrismann, GDL I² (1952), § 26, 5, str. 105, sodi: Prosasegen.

⁵ Prevod je dobesedno iz ČZN XXXII, 279. Prim. nem. v op. 4.

⁶ St. št. LXVII, A B.; ponatisk obeh inačic s slovenskim prevodom: Iv. Grafenauer, ČZN XXXII, 290 (z napako v A, 5: drohtin nam. drohtin), inačica A z različicami iz B tudi: Iv. Grafenauer, Lepa Vida (1945) — okr.: LV — str. 155.

⁷ Inačica B (starobavarska) z različicami iz A: zgoraj A, spodaj B; *kurziono* natisnjene ustrezajo slovenski inačici (gl. sp.).

⁸ Kovačičev zbornik, ČZN XXXII, 275–95; pr. Fr. Kotnik, Č XXXVI (1942, 79).

nisem upal povedati več, kakor pa so mi dotlej spoznani, metodično nepobitni kriteriji dovolili, in sem se pogojno (dokler ne dobimo »primerne opore v sličnih [od nemških nedvomno neodvisnih] zagovorih pri drugih Slovanih«, n. d., 292) ustavil »vsaj« pri 9./10. stoletju: »... tudi, če smo si ta zagovor od Nemcev izposodili, smo to morali storiti že ob prvih stikih z nemškimi kolonisti«: sam sličen staroindijski zagovor⁹ se mi ob veliki podobnosti z nemškim ni zdel dovolj trden znak za daljše sklepanje. V »LV« (155—6, gl. op. 6) sem poskusil iz nekoliko zmaličnega besedila izluščiti prvotno jedro in sem ugotovil resnični pomen popačene besede »tuc«, o izvoru zagovora pa se nisem izjavil.

Danes morem predložiti dokaze, da je gorjanski zagovor v svojem jedru praslovanski in starejši od staronemških inačic, da je v ohranjeni obliki kontaminiran z inačico staronemškega zagovora.

Stare, od nemških obrazcev nedvomno neodvisne slovanske inačice gorjanskemu zagovoru sicer same nisem našel, pač pa nedvomen dokaz, da je bila: del besedila, in to najznačilnejši, je uporabljen v steslov. »Molitvi na vsjz bolzno nožnojz«:¹⁰ »Gospodi... Vzbzrani emu (nedogu semu) v^sêchz pœtei, soštiih po plati, i skvozê mœsa, i po žilamz, i po kostemz.« — Sestavljaavec te v Sinajski Evhologij sprejete molitve je mogel te besede vzeti le iz balkanskoslovanske inačice gorjanskega zagovora.

Da je gorjanski zagovor kontaminiran iz starejšega, praslovanskega jedra in inačice staronemškega zagovora, nam pokaže sledeče sporedje (v besedilu gorjanskega zagovora so zapisovalčeve slušne napake popravljene, pravopis je književen; slovenski prevod staronemškega zagovora podaja besedilo starobavarske inačice (B), v kurzivi pa sta vstavljeni vanjo slovenskemu besedilu ustrezajoči različici iz A):

Otók, pojdi	Pojdi ven, Nessia, z devetimi mladiči,
raz mozg na kost,	iz mozga <i>na kost</i> ,
raz kost na meso,	<i>od kosti</i> na meso,
raz meso na dlako,	od mesa v <i>dlako</i> ¹¹ ,
raz dlako na zeleno trato.	od <i>dlake</i>
Tam pojdi	
devet komolcev globok v tla!	
Tam bodi na tulec,	
tam bodi na tulec!	v ta tulec.

⁹ N. d., 290; Kuhn, Indische und germanische Segenssprüche, Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung XIII (1864), 135—51.

¹⁰ Euchologium Sinaiticum, ed. Nahtigal, II (1942), 81. 82, f. 35b, 10, 25; 36a, 2—5. — To mesto sem navedel sicer že v ČZN XXXII, a nisem ga upošteval, kakor bi bilo prav, pri gorjanskem zagovoru (n. d., 290), ampak pri zagovoru »Zoper izvin« (n. d., 278, op. 6): mesto je tam tudi po tiskovni pomoti napačno navedeno (f. 36b nam. 36a).

¹¹ Nem. *fel* (B) je koža z dlako, *hud* (A, Haut) koža v obče, *polt*.

Že prvi pogled na to sporedje nam kaže, da je gorjanski zagovor sestavljen iz dveh sorodnih in različnih istega zagovora. To dokazuje dvojni sklep, ki drug drugemu nasprotujeta. Prvotni zagovor se je končal z ukazom bolezenskemu demonu »*Otoku*«, naj gre v tla (drugo polstišje se je glasilo prvotno morda: [Tam pojdi] »*globoko v tla!*«; verjetneje pa z nazornejšim izrazom »*devet komolcev v tla!*« Sedanje polstišje je nabuhlo). Drugi sklep, prvemu dodan, je iz različice staronemškega zagovora, ki je tu soglašala s starobavarskim besedilom: ker obsega ta sklep samo polovico dvodelne dolge vrstice, se ta polovica še enkrat ponovi. Drugi sklep je zdaj zmaličen; prvotno se je glasil (podobno kakor prvi): *Tam pojdi na tulec!* Stavčna zveza »*tam bodi na ,tuc'*« je bila, dokler so vedeli, kaj je »*tuc*« (*tulec*), nemogoča; mestnik se glasi v Gorjah na »*tuuco*«, »*tuc*« (*tuuc*) je tožilnik (LV. 186).

Prvotni zagovor je starejši od staronemškega. To dokazuje začetek, še bolj pa sklep. Začetek (samo polstišje) ogovarja samo enega samega bolezenskega demona; to je v starih zagovorih stalno pravilo; sled se je ohranil tudi še v nadpisu starobavarske različice, ki omenja samo enega demona: »*Pro Nessia*« (A: contra vermes!). Sklep pošilja bolezenskega demona (*Otók*) »*globoko v tla*«; podobno ukazuje Jezus v nekem ziljskem dvodelnem »*krščanskem*« zagovoru svetim ženam, naj »*hude vriede*« zapode »*s podrebrc dol na kolene, raz kolen dol na podplate, raz podplat* (rod. mn.!) *dol na črno zemljo*« ČZN XXXII, 291, op. 22). Predstava, da so hudobni demoni htonska bitja, ki prebivajo pod zemljo, je še pristno materopravno sadilska, sploh je obrambno čaranje v tem kulturnem krogu doma (aktivno škodljivo čaranje pa je totemističnega izvora).¹²

Novi sklep pa ukazuje demonu, naj gre v tulec strelične konice, tako tudi v stnem. A (*tulli*: nvnem. Tülle), v B pa v puščico (*strála*, seveda v njen tulec); da ga potem s puščico vred ustrelje v »*divji gozd*« (in den wilden Wald)¹³ ali, kakor slovenski zagovori pravijo, »*na gorine, na pečine*«, kjer »*zvonovi ne zvone, petelini ne pojo*« (SNP III, št. 5179), ali »*med pečine in planine, med vse vrage in hudiče*« (III, št. 5175). Ta oblika zagovora je šele iz mlajše pastirsko-nomadistične kulture: puščični tulec je mogoč le v kulturi, ki pozna že kovinsko orožje; tudi predstava, da so demoni doma v skalovju in v pustinjah, je tipično pastirskonomadistična, kajti po bajkah o ustvarjenju zemlje iz tega kulturnega kroga je ustvaril za pašo neuporabno skalovje in gorovje, divji gozd in močvare nasprotnik Najvišjega bitja hudobni Praoče, Temni mesec, ki se je v krščanski dobi spremenil v Satana.¹⁴

¹² W. Schmidt, Ursprung und Werden der Religion (1950), 151—2.

¹³ G. Ehrismann, GDL I², § 26, 4, str. 105 in op. 5.

¹⁴ W. Schmidt, Ursprung der Gottesidee VI, 55, 57; pr. G. Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte², 782.

Prvotni zagovor »Zoper otók«, jedro gorjanske inačice (vv. 1—4), je po vsem tem, kolikor zdaj vemo, najstarejša slovenska narodna pesem, starejša celo kakor naši prakulturni bajki, mengeška in šišenska, o ustvarjenju sveta in prvega človeka in o ustvarjenju naše zemlje, ki so jih naši predniki dobili kot Praslovani pred 4. stoletjem pr. Kr. od asimiliranih rodov z arktično prakulturo (Et XIV, 2—45). Izvira namreč še iz starih plasti indoevropske kulture, ki še ni poznala rabe kovinskega orodja. Drobec sicer, pa nadvse dragocen.

Pesemska oblika tega starega zagovora, dvodelna dolga vrstica, je torej praslovanska pesemska oblika, je tudi predhodnica germanske aliteracijske dolge vrstice, je grška baladna vrstica, pozna jo tudi staroindijsko pesništvo: dvodelna dolga vrstica je potemtakem že indoevropska pesemska oblika.

Zdi se pa, da je še starejša, da je kar nekak pesemski praritem. Soroden ritem nahajamo v hebrejski poeziji starega zakona, v strofičnih odstavkih evangelijev, n. pr. očenašu (Mt 6, 9—15, Lk 11, 1—4), zdravamariji (Lk 1, 28, 38), Marijinem slavospevu (Lk 1, 46—55), Janezovi himni večni Besedi (Jan 1, 1—15)¹⁵, v pismih sv. Pavla, n. pr. v slavospevu ljubezni (1 Kor 15, 1—8), tudi v apostolski veri.

Prav isti ritem nahajamo pa tudi v pesmi o »Kači« brazilskih Indijancev, kakor ji navaja pripev gospod Montaigne:¹⁶

Couleuvre, arreste toy; arreste toy, couleuvre,
a fin que ma soeur tire sur le patron de ta piencture
la façon et l'ouvrage d'un riche cordon
que ie puisse donner à ma mie:
ainsi soit en tout temps ta beauté et ta disposition
preferée à tous les aultres serpens.

Takšen je ritem v primitivni improvizaciji plesne pesmi, ki so jo zapeli in zaplesali spremljevalci iz rodu Ūnyanyembov Stanleyu v slovo,¹⁷ takšen tudi v bajkah in obrednih pesmih prakulturnih rodov

¹⁵ Prim. Dav. Heinr. Müller, Das Johannesevangelium im Lichte der Strophen-theorie, SB Akad. Wiss. Wien, Phil.-hist. Kl. Bd. 161, 8. Abh. (1909); C. F. Burney, The Aramaic Origin of the Fourth Gospel, Oxford (1922); cit. K. Adam, Jesus Christus, Augsburg (1935), 85, 348.

¹⁶ Montaigne, Essais, livre I, chap. 30 (ed. ster. Firmin Didot, Paris (1802), p. 245. (v vrstice razdelil Grf.). — Samo zadnja vrstica v fre. prevodu ni pravilna dvodelna dolga vrstica, ker nima v sredini odmora. Ali tudi v izvirniku? — Prevod:

Vož, ustavi se; ustavi se, vož,
da moja sestra posname po pisani tvoji podobi
vzorec in okras bogatemu traku,
da ga morem podariti svoji ljubi:
tako se bo za vse čase tvoja lepota in postava
cenila bolj ko vse druge kače.

¹⁷ Stanley, Wie ich Livingstone fand II (1885), 240; pr. Götze, Das dt. Volkslied, Wiss. Bild. 256, Quelle & Meyer, Lpz. (1929), 10. Angleška izdaja mi žal ni dostopna.

v Ameriki in Afriki.¹⁸ Naj navedem le kratko veroizpoved gabunskih pigmejcev, ki so jo podali P. Thrillesu na vprašanje, kaj Bog dela:¹⁹

<i>Kmoum ko,</i>	<i>Kmoum ta,</i>	Bog je,	Bog je bil,
<i>Kmoum gwa!</i>		Bog bo!	
<i>Mè twé,</i>	<i>Ké bwé!</i>	Duhovi zgoraj,	Ljudje spodaj!
<i>Kmoum tla,</i>	<i>Kmoum kwa!</i>	Bog samsvoj,	Bog je Stari!

Dvodelna dolga vrstica je važen znak za presojo dobe, v kateri so v njej zložene pesmi nastale, pa tudi za presojo razvojnih plasti v posameznih pesmih: pesmi, v katerih se je ta ritem ohranil, odstavki s tem ritmom, izvirajo namreč, kolikor se je doslej moglo ugotoviti, vsaj še s konca 12. stoletja. Takih pesmi ni prav malo. Vendar ta kriterij ni vedno lahko uporabljati. Nabuhle dolge vrstice z več ko dvema besedama v eni ali celo v obeh polovicah, ki bi mogle nositi ritmični poudarek, pa ga nosita samo dve, ni lahko ločiti od vrstičnih dvojic, zloženih po mlajši ritmiki besednih zlogov. Razen tega se je v večini pesmi prvotni ritem z dolgo pevsko tradicijo bolj ali manj porušil, ker se je pač z drugačno melodiko in ritmiko mlajših pesmi tudi melodika in ritmika starih bolj ali manj spremenila. Ritem smiselno poudarjenih zlogov pa se je vrival tudi v najstarejše in stare pesmi, zložene po mlajši ritmiki. Tako včasih ni lahko spoznati, ali je pesem zložena v dvodelnih dolgih vrsticah, ki so se sčasoma porušile, ali v novejših vrsticah z zlogovnim ritmom, ki je vplival nanje še stari ritem.

Značilen primer za to prepletanje obojne ritmike je najstarejši zapis slovenske kitice, intonacija Velikonočne pesmi v Stiškem rokopisu (o. 1440). Pesem je zložena v paroma rimanih (asoniranih) vrsticah s štirimi zlogovnimi poudarki in dvema smiselno poudarjenima besedama, t. j. *rimanih »kratkih vrsticah«*; pa sta v njej kar dve vrstici, prva in četrta, ki hkrati ustrezata ritmiki dvodelnih dolgih vrstic, prvi dve vrstici pa sta brez rime in asonance. Nemška predloga (Bäumker I, št. 242, II)²⁰ nam bo ta značaj stiške kitice nazorno po-

¹⁸ Prim. bajko o ustvarjenju rodu *Kato* (W. Schmidt, UdG II, 45ss.), bajko o ustvarjenju iz lenapskega *Walama Oluma* (n. d. II, 417—9, 421—2), molitve rodu *Yamana* na Ognjeni zemlji (n. d. II, 928—50), zlasti pa številne obredne in druge pesmi *gabunskih* pigmejcev (n. d. IV, 26—211 passim). Mnogo zgledov tudi pri afriških pastirskonomadskih rodovih (n. d. VII, 40—50) et passim (*Galla*), 378—90 et passim (*Masai*), 458, 442—9 (*Nandi*).

¹⁹ W. Schmidt, UdG IV, 26, pr. 195. NB. *Kmoum tla* (v. 4) prevaja W. Schmidt, str. 26, kot »Gott für sich allein«, str. 195 kot »Gott absolut«; *Kmoum kwa* na str. 26: Gott ist der Alte (Herr, Vater), str. 195: Gott der Herr. — Prim. s to pesmijo čisto drugačno veroizpoved materopravno-sadilskih *Fang* (Bantu), ki so gabunskim pigmejcem najbližji sosedje: n. d. IV, 48.

²⁰ W. Bäumker, Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen I (1886), str. 506 (po tisku iz 1513).

kazala (znake za poudarke sem postavil jaz, smiselno poudarjene besede so označene s tem, da je v njih zlog z akutom — gravis znači [zgolj] metrični poudarek):²¹

Náš Gospúd je od smrti vstál,
od nèga brítke mártre;
nám je se vèselíti,
ón nam hóče (k) tróšti býti.
Kyrie eleison.

Chríst ist erstándèn
vòn der mártèr állè;
dès solln wir álle fróh sèyn,
Chríst will ùser tróst sèyn.
Kyrie eleison.

Trubarjeva redakcija v prvi vrstici še nekako združuje staro in novo ritmično načelo (Jézus tá je od smrti vstál), Schönlebnova je prirejena že vsa po novem:²²

Jézus jè od smrti vstál,
od njèga brídke mártre,

nám se je vèselíti,
nam hóče k tróštu priti.

Prav starinske znake imata tudi Marijina kitica iz Velikonočne in koledniška kitica, ki jih navaja Trubar v Katehizmu z dvejma izlagama (1575).²³

Iz Velikonočne:

Marijá Devicà,
bódi náša pomočnicà
prùti Tújmu Sinkúvi,
(prùti Bógu nebéskimù
nu usmílenimù Jézusù.)

Iz kolednice:

Mi smò prišli pred vrátà,
de (b) bila bóžja zlátà,
o Marijá, o Marijá;
nòvu je léjtu v dèželi,
bòdi Jézus per nás.

Vrstica nemške Velikonočne (in z njo tudi tu navedenih slovenskih kitic) je staronemška paroma rimana (asonirana) »kratka vrstica« s štirimi zlogovnimi poudarki in dvema smiselno poudarjenima besedama; z enozložno rimo (asonanco — časih tudi lahko odpade) zvezani kratki vrstici sta se pisali prvotno večinoma kot ena sama vrstica: rimana dolga vrstica: po dve dolgi vrstici (štiri kratke) sta se združevali v kitice.

²¹ Metrični poudarki se dado ugotoviti po melodiji. Glede Velikonočne pesmi in njene melodije gl. Iv. Grafenauer, *Iz zgodovine slovenske metrike*, ČX (1916), 299 (besedilo samo: Č XXXVI (1942), 102); besedilo poslednje vrstice pa je treba v Č X, 299 pomakniti za en takt bolj na desno, tako da pride poslednja beseda (biti) pod zadnjo noto, ki se podaljša v polovično in celo. Razdelitev v takte, ki sem jo prevzel od Liliencrona (1884), namreč ni pravilna; pesem se sploh ni pela po taktu, ampak nekako koralno: vsak poudarjen zlog se je pel z dolgo, vsak nepoudarjen s kratko noto, melodična črta pa je ostala ista. Gl. Baumker I (1886), št. 242, tudi pri drugih pesmih. Ista hiba je tudi v Čerinovi razpravi v ZMS X (1908), 126 ss., o pesmih slov. protestantskih pesmaric.

²² Sch-ova inačica sporedno s Trubarjevo: Iv. Grafenauer, Č XXXVI, 95–101.

²³ Rupel, *slov. prot. pisci* (1954), 126; Velikonočni sta dodani (v oklepaju) različica tretje in četrta vrstica iz Schönlebna.

Razvila se je v 9. stoletju iz polstišij germanske aliteracijske vrstice in iz staroromanskega paroma rimanega (asoniranega) osmerca z enozložnimi rimami (asonancami) sledečega tipa, ki so ga radi uporabljali tudi v latinskih cerkvenih himnah:

Leodgarjeva pesem, kit. 5, v. 5—4:²⁴

Qui dónc regnévet á ciel dí:
cio fúð Lothiér's fils Báldequí.

Rabanus Maurus (u. 856), *De fide catholica*:²⁵

Aetérne rérum cónditór	déus, in ádiutóriúm
et elárus múndi formátór,	inténde tú humíliúm...

Iz poljudnih pesnitev je to vrstico prevzel tudi Otfrid in jo uporabljal v svoji Knjigi evangelijev (Evangelienbuch, dovršen med 865 in 871). Poučno je znano mesto na koncu Marijinega slavospeva (lib. I, c. 7, 25—8):²⁶

Nu férgomèš thia thiarnùn.	sélbun sàncetam Máriùn.
thas sí uns àllo uuórolti	sì zi iru súne uuégonti.
Johánnès drúhtines drút	uuíllit ès bíthfáhàn,
thás er úns firdánèn	giuuérdò ginádòn.

Paroma rimana »kratka vrstica« je iz poljudnega romanskega osmerca prevzela načelo zlogovnih poudarkov, pravilo, da so v vrstici štirje poudarjeni zlogi in na koncu enozložna rima (asonanca), ki veže dve zaporedni kratki vrstici (polovici rimane dolge vrstice). Iz starogermanske aliteracijske vrstice pa je pridržala načelo, da morata biti v vsakem polstišju (kratki vrstici) poudarjeni dve smiselno važni besedi, in svobodo glede števila nepoudarjenih zlogov (tako da je vseh lahko več ali manj ko osem): dolgemu poudarjenemu zlogu sledi lahko takoj spet poudarjen zlog — v dvozložnih besedah na koncu vrstic vedno — lahko pa tudi po eden, dva ali več nepoudarjenih, tako tudi pred prvim poudarjenim zlogom (v anakruzi). Pri Otfridu nahajamo sicer precej vrstic z osmimi izmenično poudarjenimi zlogi (zg. 26 a), lahko pa so v vsej kratki vrstici tudi samo po štirje poudarjeni zlogi brez nepoudarjenih (n. pr. lib. I, c. 2, v. 5 a: Fíngàr thínàn; St. LXVIII (ČZN XXXII, 284), Strassburger Blutsegen, v. 7: túmb hìez tèr bérch, túmb hìez tàz kínt — Bebec se je zvala gora, bebec se je zval otrok).

²⁴ Ehrismann, GDL F, str. 194, op. 1 k str. 195.

²⁵ Migne, PL 162, stp. 1609 ss.

²⁶ Iv. Grafenauer, GMS XXIII, 71, č XXXVI, 122—5. — Prevod:

Zdaj prosimo Devico, isto sveto Marijo,
da bi nam vse življenje bila pri Sinu pomočnica.
Janez, božji ljubljeneč, hōti to izprošiti,
da se nas pogubljenih rači usmiliti.

Tudi v starih slovenskih »kratkih vrsticah« nahajamo takih svoboščin, zlasti na koncu vrstic (Velik.: mārtrè, vèselítì...), redkeje v sredini (Marijina kitica v Velikonočni, v. 1: Maríjâ Devicà; kolled., v. 5: Jézùs); Marijina litanijska pesem, kit. 8, v. 1:²⁷ Maríjâ, nebèška lúč) — to je znak za starost —; Velikonočna pa se je v prvi vrstici tej svoboščini (Chríst íst erstándèn) ognila s tem, da se je naslonila na ritmiko stare dvodelne dolge vrstice: Náš Gospód je od smírti vstál; podobno je zgrajena tudi četrta vrstica (razložek nasproti nemški je, da ima slovenska v sredini lahen odmor, v nemški ga ni).

Srednjevisokonemška pripovedna kratka vrstica, spopolnjena staronemška, je vplivala na poznosrednjeveške in poznejše slovenske narodne pesmi le v toliko, da je tudi v njih vstop (anakruza) pogostnejši, pozneje kar reden, da se poudarjeni in nepoudarjeni zlogi vedno redneje menjavajo, tako da se vrstica bolj in bolj bliža značaju četverostopne jambске vrstice (tudi v srednjevisokonemških pesnitvah kratka vrstica tega razvojnega cilja še ni dosegla). Čistosti rim, poglavitne lastnosti viteškega pesništva, pa slovenska narodna kratka vrstica nikoli ni dosegla; tudi dvozložnih rim v njej skoraj ni — v srvnem. pesništvu, n: pr. pri Gottfridu iz Strassburga, do ene tretjine. V enem pogledu pa je šla slovenska vrstica še dalje kakor nemška srednjeveška: enozložnih stopic v njej skoraj ni, tudi ne na koncu vrstic. Tako vsaj v pesmih, ki se dado časovno postaviti v 15. in 16. stoletje, kakor v baladah o »Kralju Matjažu in Alenčici« (SNP I, št. 1—8), o »Kralju Matjažu in Marjetici« (SNP I, št. 9—10), o »Smrti Kralja Matjaža« (SNP I, inačica št. 11 a b), o *Novi štifti na Štajerskem* (SNP I, št. 291, o. 1565), o *cerkvi na Uršlji gori* (SNP I, št. 656, o. 1602—9).

Rimana (asonirana) kratka vrstica je staro dvodelno dolgo vrstico v novih pesmih spodrinila nekako od začetka 15. stoletja. Potemtakem že doslej ni bilo dvoma, da se je morala v naši cerkveni narodni pesmi udomačiti že v 12. stoletju, nekoliko morda tudi že v drugih narodnih pesmih. Srednjeveška *Marijina litanijska pesem*, ki se nam je ohranila v kalobskem *Liber Cantionum Carniolicarum*²⁸ in v Majarjevi slovenjgraški inačici (PC, št. 64, SNP III, št. 6551), nam je to tudi pozitivno utrdila: besedila Marijinih litanij, po katerih je sestavljena, so vsa še iz tega stoletja (gl. op. 27). S tem so postale tudi rimate (asonirane) kratke vrstice, kolikor imajo na sebi starinski značaj (dvoje

²⁷ M. Majar, *Pesmarica cerkevna* (1846), št. 55, s popravkom Kovačičevim v ČZN XXV (1950), 204. Majar je vrstico zato popravil: Maríja, nebèška zárijâ.) — Pesem je nastala že v 12. stoletju. Dokaz za to prinese razprava »Srednjeveška Marijina litanijska pesem« (rkp. pri Akademiji znanosti in umetnosti v Lj.).

²⁸ Ta rokopis, ki ga je opisal dr. Fr. Kovačič, ČZN XXV (1950), nam sicer zdaj ni dostopen; besedilo Marijine litanijske pesmi pa vendarle poznamo po Majarjevem natisku v PC, št. 55 (gl. op. 27) in po Kovačičevih popravkih, n. d., 205—4.

poudarkov na isti besedi, vpliv ritma dvodelnih dolgih vrstic), kriterij za starost narodnih pesmi.

Poleg rimane kratke vrstice se pojavlja v pesmih, ki jih moremo varno staviti v 15/16. stoletje, tudi v bistvu trohejski *osmerek* z večinoma dvozložnimi (ženskimi) rimami in asonancami; taki pesmi sta Smoletova redakcija »*Smrti Kralja Matjaža*« (SNP I, št. 12) in pesem o »*Ravbarju*« (SNP I, št. 19 ab [Vodnik], 20 ab [Smole, Vraz]). Prvi trije teksti so zloženi kar v pravilnih četverostopnih trohejih s samimi ženskimi rimami, pa je verjetno, da sta Prešeren (Smoletovo) in Vodnik (svoje) besedilo precej močno predelala. O Smoletovi redakciji »*Smrti Kralja Matjaža*« niti gotovo ni, ali je bila že prvotno v osmercih zložena, kajti drugi dve redakciji imata drugačno obliko (str. 55); Smoletova in Vrazova redakcija pesmi o »*Ravbarju*« pa sta kakor Vodnikovi v glavnem trohejski, imata pa poleg ženskih tudi več ali manj moških rim (asonanc ali vrstičnih sklepov). Same moške rime (asonance) imajo inačice »*Pegama in Lambergarja*« (SNP I, št. 15—16; SŽ 5, tu nekaj vrstic z anakruzo in dvakrat isti pravilni trohejski osmerek z ženskim sklepom, 21. 1; 24. 1). V bistvu trohejski osmerek se torej rad menjava s sedmercem, pač pod vplivom rimane kratke vrstice; isti vpliv je povzročil, da tudi glede števila nenaglašanih zlogov ni čisto natančen.

Medtem ko je rimana (asonirana) kratka vrstica z Nemškega k nam prišla, je oče našemu osmercu (in sedmercu) staroromanski osmerek, ki je bil za botra že pri staronemški in naši rimani (asonirani) kratki vrstici. Prišel je k nam po dvojni poti: neposredno od naših romanskih sosedov, Lahov (Furlanov) in Italijanov (ottonario), in posredno od južnih in vzhodnih sosedov Hrvatov.

Kakor se je staronemška kratka vrstica (z vstopom) pri nas sčasoma spremenila v vrstico, ki je skorajda četverostopna jambaska, tako se je po istem razvoju romanski osmerek (brez vstopa) pri nas spremenil v skorajda pravilno četverostopno trohejsko vrstico. Medsebojni vpliv obojih vrstic pa je kmalu povzročil, da je v osmercu zadnji nepoudarjeni zlog neredko odpadel, tako da je dobila vrstica moški sklep in enozložno rimo ali asonanco: osmerek se je spremenil v sedmerek in oba se pogosto menjata v isti pesmi.

Osmerek je prišel k nam precej kmalu za staronemško rimano (asonirano) kratko vrstico. Ena najstarejših pesmi v tej obliki je balada »*Gospod Baroda*« (SNP I, št. 52—54) — vseskozi še s samimi dvozložnimi rimami in asonancami. Preoblikovana je morda po starejši baladi v dvodelnih dolgih vrsticah; kajti nekaj takih vrstic se je v njej še ohranilo;²⁹ izza viteškega okolja pa gleda še indoevropsko kulturno ozadje (št. 55, v. 18—51):

²⁹ N. pr. SNP I, št. 52, v. 1, 10, 17, 19—20, 22, 24, 28, 37—8, 40, 45—4. — št. 55, vv. 1, 7—8, 15, 15—6, 18, 20, 24, 55—5, 58—9, 41.

Šel je sluga ran pogledat,
ali rane so mu črne.
Začne sluga jamo kopat,
testament gospod je delal,
rekel mu je in naročal:
»Boš otroke vozil svoje,
deni spred jih, moje zadej,

de ne bodo peš hodili,
ker se niso naučili.
Boš otrokom kruha rezal,
svojim beliga dajal boš,
iz rži ga mojim dajaj:
črniga ne bodo jedli,
ker se niso naučili...«

V istih osmercih z dvozlóžnimi rimami (asonancami) so zložene še druge motivično takisto stare pesmi: Valjavčeva inačica »*Mlade Brede*« (SNP I, št. 102; prim. št. 105—6 z dvodelnimi dolgimi vrsticami, št. 107 s sedmerci) in »*Srečne neveste*« (SNP I, št. 109), Pravljíčno-bajeslovna »*Lepa Vida s kačo*« (SNP I, št. 76—7), »*Nesrečni lovec*« (SNP I, št. 240 do 242), »*Spanjščice*« (SNP I, št. 254), zahvala pri jurjevanju pri Žilji (SNP III, št. 4997, vv. 11—24 — začetek v nekoliko porušenih dvodelnih dolgih vrsticah). V osmercih in sedmercih: »*Zarika in Sončika*« (SNP I, št. 71—7), »*Romar sv. Jakoba Kompostelskega*« (SNP I, št. 57), »*Žena na porodu umre*« (SNP I, št. 557).

V vzhodne predele slovenskega ozemlja so prišli osmerci, neri-mani in deloma rimani, s Hrvatskega. Zgledov je dosti; naj opozorim tu samo na belokranjske kresne pesmi (SNP III, št. 5075—5177; prim. kajkavske: n. d., št. 5118—21, 5125—6).

Na probleme, ki jih bodo morali raziskovalci še rešiti, opozarjajo zlasti inačice prastare legendarne pesmi »*Spokorjeni grešnik*« (SNP I, št. 484—90): Vrhovnikova iz Horjula (št. 487) kaže, čeprav ni dobro ohranjena in je že prenesena na Limbarsko goro, še znatnih ostankov stare dvodelne dolge vrstice;³⁰ inačici iz Zg. Brnika in iz Lašč (št. 485 do 486) sta zloženi v osmercih, pomešanih s sedmerci — podobno kajkavska iz Vrbovca (št. 488); v štajerskih (št. 489—90) se vrste osmerci in sedmerci izmenično (prestopne rime in asonance); inačica iz Srpenice (št. 484) je sestavljena v dvodelnih dvanajstercih (pisani so kot šesterci), hrvatska inačica pri Bosancu (I, št. 15, zap. R. Strohal od slijepca putnika na Sušaku) pa v samih sedmercih (druge inačice v tej obliki n. d., str. 489—92), ena v osmercih (str. 492). Prav ta Strohalova inačica je znamenita, ker je ohranila še spomin na obhajilo v obeh podobah (pred l. 1215): h grešniku, ki se mu je od devetletne pokore telo usušilo in k tlom priraslo, pride Jezus sam (78—87):

Lepo ga je spovedal
od griha ga odvezal,
svetom Krvlju napojil,
svetom Telom nahanil.
Isus ga je potrknil

svojun svetun desnícun.
Telo se je trhnulo,
telo ide sunčen sad,
a dušica svetli raj,
Kojega nan sin Bog daj!

³⁰ SNP I, št. 487, dvodelne dolge vv.: 1—5, 4 (tri polstišja), 5 (polstišje), 7—9 (polstišja, prvo nabuhlo), 10, 11 (polst.) 12, 15, 20, 25—4, 25—7 (polst., zadnje nabuhlo); 28 (zadnja vrstica).

Zanimivo je gledati, kako si ustrezajo dvodelne dolge vrstice horjulske inačice in osmerci kajkavske inačice iz Vrbovca:

Horjulska:³¹

Ježus se je vozil v sveti raj.
 En velik grešnik za Jezusam vpije:
 »Jezus, počakaj me, da ti nekaj
 povem.«
 »»Ti nis vreden, da b se z mano vozil
 v sveti raj.« Grešnik odgovori:
 »Sej nisem drugja storil,
 kakor očeta in mater sem ubil,
 Strička sem predal, Sestrico sem
 čez dal...
 »»Pojd' gor na Limbarsko goro!
 Gor ne boš družga najšel,
 Kot en drevce lorbarjov.
 Pod tistim drevčkam kleč' sedem
 let!«

Vrbovska:³²

Ježuš se vozi po moru,
 Grešnik se šeče po brėgu:
 »Hodi se, grešni, k meni vez'«
 »»Nejdem se vera, mo' Jezuš.
 Ar sem se jako zagrešil:
 Oca se', majku umoril,
 Sestru sem, braca utopil...
 »Id v onu goro visoku,
 Tam ti je jedna crkvica.
 Ondě češ klečat devet let.
 I desetü jeden dan.

Primer pretvoritve dvodelnih dolgih vrstic v asonirane kratke gl. v študiji o »Lepi Vidi«, 356, primera za pretvorbo dvodelne dolge vrstice starih bugarštic v deseterce pri Jagiću, *Archiv IV* (1879), 219, in v LV, 150—1. Tam in tukaj smo našli v osmercih in v desetercih krajšemu izražanju vkljub ostanke ritmiki dvodelne dolge vrstice.³³

Stare dvodelne dolge vrstice pa so se pod vplivom novih rimanih vrstic tudi modernizirale. Kako se je to godilo na Balkanu, pri Hrvatih, Srbih in Bolgarih, kjer se je stara ritmika vnesla v vrstice, ki so po bizantinsko-romansko zloge štele, smo videli že ob zgledih, ki sem jih navedel v Lepi Vidi: v bolgarsko-srbsko-hrvatsko-kajkavsko-belokranjskih desetercih z zarezo v sredini (polstišja po 5 zlogov, LV, 151—4), v prav tako razširjenem dvodelnem dvanajstercu (polstišja po 6 zlogov, LV, 147—8), ki sega tudi dalje na Slovensko (pr. Lepa Vida, 145: SNP III, št. 6506—24, pod. I, 845—4, II, 2556—60).

Na Slovenskem pa sta se križala z dvodelno dolgo vrstico ne le dvanajsterec (šesterec), ampak tudi osmerec in »kratka vrstica« in z njimi vred se je vnašala vanj tudi rima ali asonanca in to v najstarejši obliki, enozložna. Kakor kaže legenda »Sveta kri sejana« (SNP I, št. 455—6), vsaj že ob prevalu od 12. na 15. stoletje; kajti to je pesem o zakramentu sv. Rešnjega Telesa in Rešnje Krvi kot sadu Kristusovega trpljenja in smrti in o obhajilu v obeh podobah. Terminus post

³¹ SNP I, 487, vv. 1—5, 4 ab. 4 c—5, 6—7, 8—9, 12—5.

³² SNP I, št. 488, vv. 1—7; 15—6. — Med tu natisnjenimi osmerci imajo trije še obliko dvodelne dolge vrstice: vv. 5, 4, 15; med drugimi vv.: 10, 11, 19—25.

³³ Tu vsega 12 med 25 vrsticami (op. 32), v primeru v LV 5 izmed 15, v Jagićevem primeru pa spet 12 izmed 25 (vv. 1, 2, 7, 11, 13, 14, 16, 17, 19—21, 25).

quem non je 4. lateranski cerkveni zbor (1215), ki je ukazal delitev evharističnega zakramenta samo v eni podobi.³⁴ V prvi polovici pesmi se čuti bolj vpliv šesterca (zaradi moškega sklepa je vmes več petercev): (št. 456, 1—14)

Leži, leži polje,   oj polje široko,
prek polja leži cesta,   oj cesta vglajena.
5 Pri cesti stoji lipica,   oj lipica zelena.
Pod lipico stoji miza,   oj miza srebrna.
10 Okoli mize stoji   stolecev trinajst,
Na stolcah sēdi   jogrov dvanajst:
oj trinajsti je Jezus,   oj Jezus Marijin sin!

V glavnem delu pa se prepletajo v dolgih vrsticah vplivi šestercev, osmercev in kratkih vrstic, ostalo pa je tudi kako polstišje, tudi cela vrstica starega značaja (15—39):

15 K njim pa pride Marija,   Marija žalostna,
Marija je žalostna,   [žalostna] z cēlega sērdea.
20 »Kaj je tebi Marija,   da si tako žalostna?«
21 »Zakaj bi jaz   ne bila žalostna,
ker sem vidēla vsejano   tvojō kri:
25 po preširokem polji   no po vinskih gorah.
Po polju mi uže raste   oj drobna pšeničica,
ko se bōdō oblate dēlale,   se bōdō grēšniki obhajali,
50 da bi po vrēdnem prijēli   presvēto Rēšnje Telo,
da bi premišljovali³⁵   tvojō martrō tō.
35 V gorah mi pa rastejō   vinske tērtice,
kader grēšniki pijejō   tvojō svēto Rēšnjo Kri,
59 da bi spremišljovali,³⁵   kaj Jezus za nas tērpī.«

Rime vobče vežejo dolge vrstice (16, 18; 20, 21; 31, 33; 37, 39), neredko pa tudi polstišja (15, 16; 17, 18; 23, 24; 29, 30, 32; 33, 34, 36).

Skoraj sama polstišja se rimajo v prvem delu starinske ziljske »Jurjevske pesmi« (SNP III, št. 4997, v. 1—10):

Sveti šent Juri   poterka na duri;
ma jeno hlačo zeleno,   jeŋo rudečo.
5 Je šele prišel v deželo,   je ga že vse veselo:
tičice v germovji,   kukovca v bukovji;
9 rumene rožice   lepo cvetō,
10 se svetga šent Jurja veselō.³⁵

³⁴ Izključeno je, da bi bila pesem sad kratke epizode iz 16. stol., ko je na reformne predloge cesarja Ferdinanda I. tridentinskemu cerkvenemu zboru papež Pavel IV. ugodil temu enemu in dovolil 1564 v habsburških deželah (in še nekaterih drugih) obhajilo v obeh podobah; ker ni imelo pričakovanega uspeha, da bi bilo pripeljalo protestante v Cerkev nazaj, je papež Gregor XIII. 1584 dovoljenje spet preklcal.

³⁵ To ni pravilno polstišje dvodelne dolge vrstice, ampak kratka vrstica (na koncu: premišljevali); tudi v. 10. v sledečem zgledu (št. 4997), je kratka vrstica. Vse druge vrstice in polstišja so ritmično pravilne dvodelne dolge vrstice ali nje polovice.

V prav tako stari svatovski obredni pesmi »Bosman« (SNP III, št. 5459)^{35a} se rimajo same dolge vrstice (vsako drugo polstišje):³⁶

Nevesti (1—12):

Darujemo ti bosman, zakona izgled,
da bi bila srečna dosti dosti let!
da bi ti dobila ljubeznih deklet!
da bi v njem le pila sami sladki med!

Ženinu (15—24):

da bi bil ti srečen še ko stari ded!
da bi skoro prišla na tvojga brata red!
da bi bile polne parma in klet!

Na tak način se je razvila pri Nemcih iz dvodelne dolge vrstice v Donavski dolini (kjer so bile v 12. stol. v bližini še slovenske naselbine (drugod je stara dolga vrstica zamrla že v 9./11. stol.) nibelunška kitica (NL I, 2):

Ez wuohs in Búrgónden ein vil édel mágedin,
daz in allen landen niht schoeners mohte sin,
Kriemhilt geheizen: si wart ein scoene wíp.
dar umbe muosen degene vil verliesén den lip.

Predhodne stopnje v razvoju te kitice nahajamo že v slovenskih narodnih pesmih, ki je treba najstarejše izmed njih staviti še v 12. stoletje: po nibelunško merjene dolge vrstice se združujejo še po starem (kakor paroma rimane kratke vrstice) po dve v eno kitico, v nibelunški in gudrunski kitici po štiri; vsa polstišja imajo še enako po tri zlogovne poudarke, v nibelunški kitici zadnje polstišje (drugo v četrti vrstici) štiri, v gudrunski pet; anakruza v polstišjih lahko odpade, more pa imeti tudi po dva zloga; v najstarejših kiticah še ni rim.

Že v obredni pesmi o *bosmanu* so polstišja po nibelunško razvrščena, prvo se zaključuje po žensko, drugo po moško; manjka jim pa anakruza, da bi bile zares nibelunške vrstice, pravilna je samo prva vrstica: Darújemo ti bósman. Čisto pravilne pa so že kitice v legendarni pesmi »*Jezus vrtnar in ajdovska deklica*« (I, št. 500—16), ki sem o njej že v DS-u 1959 iz kulturnohistoričnih razlogov ugotovil, da je »vsaj sodobna legendi o *Mariji, ptici pevki in zamorski deklici*« in bi »segala torej vsaj v prvo polovico 15. stoletja« (str. 477). Po novih izsledkih o *Marijini litanijski pesmi* se je legenda o »*Mariji, ptici pevki*

^{35a} O etnološkem pomenu bosmana gl. Boris Orel, Čarovni obred in mit nakolenčiča ter bosmana v slov. ženit. običajih, Et XIV (1942), 74—95, XV (1945), 25—62.

³⁶ Prva vrstica se ponovi v vsaki kitici. Šesti (ženinu namenjeni) kitici sledi (brez uvodne vrstice) mlajši dodatek, ki nima več prave oblike: »Da bi veselili Se drugokrat pa vsi, Dobre volje bili V toti hišici.«

in zamorski deklici« pomaknila nazaj v 12. stoletje, legenda »Jezus vrtnar in ajdovska deklica« pa je še starejša od nje. Res nibelunške kitice v njej še niso rimane (I, št. 500):

Leži, leži no polje,
to polje ajdovsko,
na sredi polja vrtič,
ti vrtič ograjen.

Okol vrta hodi dekle,
ti dekle ajdovsko,
prav milo se ozira,
da b vidlo Ježoša...

Le deloma rimane so nibelunške kitice v pravljicni baladi »Česa hudoba ni mogla sešteti« (I, št. 192 iz Roža), ki že zaradi »kraljiča« spada v 12. ali 15. stoletje (v poznem srednjem veku je kraljiča zamenil žlahti gospod ali grof); prav tako v evharistični zdravici »Ptica poje o pšeničnem klasu in sladkem vincu« (III, št. 5916—51; M 1955, 299). Redoma rimane so v stari kresni pesmi »Sijaj, sijaj sonce« (III, št. 5131 do 5150; št. 5131, koroška, zap. Stanko Vraz):

Oj sijaj, sijaj sonce,   oj sonce rumeno!
»Kakó bom pa sijalo,   sim zmiram žalostno!
Ako zgodej ustanem,   me dekle kolnejo:
žalostne so one,   ki zgodej vstati morejo.
Ako pa pozno zajdem,   se pastirci jočejo:
želostni so oni,   ki dolgo pasti morajo.«

Pri nas (in pri alpskih Nemcih) se je na ta način sčasoma razvila poskočna vrstica in kitica. Vrstice s takim značajem so že v zgoraj navedenih primerih (št. 456, vv. 1—2, 4, 8, 12; št. 4997, 1—2, 4, 10 a; št. 5459, 24 — po knjižnem poudarku še več). Kar od koraka do koraka pa to lahko zasledujemo v evharistični napitnici »Tri kaplje krvi Jezusove« (SNP III, št. 5954—44, prim. 5945—60: Stoji ravno polje), ki je nastala iz uvoda naše evharistične legende: nekatere inačice so še skoraj istega značaja kakor ta uvod (št. 5958—9), druge so že domala vse poskočne, ena pa čisto vsa (št. 5954):

Št. 5958:
'Na hišca, 'na hišca
na trauniki stoji,
'na hišca lepa,
kjer³⁷ je Jezusova.

U ti hišci, u ti hišci
je en kelih lep zlat,
en kelih lep,
kjer³⁷ je Jezusov brat...

Št. 5954:
Na polji, na polji
'na hišca stoji,
ta hiša je lepa
je Jezuševa.

V tej hiši, v tej hiši
'na miza stoji,
ta miza je lepa,
je Jezuševa...

Podobne vrstice beremo tudi v balkanskoslovanskih desetercih z zarezo v sredini (LV, 151—5): VuK I, št. 501, v. 12—5 (152); SNP III,

³⁷ »Kjer« je stari oziralni zaimek »kir« (sedanji ki, gl. škrabec, Jezikoslovni spisi I, 515—8), ki se je v očenašu (kir si v nebesih) še dolgo ohranil. Enako je tudi iz kadeže (naš kjer) nastal kir in iz tega ki (n. d., 518). Zato zamenjava.

4988, 1—5 i. dr. (152 s.), št. 4987, 1—2, 5 a—9 a (155—4), št. 4992, (154), Miladinov, št. 116, 1b, 2, 4, 11—4 i. dr. (154 s.). Prim. tudi staro kajkavsko zdravico »*Nikaj na svetu lepšega ni*« (SNP III, št. 5468—75).

Poskočne vrstice in kitice so potemtakem mnogo starejše, kakor smo si doslej mislili (najstarejše ohranjene iz 1758—61),⁶⁸ in so res, kakor sem že v LV (144—6) iz njenega ritmičnega značaja sklepal, modernizirane dvodelne dolge vrstice. Poskočne vrstice pa so bile v začetku še prav mnogolične (z vstopom in brez njega, vrstice z moškim in ženskim sklepom, rime različno razvrščene): tako še v Leškem rokopisu (op. 38). Tipična poskočna kitica, kakor jo je Vodnik najpogosteje posnemal (n. pr. v Iliriji oživiljeni), je po vsej verjetnosti najmlajša (v Leškem rokopisu med 14 samo tri tipične: 5, 4, 6). Zgrajena je pod vplivom nibelunške kitice: vrstice z ženskim in moškim sklepom in rime so razvrščene kakor v njej.

Dvoje kužnih obredij iz l. 1854

Radivoj Lenček

Vojska, lakota, kuga — tri strahotne uničevalke človeškega rodu — so odkar vemo, vedno nastopale skupno. Izmed vseh treh pa je kuga bila od nekdanj zaradi tihega množičnega uničevanja ljudi in nemogoče preprečitve najbolj skrivnostna. Zakaj strah ustvarja spoštovanje, od spoštovanja do obožavanja pa je pri primitivnem človeku komaj še korak. Ravno zato je s pojavom kuge zvezanih vse polno predstav, uver, čarovanj in apotropijskih obredij, ki izhajajo iz najstarejših kulturnih plasti in ki ostajajo kar najbolj živa tudi še v dokaj diferencirani duševnosti že kulturnega človeka.

Pred seboj imam sporočilo dveh obredij, ki imajo namen obvarovati naselje kužne bolezni, zapisani v letu 1854.¹ Po letu 1849 je Evropo izčrpavala vrsta vojn, ki so trgale z zemlje najboljše delovne moči, a puščale za seboj slabo obdelana polja. Tudi na Slovenskem so se takrat vrstila skrajno slaba, suha leta. Nastopila je krompirjeva kuga, pritisnila je lakota. Noviški dopisi iz one dobe prinašajo vesti o skrajnem gladu v Istri, na Dolenjskem, Gorenjskem in celo na Štajerskem.² Za valom lakote pa je takoj prihajal drugi, strahotnejši val kolere in kuge, ki sta preko Italije in Avstrije okužili tudi sestradane slovenske pokrajine. O strahotnem stanju pričajo številke: samo v letu 1855 sta ti dve bolezni pobrali na Primorskem 13.125, na Kranjskem pa 5748 ljudi.³

Jasno je, da se je preprosti človek v onih strahotnih dneh pričakovanja kužne epidemije prej zatekal k svojemu tradicionalnemu izkustvu po pomoč, kot pa k zdravniškemu svetovalecu, ki mu tudi sicer ni mogel pomagati. Od tod oživljanje prastarih izročil.

Sporočilo v Novicah 1854 se glasi:

⁶⁸ Janko Kotnik, Slovenski rokopis iz Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja, ČZN XXIV (1929), 179—81.

¹ Novice 1854, str. 392: D-n, K znanstvu ljudskih vraž (Iz loške doline).

² Prim.: Novice 1851, str. 250; 1852, str. 51; 1854, str. 56, 72, 111.

³ Novice 1855, str. 388.

»Da kolera v vas ne pride, so v nekaterih vaseh naše doline o zadnji koleri ženske okoli vasi orale — ene so vlekle, druge drevo zadej deržale, in tako trikrat okoli vasi šle in — zaorale bolezen.

Tudi so kurili s takim ognjem, ki so ga vnetli, da so eno poleno ob drugo dergnili. Čez tak mali ogenj, ki so ga bili napravili zunej vasi, je vsaki, kateri je želel kolere obvarovan biti, trikrat skočil. Al kolera se ni dala zaorati in je prijemala tudi take, ki so čez ogenj skakali.

Gre torej za dve obredji, izvajani ločeno eno od drugega.

I. Pri drugem obredju je stvar že kolikor toliko jasna. Ogenj kot očiščevalno sredstvo se je uporabljal v najrazličnejših obredjih vseh narodov. Bržčas je celo iz teh neperiodičnih očiščevalnih ognjev, ki so očiščevali ljudi, živali in rastlinje z zažiganjem in uničevanjem škodljivih elementov, fizičnih in duhovnih (čarovnic, vešč, zlih duhov), ki prete vsem živim stvarjem, nastalo stalno, ob določenem času se ponavljajoče zažiganje ognjev in opravljanje s tem zvezanih obredij. Tak ogenj, imenovan pri slovanskih narodih »živi ogenj«, se je kuril najpogosteje v primerih, ko je nastopala kužna bolezen, pred katero je bil »živi ogenj« vedno učinkovito apotropejsko sredstvo.

Obrednik za ta »živi ogenj« je zahteval svoj način zažiganja. Ne z železom in s kremenom, ne s kakršnim koli drugačnim sredstvom, na novo se je moral napraviti z drgnjenjem dveh lesov (često predpisanih; pri Slovanih topol, hrushka, dren). Pri Srbih in Bolgarih napravljata tak ogenj dva gola dečka. V Galiciji pripravljajo »živi ogenj« prav tako s strogo obrednostjo: medtem ko so starejši zaposleni z drgnjenjem lesa, jih mlajši v pobožni tišini obkrožajo in napeto opazujejo. Ko zagori plamen, ni konca živahnemu vriskanju. O takem obrednem zažiganju deloma priča tudi naše sporočilo.

»Živi ogenj« je bil svet, saj so v najrazličnejše zdravilne namene uporabljali tudi njegov dim in pepel. Najbolj učinkovito pa je bilo očiščevanje v samem ognju, prehod ali skok čez plamene.

Na Gornjem Bavarskem so skozi solsticijski kres gonili živino; bolno, da bi ozdravela, zdravo, da bi se čez leto očuvala pred kugo in drugim zlom. Marsikdaj so bolno živinčce gnali po dvakrat, trikrat skozi dim in plamen, tako da se je do smrti opekla. Ponekod v Nemčiji so taki očiščujoči ognji postali kar vsakoletni in ne več priložnostni, da bi že vnaprej preprečili vsako nesrečo. Poljski kmetje vsako leto na sv. Roka dan ženejo živino po trikrat skozi »živi ogenj«, da bi jo zaščitili pred kužnimi boleznimi.

Pa ne le živina, tudi človek se lahko očisti v takem ognju. O tem priča množica primerov skakanja fantov in deklet čez kresove in »žive ognje« ob najrazličnejših prilikah.^{3a} Z vso gotovostjo moremo trditi, da v vseh takih in podobnih primerih igra največjo vlogo ravno očiščevalni moment, kar je v našem primeru še celo na prvi pogled vidno. Po Frazerjevih pričevanjih izhaja to obredje »živega ognja« iz najstarejših pravekulturnih plasti.⁴

II. Pri prvem obredju, zaoranju kuge, gre za prav tako staro ostalino obredja, ki pa se nam je v dostopnem gradivu ohranila v mnogo manj številnih poročilih.

^{3a} O različnih oblikah kresne lustracije govori Fr. Kotnik v Etnol. XV v razpravi »Blagoslov zelišč na kres in čar kresnic«, str. 12—13, 22—25.

⁴ Frazer, Zlatna grana, studija magije i religije, Beograd 1957, str. 754—757.

Glavno dejanje tega obredja je pač obhod okoli naselja. Čarobni obroč, ki se sklene okoli kake stvari, predmeta, ga varuje pred zlimi vplivi, ki učinkujejo izven tega kroga. Sèm spada čarobni ris, tolikokrat omenjan v naših bajkah in pripovedkah o zakladih. Sèm bi spadalo razpravljanje o čudežni verigi, ki je sklenjena okoli cerkve pregnala Turke, o opasilu in še o drugačnem čudežnem delovanju čarobnega kroga.⁵ Naj tu navedem primere, ki se nanašajo neposredno na odvrčevanje kuge od naselja.

Letonci so se zavarovali pred kugo s tem, da so napenjali okoli hiš nit, namočeno v mačji in petelinji krvi. V Tanegari je moral vsako leto najlepši deček na ramah nesti ovna okoli mestnega obzidja. Na ta način je menda nekoč Hermes pregnal neke vrste kužno bolezen. V Nemčiji so živinsko kugo v vasi preganjale žene. Z razpuščenimi lasmi in v sami srajci so se zvrstile v sprevod, noseč v rokah srpe, kopače in drugo domače orodje. V počasnem sprevodu okoli vasi so mrmrale čarobne reke in s tem preganjale bolezen.

Če se v Slavoniji v kako vas pritihotapi kuga, se zbere v nedeljo mladega meseca opolnoči pred vasjo dvanajst mladcev in prav toliko neomadeževanih deklet. Slečejo se do golega, se vprežejo v jarem pred plug in oborjejo vas. Med oranjem predpisuje nenapisani obrednik pobožen molk in čisto vedenje: prepovedan je vsak nespodoben pogled ali dotik sopreženca. Sedemkrat orjejo okoli vasi po isti brazdi, da zaorjejo cel jarek, ki naj brani kugi pot v vas.⁶

Prav pesniški opis tega obredja, kot se vrši nekje pri Srbih, podaja Jasna Belović v svoji zanimivi knjigi o običajih pri južnih Slovanih⁷:

»V vsej vasi je čutiti neko vznemirjenje. Vse je v posebnem slavnostnem in skrivnostnem gibanju. Že od sončnega vzhoda sèm nosijo po vasi svete podobe, prepevajoč litanije in cerkvene pesmi. Ves dan preživljajo v postu in molitvi. Ponoči se odpravijo najlepša, neomadeževana dekleta vleč plug. Okoli polnoči pride devet deklet, popolnoma nagih, z razpuščenimi lasmi pred vas, kjer se vprežejo pred preprost plug. Voditeljica ima glavò ovenčano s cvetjem in z umerjenimi koraki stopa pred njimi. Vse preveva sveta resnost obrednosti. Ne spregovore niti besedice, prekrizajo se, se sedemkrat priklonijo proti vzhodu in začnejo slovesen obhod v smeri sončnega krogotoka.

Zaguglje se plug, zaropoče in zaorje, včasih tudi po doslej še ne orani zemlji. Dekleta sopejo pri nenavadnem opravilu, toda nobeni ne pride na misel, da bi potožila: »Ne morem več«. Potem ko se, pazeč, da pri oboranju ne napravijo kakega presledka, vrnejo na mesto, kjer so pričele svoj obhod, pokleknejo, komaj slišno zašepečejo čarobni rek, in se brez besedice porazgube po domovih.

Drugo jutro vsa vas pregleda zaorano brazdo in nastopi splošno pomirjenje. Če pa kljub temu pride kuga v vas, se je gotovo kaj prezrlo pri plužnem čaranju, ali pa je zli čar odprl kugi vas. Tako je bilo pač usojeno. — Kizmet!«

⁵ O čudežni blagoslovljeni verigi glej sporočilo v Orlovi razpravi Na robu slovenske legende, Krog 1933, str. 45. — O čarobnem krogu je razpravljal že Fr. Kotnik, ČZN 1957, str. 294—299.

⁶ Dr. Friedrich S. Krauss, Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven, 1890, str. 66.

⁷ Belović Jasna, Die Sitten der Südslaven, 1927, str. 255.

Pri Gradskih Vrhovcih (Slavonija) so bratje in sestre nagi s črnima voloma pred plugom oborali vas, da bi jo obvarovali kuge.

Lužiški kmetje so v letu 1602. v okolici Soraua in Sommerfelda prav tako odganjali kugo s čarobnim krogom: šest nagih devic je vleklo plug, ki ga je ravnal prav tako nag hlapec. Pred njimi je šla naga vdova s posušeno šibo v roki; drug nag hlapec je v risu čuval obleko.

Ko se je v 1871. letu bližala kolera vasi Davydkowo pri Moskvi, se je opolnoči dvanajst nagih deklic vpreglo pred plug in ga vleklo okoli vaške meje; v notranjosti tega čarobnega kroga je bolezní onemogočeno vsako razsajanje. Vaška duhovščina pa je priredila še celo procesijo okrog tega kroga, da bi bila s tem še bolj ojačana moč čarobnega kroga.

Kot je torej iz navedenih primerov vidno, je čarobni krog primerna apotropejska sestavina tega obredja, ki naj odvrta kužno bolezen od teritorija, obdanega z obrednim obhodom, z nitjo, z brazdo. Tak kraj je simbolično zaprt, blagoslovljen in varen pred vsako zlo silo.

V lužiškem, ruskem in v slavonsko-srbskih primerih tega obredja kot v slovenskem ostanku je izvršeno čarobno obkroženje s plugom, kar očitno spominja na vrsto obredij iz poljedelskega kulturnega kroga. Naj našim »Oračem« ob stran, ki brez dvoma spadajo v to vrsto obredij,⁸ navedem še nekaj primerov.

V Rozinu na Češkem so nekdaj vodili ob prvi posetvi ponoči nago deklico in črnega mačka pred plugom na polje, kjer so mačka zakopali v zemljo. Še leta 1850. so tako vlačile tri nage ženske plug preko polja. V Transilvaniji so včasih naga dekleta pod vodstvom starejše nage ženske ukradle plug, ga vlekly na polje in ga naposled zavlekly v potok. Med veliko lakoto v Gorakhpurju v Indiji (1875—1874) so nage ženske vlačile plug preko polja. Po dolgi suši so v Chunarju še v letu 1892. žene nage vlekly plug preko polja in prosile mater zemljo za dež.

Vsi ti na prvo roko zbrani primeri plužnega obredja (Pflugzauber) naj služijo za dokaz, da v našem obredju zaoranja kuge plug ni le golo sredstvo za izvedbo apotropejskega obredja. Iz plužnih obredij poljedelskih kulturnih krogov je plug prenesel v obredje zaoranja kuge nov, plodnostni moment.

Važni sestavni del obredja zaoranja kuge je še obredno predpisana nagota. Ta člen v našem sporočilu ni omenjen; lahko pa tudi sami sklepamo, da loške ženske niso orale okrog vasi nage. Ko v mišljenje primitivnega človeka pristopijo religiozno-moralni kompleksi in pozneje še modni oziri, prične tak človek goloto iz vseh svojih obredij odpravljati. Pri Srbih, Hrvatih, Bolgarih se je to zgodilo dokaj pozno. Skoraj vse njihovo etnografsko gradivo je zbrano iz konca preteklega in začetka tega stoletja. Tedaj pa je bila kljub rastočemu kulturnemu napredku religiozna zaverovanost, v tradicijska obredja še tolikšna, da je golota v številnih obredjih najrazličnejše narave bila še vedno njih bistveni sestavni del. Danes je tudi tu že drugače. Z upravičenostjo pa smemo sklepati, da se je nekoč tudi pri nas vršil ta obred po istem obrednem predpisu nagote kot n. pr. v Slavoniji ali Rusiji.

Od kod in zakaj ta novi, kot se kaže nerazdružni sestavni del obredja? Možno bi bilo dvoje.

Zbrano gradivo, kot nam ga nudi Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens⁹, podaja ogromno primerov obredij, ki morajo biti izvajana

⁸ Etnolog XIII, str. 157 (Boris Orel, Dva folklorna festivala).

⁹ Knjiga VI, sub nackt.

ob popolni ali delni (odmirajoči) nagoti sodelavcev. Na prvi pogled bi se dalo sklepati, da postaja nagota bistveni sestavni del ritualnosti sploh. Brez nje obredje ne bi moglo postati učinkovito. Antični, še zlasti pa indijski primeri vzbujajo domnevo, da si je preprosti človek pri izvrševanju kulta odstranil obleko zaradi prepričanja, da je v obleki nekaj nečistega, nekaj, kar bi oskrnilo njegovo dejanje. Zopet drugi primeri dajo sklepati, da je bil primitivni človek prepričan o magični povezanosti človeškega telesa z zemeljsko močjo; ta je prehajala v človeka, čim bolj je bilo telo nepokrito. Naj bi se torej prvotno vsa obredja vršila v stanju brez obleke?

Z ozirom na veliko večino primerov obredij, ki imajo značaj prenašanja moči plodnosti od človeka na zemljo in obratno, kjer je nagota samo ob sebi razumljiv sodelujoč moment (n. pr.: rimske luperkalije, floralije, že omenjena plužna obredja, obredja s prošnjo za dež, dodole...),¹⁰ pa se mi zdi upravičeno sklepanje, da je nagota pri tovrstnih obredjih najprvotnejša in da je šele od tod vsa ostala ritualnost prevzela element nagote v svoje tradicijske predpise. In to iz katerih koli razlogov in po našem razumu nerazumljivih prelogičnih zvezah.

Pri obredju zaoranja pa nam je sploh možno kar s prstom pokazati na vmesni člen, ki je posredoval ta element nagote od plodnostnega obredja do apotropejskega zaoranja. Bil je to plug, obredno orodje številnih plodnostnih obredij poljedelskega kulturnega kroga. Plug je bil verjetno kontakt za prehod obrednega predpisa nagote k zaoranju kuge. S tem pa je podan nov dokaz, da se je obredju zaoranja kuge s prvotnim namenom obvarovanja pred kugo pridružil še nov: plodnostni moment.

Pred seboj imamo torej kontaminirano obredje, ki ga je zato treba razlagati — če sploh smemo z našo logiko svetiti v prelogičnost primitivnega človeka — kot obredje z dvojnimi smislom: apotropejskim in plodnostnim. K prvemu spada zaorana brazda, sklenjena okoli vasi, k drugemu plug in obredni predpis nagote.

Hotel sem le opozoriti na ti dve častitljivi obredji, ki izhajati iz najstarejših kulturnih plasti in sta nova, lepa priča o starosti in pomembnosti naše tradicije. Brez dvoma pa ni to sporočilo edino. Novo gradivo iz naših krajev naj omogoči temeljito monografično obdelavo obredja, kakršne je ta častitljiva starina pač vredna.

Literatura: Kjer literatura ni omenjena sproti, se članek naslanja na podatke v Bächtold-Stäublijevem *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, VI. Band, sub *nackt* in *Pflug*. — Marsikatero metodično navodilo dolgujem g. Borisu Orlu.

¹⁰ Tako najdemo ples nagih moških in žensk pri primitivnih zelo pogosto združene s seksualnimi orgijami: to so erotično-ekstatični pomladni in jesenski obredni plesi, ki so odmev nove življenjske moči vsega stvarstva, kot se kaže v brsteči pomladi ali bogati jeseni. Vsekakor obredja z izrazito plodnostno naravo. — Prim. tu še običaj *Bèz bezá, da j možá!*, ki ga navaja in razlaga Fr. Kotnik v *Etnologu* XV, *Blagoslov zelišč na kres in čar kresnic*, str. 25/24.

Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov

Dr. Radoslav Hrovatin — Ljubljana

Pripombe k objavi. Sledeča razprava je bila pod naslovom »Hudební prvky slovinských lidových nápevů« predložena meseca junija leta 1939 dekanatu filozofske fakultete Karlove univerze v Pragi v dosego doktorata filozofije iz glasbene vede.

Prvotni koncept dela je bil sicer slovenski, toda razprava je bila predložena v češkem jeziku in to je treba smatrati za izviričnik. Ta češki tekst upošteva tudi slovenska objava. Čeprav skuša slovenski tekst čimbolj slediti češčini, so nastale vendar nekatere nebitvene razlike, izvirajoče iz primernejšega slovenskega izražanja.

Ker razprava išče zlasti metodo za preučevanje slovenskega glasbenega folklorja in ne stremi podati celotnega pregleda slovenskega glasbenega folklornega gradiva, so bili po večini upoštevani le tiski z notami. Iz teh pa so bili izbrani predvsem oni, ki so bili najbolj dostopni prvotnim ocenjevalcem razprave. Ti praktični vidiki so tudi sicer bili upoštevani. Takega značaja so tudi historični, bibliografski in geografski podatki začetnih odstavkov razprave. Prav tako je bilo izrabljeno dejstvo, da so bili vsi napevi, ki služijo kot gradivo, že objavljeni. Zato jih ni bilo treba ponovno priobčiti. Nekaj objavljenih napevov v razpravi je bilo prvotno podanih le v ritmičnem zapisu.

— — —

O slovenski ljudski glasbi je izšlo že več razprav, od katerih navedem le večje oziroma pomembnejše:

Marko Bajuk (Mera v slovenski narodni pesmi, Ljubljana 1928) razpravlja o razmerju med metrom in taktovno organizacijo. Davorin Beranič (O slovenski narodni glasbi; Čas, letnik IV., Ljubljana 1910) išče slovenske značilnosti v ljudskih napevih. Dalje skuša Beranič (Vrazovi zapisi narodnih melodij; Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik VII., Maribor 1910) urediti nejasne Vrazove zapise slovenskih ljudskih napevov. Marij Kogoj (O narodni pesmi; Dom in svet, letnik XXXIV., Ljubljana 1921) razpravlja splošno o ljudski pesmi. Ludvík Kuba (Píseň jihoslovanská, Praha 1925 in Cesty za slovanskou písní, II. zv., Praha 1935) izvaja iz svojih zapisov in potovalnih izkušenj večinoma splošne sodbe. France Marolt (Tri obredja iz Zilje, Ljubljana 1935; Tri obredja iz Bele Krajine, Ljubljana 1936 in Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi; Kočevski zbornik, Ljubljana 1939) podrobno razbira nekatere področja folklornih problemov tudi z ozirom na ljudsko glasbo. Stanko Vurnik (Studija o glasb. folklori na Belokranjskem; Etnolog, letnik IV., Ljubljana 1931) razpravlja o ljudskih napevih iz Bele Krajine.

Po dosedanjih izsledkih se slovenska ljudska glasba pojavlja kot napevi k tekstom ali kot spremljevalka raznih obredov in običajev. Toda tudi plesni in obredni napevi nastopajo večinoma v zvezi s tekstom. Prav redki so zapisi napevov brez besedila. Zato obravnavam skoraj izključno napeve k tekstom, ki jim običajno pravimo »pesmi«. S tem so mišljene pesmi v ožjem pomenu besede, kakor tudi pesmi k plesom, k obredom itd.

Prve slovenske glasbene tiskane izdaje izhajajo iz sredine 16. stoletja, ko so slovenski reformatorji začeli izdajati tudi prve slovenske knjige. Ti glasbeni prvenci so bili enoglasni napevi k tekstom in so bili izdani v verske namene. Podobno se je godilo tudi za protireformacije in dalje do začetka 19. stoletja. Doslej še ni bilo točno ugotovljeno avtorstvo teh napevov. Predvsem pa ni rešeno vprašanje, ali so v teh zbirkah tudi ljudski napevi. Po poročilih Matije Majerja (Pesmarica cerkvena, Celovec 1846, str. VI.) in izdajatelja »Cerkvenih pesmi« (Cerkvene pesmi, I. zv., Gorica 1885) so ljudski napevi tudi že v zbirki »Osem inu šestdeset svetih pesm...«, ki je izhajala v Ljubljani v letih 1775, 1796 in 1800. Ta zbirka je bila prav tako izdana za verske potrebe, toda njena vsebina doslej še ni bila raziskana. Šele v 19. stoletju se pojavijo številnejši zbiravci, ki pa zapisujejo predvsem besedila.

Eden izmed prvih zbiravcev, ki je zapisoval tudi slovenske ljudske napeve, je bil pesnik Stanko Vraz. Bil je pa le glasben diletant. Zavedal se je delne netočnosti svojih zapisov, ki jih je več sto, in jih zato tudi ni izdal. Zgolj besedila so bila izdana leta 1859 v Zagrebu. Vrazovi zapisi so bili doslej večkrat delno izdani in uporabljeni. Največ sta jih izdala Fr. Š. Kuhač (Južno-slovsjske narodne popievke, I.—IV. kn., Zagreb 1878—1881) in Karol Štrekelj (Slovenske narodne pesmi, I.—XVI. zv., Ljubljana 1895 do 1925). Te izdaje so večinoma nekritične, kajti v njih je gradivo objavljeno neurejeno ali samovoljno prirejeno ali pa izpremenjeno.

Leta 1855 je v Celovcu Matija Ahacel izdal »Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane«, med katerimi so le nekatere ljudskega izvora. Že omenjeni M. Majer je izdal leta 1846 »Pesmarico cerkveno« in še posebej k tem tekstom tudi napeve, ki jih je slišal med ljudstvom in ki jih je zapisal po Majerjevi reprodukciji učitelj Bauer (Napevi za orgle k Pesmarici cerkvenej, Celovec 1846). Škof Anton Martin Slomšek je izdal v Celovcu leta 1855 »Šolo veselo lepega petja«, kjer so tudi nekateri ljudski napevi, ki jih je Slomšek objavil tudi v zbirki »Drobtince« (VI. l., Celovec 1851).

Od leta 1848 so izhajale v več zvezkih zbirke (večinoma brez letnic) pod naslednjimi naslovi: Slovenska gerlica, Mične slovenske zdravice itd., ki jih je uredil večinoma Jurij Fleišman. V teh zbirkah imajo nekateri napevi pripombo »narodna« poleg ponarodelih in umetnih.

K vsem tem doslej navedenim zbirkam moram pripomniti, da bo potreben podroben pretres vprašanja, v koliko so ti napevi ljudskega izvora in v koliko so pravilno zapisani, preden bo mogoče preiti k splošnejšemu razmotrivanju. V zvezi s tem so tudi zbirateljski nameni teh zapisovalcev in izdajateljev. Doslej je že mogoče šteti Vraza in Majerja k pravim zbiravcem.

V drugi polovici 19. stoletja se jasno kaže namen izdajanja slovenske ljudske glasbe. Med leti 1850—1878 je izšla zbirka Josipa Kocijančiča »Slovenske narodne pesni« v dveh zvezkih brez letnic. Do leta 1880 sta izšli zbirki Hrabroslava Volariča »Narodne pesmi« in Antona Foersterja »Triglavl« pravtako brez letnic. V letih 1878—1881 je Fr. Š. Kuhač izdajal že omenjeno veliko zbirko »Južno-slovsjske narodne popievke« v 4 knjigah. Med 1600 izdanimi napevi jih je nekaj manj kot četrtnina slovenskih. Kuhač je tu objavil poleg ljudskih tudi ponarodele in sploh umetne pesmi. Večine slovenskih ljudskih napevov ni sam zapisal. Po predložjenih rokopisih je napeve samovoljno izpreminjal. In tako je ta velika zbirka malo uporabna za čisto glasbeni studij. Leta 1885 je izdal Janko Žirovnik »Narodne pesmi« v dveh zvezkih. V letih 1885, 1886 in 1888 so izšli trije zvezki »Cerkvenih

pesmi«, ki jih je izdalo Ceciljansko društvo za goriško nadškofijo. V vseh teh zbirkah razen v Kuhačevi je bilo objavljeno le manjše število napevov, ki so večinoma omejeni na manjše predele slovenskega ozemlja.

Leta 1890 je po Kuhačevem zborniku izšla prva večja zbirka slovenskih ljudskih napevov. V VII. knjigi zbornika »Slovanstvo ve svých zpěvech« je znani češki zbiravec Ludvík Kuba izdal 125 slovenskih napevov. Po Kubi se je število zbirk hitro množilo in šteje danes že nad 200 izdaj, ki pa obsegajo le po nekoliko napevov ali so omejene na ožje ozemlje ali vsebujejo tuje zapise ali so to zgolj priredbe in še te po večini nekritično izdane. Šele po svetovni vojni se pojavijo v raznih folklornih razpravah kritične izdaje dobrih zapisov slovenskih ljudskih napevov. Med temi se zlasti odlikujejo izdaje Franceta Marolta. Žal je v njih malo napevov, a nanašajo se le na določene folklorne probleme.

Iz vseh teh zbirk je Kubova iz leta 1890 najboljširnejša avtentična izdaja, ki obsega napeve skoraj iz vseh pokrajin slovenskega ozemlja, čeprav ne v odgovarjajočem številu. Leta 1955 je Kuba izdal v potopisni razpravi »Cesty za slovanskou písni« (II. zv., Slovanský jih, Praha, str. 6—70) še 65 slovenskih ljudskih napevov, zapisanih istočasno z napevi, ki jih je izdal leta 1890. V razpravi »Píseň jihoslovanská« (Praha 1925) je Kuba objavil le eden slovenski napev, ki se nahaja že v izdaji iz leta 1890.

Kubove izdaje slovenskih ljudskih napevov v omenjenih zbirkah tvorijo gradivo k sledečemu razpravljanju. Te izbire niso narekovali v tolikšni meri stvarni kot praktični razlogi. Upam, da bo to razvidno zadostno iz razprave same.

Razpravljanje o ljudski glasbi sloni predvsem na zapisih. Iz izkustva je znano, da je ljudski napev živ organizem, ki se neprestano razvija in spreminja. Znanstveno delo pa mora imeti na razpolago nekaj stalnega. Zato si iz razvoja izbira značilne trenutke. Takega značilnega trenutka pa ni vedno mogoče zajeti v vseh podrobnostih. Običajno zajamemo le najznačilnejše poteze, kar je seveda relativno, toda zanesti se moramo na izkušnost in sposobnost zaznamovalca.

V najnovejši dobi moremo zajeti značilni stadij ljudskega napeva v vseh podrobnostih s pomočjo fonografa. Prednost fonografskega posnetka je v tem, da lahko določeno glasbeno produkcijo slišimo v popolnoma enakem podajanju, kolikorkrat hočemo. Temu nasprotno se glasba v ljudskem podajanju neprestano izpreminja. Toda tak fonografski posnetek je pravtako nenazoren sintetičen pojav kot glasba med ljudstvom. Za znanstveno delo je treba ta posnetek pregledno razčleniti. To nam omogoča šele glasbeni zapis. Današnja glasbena pisava pa je pomanjkljiva, ker nam ne podaja točno vseh ritmičnih in melodičnih podrobnosti. (Prednašanja naj niti ne omenim.) Ritem podaja v vrednotah, ki so urejene v pravilnih razmerjih. V nepravilnostih si pomaga s koronami, ritardandi, accelerandi itd. Melodični zapis uporablja določene intervale, ki jih tvorijo mala sekunda in njene vsote. Male višinske razlike izhajajo iz različnosti naravne in temperirane uglasitve, česar pa ne označamo. V najnovejši dobi so na razpolago znaki za $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$ in $\frac{1}{12}$ tona, ki se pa gibljejo v mejah natančne delitve dvanajsttonskih intervalov. Nekateri, na pr. B. Bartók, si pomagajo z znaki, ki le približno označujejo višinsko razliko.

Tako se moramo dandanes zadovoljiti z nepopolnimi zapisi, ki večinoma zadoščajo načinu in predmetu dandanašnjega raziskavanja. (Današnji zapisi ljudske glasbe so namreč stilizacija, ki se je poslužuje tudi moderna

umetna glasba.) Tudi ta razprava se opira na zapise in sicer na one iz 19. stoletja, ki so še nepopolnejši od današnjih. Zato sem si izbral za predmet razpravljanja le takšna glasbena vprašanja, ki jih oni zapisi omogočajo. To sem storil predvsem zato, ker ni moj namen podati celotno karakteristiko slovenske ljudske glasbe, temveč le iskati pot, kako jo doseči.

Jasno je, da ni mogoče popolnoma dokazati pravilnost zapisov iz preteklega stoletja. Toda treba je to poskušati in doseči v kar največji meri. K temu nam pripomore kritika zapisov, ki je predpogoj vsakemu razpravljanju. Podrobnejša kritika večjega števila zapisov bi potrebovala posebne razprave. Zato na tem mestu tudi ne razpravljam podrobneje o tem vprašanju, kajti to ni nujno iz prej omenjenega razloga. Deloma sem vendarle moral upoštevati vprašanje kritike zapisov. V takih primerih sem po lastnih izkušnjah postopal takole:

1. — Zapise, ki imajo nedvomne napake ali ki so nejasno zaznamovani, sem izločil iz razpravljanja.

2. — Zapise, ki imajo napačen kvalitativni ritem, sem popravil, kar na ustrežajočem mestu omenjam.

V VII. knjigi zbornika *Slovanstvo ve svých zpěvech* pod naslovom *Písně slovinské*¹ je L. Kuba izdal 125 napevov s teksti pod 125 številkami v različnih priredbah. Avtorji napevov in besedil pod številkami 1, 56 in 125 so znani. Zato jih izločim iz nadaljnega obravnavanja. Vsesplošno je bilo priznано načelo, da ne spadajo v ljudsko umetnost pesmi, ki so jim avtorji umetniki, čeprav so ponarodele. Lahko pa služijo kot primerjalno gradivo.

Vsi napevi Kubove zbirke so prirejeni za klavir. Napevom so podloženi teksti, tako da morejo skladbe služiti kot samospevi s spremljavo, le št. 51 pogreša besedila. Nekaterim številkam je dodana zbarska priredba in sicer jih je 45 prirejenih za četveroglasje, 16 za troglasje, 2 za dvoglasje in 1 za šesteroglasje. 15 številka ima poleg že omenjene klavirske priredbe tudi napev prirejen za samospjev s posebno klavirsko spremljavo. Nekatere številke imajo pripombo, da je večglasje tako, kot ga poje ljudstvo ali le delno prenarajeno. In sicer imajo številke: 17, 63, 82 in 85 izvirno dvoglasje, št. 72 izvirno troglasje in številke: 10, 15, 19, 57 in 71 izvirno četveroglasje.

Med napevi je 76 Kubovih zapisov. Ostali napevi so prevzeti deloma iz tujih rokopisnih zbirk in deloma iz že izdanih zbirk. Iz rokopisov je vzeto: Ferd. Breitschopf — 4 napevi, A. Harmel — 2 napeva, Ivan Sivec — 5 napevov in Janko Žirovnik — 12 napevov. Iz tiskanih zbirk je prevzeto: Matija Ahacel: *Pesme po Koroškim ino Štajarskim* znane — 1 napev, Jurij Fleišman: *Gerlica* — 1 napev, Josip Kocijančič: *Slovenske narodne pesni* — 10 napevov, Fr. Š. Kuhač: *Južno-slovjenske narodne popievke* — 1 napev, Hrabroslav Volarič: *Narodne pesmi* — 4 napevi, Janko Žirovnik: *Narodne pesmi* — 4 napevi.

Poleg teh napevov, ki jih je Kuba prevzel iz tujih rokopisnih in iz izdanih zbirk, je izšlo že pred Kubovo izdajo mnogo slovenskih ljudskih napevov, ki so variante ali docela podobni Kubovim zapisom. Tako je h Kubovim: št. 85 napev pri M. Ahaclu, k št. 5, 87 in 105 so napevi pri J. Fleišmanu (*Gerlica* I., III. in IV. zv.), k št. 4, 5, 8, 16, 58, 87 in 119 so napevi pri A. Foersterju (*Triglav*), k št. 8 in 105 sta napeva pri J. Kocijan-

¹ Od tod dalje uporabljам za to knjigo kratico: P. sl.

čiču, k št. 5, 8, 16, 48, 54, 75, 81, 85, 100, 105, 104, 105 in 106 so napevi pri Fr. Š. Kuhaču, k št. 44, 79 in 104 so napevi pri H. Volariču in k št. 4, 15, 18, 19, 28, 41, 45, 46, 55, 84, 106, 107 in 115 so napevi pri J. Žirovniku.

V knjigi Cesty za slovanskoú písní, II. zv., Slovanský jih, str. 7 do 70¹, je Kuba objavil 65 ljudskih napevov s teksti, le št. 11 in 48 sta brez besedila. Pri številkah: 29, 30, 31 in 32 pripominja, da so hrvatskega izvora. Zato jih izločim iz nadaljnjega obravnavanja. Slovenski napevi so izdani tako, kot so bili zapisani brez avtorjevih priredb. 22 pesmi je enoglasnih. 22 jih je dvoglasnih, 15 je troglasnih in 2 sta četveroglasni. Pred Kubo so izšli že v Kuhačevi zbirki napevi, ki so podobni št. 41, 47, 48, 58 in 64 iz Cesty. Dva in dvajset napevov iz Cesty je Kuba izdal že v zbirki iz l. 1890. Iz preostalih 39 napevov izločim še št. 8, 9 in 10, ker so to le odlomki napevov. Ostane torej 36 napevov.

Do tod sem torej izbral iz Kubove zbirke P. sl. 120 napevov in iz Cesty 36 napevov. Na razpolago je torej skupno 156 napevov. Zaradi netačnega zapisa ritma oziroma melodije sem prisiljen izločiti še iz P. sl. št. 5, 28, 65 in 68, iz Cesty št. 61. Tako ostane končno na razpolago 151 slovenskih ljudskih napevov. Nekateri teh napevov so si več ali manj podobni. Za variante lahko smatramo: št. 14 v P. sl. in št. 54 v Cesty; št. 19 v P. sl. in št. 19 v Cesty; dalje so v P. sl. naslednje variante: št. 20, 25 in 70; št. 38, 73 in 122; št. 59 in 50; št. 46 in 107; št. 60, 111 in 116; št. 74, 95, 96 in 104; št. 79 in 104; št. 106 in 115.

Kubovi zapisi se opirajo na diatonični sistem in ne podajajo intervalov manjših od male sekunde. Melodično nepravilne zapise sem že izločil. Bolj problematični so Kubovi zapisi, v kolikor se tičejo ritma. Zapisi v napačnih ritmičnih kvantitetah so pravtako izločeni. Kar se tiče ritmičnih kvalitet, je treba pred uporabo napevov izvesti korekturo v Cesty št. 24, 26 in 56.

V Cesty št. 24 se po Kubi vrstita po 2 tričetrtinska in po 2 dvočetrtinska takta po vsej skladbi. Pravilno postavljeni naglasi dajo petčetrtinski takt, sestavljen iz $\frac{2}{4} + \frac{3}{4}$, in eno četrtniko predtakta:

Kubov zapis:

Vse rožce bom po - tr-ga - la, bom pušlec na-re - di - la.

Pravilni poudarki (tudi po besedilu):

Pravilni ritmični zapis:

V št. 26 je Kuba predpisal $\frac{3}{8}$ takt brez predtakta. Pravilni naglas pa zahteva, da v vsej skladbi premaknemo taktnico za eno osminko na desno. Ostane $\frac{3}{8}$ takt s predtaktom. Podobno je v št. 56 s $\frac{3}{8}$ taktom, kjer je treba v vsej skladbi premakniti taktnico za eno osminko na desno in dobimo

¹ Od tod dalje uporabljам za to knjigo kratico Cesty.

tudi osminski predtakt. V P. sl. št. 121 je pomotoma predpisan tričetrtinski namesto triosminskega takta.

Tempa so predpisana v P. sl. s češkimi izrazi brez točne označbe (n. pr. Vesele, Klidně itd.), a v Cesty z italijanskimi izrazi (n. pr. Moderato, Allegro itd.).

Večina skladb je bila zapisana kot enoglasni napevi. Poleg njih je Kuba izdal tudi izvirna dvoglasja, troglasja in četveroglasja. Vprašanje je, ali naj obravnavam vse glasove teh izvirnih večglasij. Ker se v razpravi ne dotikam vprašanja ljudskega večglasja, sem se odločil izbrati iz vsake večglasne skladbe le najznačilnejši napev, ki ga tudi ljudstvo označuje za vodilnega (»naprej«). V Kubovih zapisih se ta napev nahaja v 1. ali 2. glasu od zgoraj. Ta dva glasa se gibljeta večinoma v sporednih postopih, od katerih vodilni glas rad odskoči in prav v tem je njegova značilnost. Zaradi tega ima navadno tudi širši razseg. Le redko je težko določiti, kateri glas je vodilen; ker pa ni to vprašanje v neposredni zvezi s tem razpravljanjem, sem se ravnal po pestrosti in razsegu napeva. Ker je večina zapisov enoglasna, uporabljam v razpravi drugi glas le iz 22 skladb. (P. sl.: št. 15, 17, 19, 57, 45, 52, 76, 106, 107, 112, 115; Cesty: št. 18, 24, 27, 45, 49, 51, 52, 54, 57, 58, 59.)

V P. sl. ima 98 napevov podrobno označen kraj, 14 napevov je označenih po pokrajini in 8 napevov je brez kakršne koli približne določitve. V Cesty imajo razen št. 53 in 54, ki sta brez označbe, vse številke natančno naveden kraj zapisa.

Važno je, v kakšnem razmerju so posamezne slovenske pokrajine zastopane v celotnem številu izbranih napevov. Osrednja in največja slovenska pokrajina je Kranjsko. Delimo jo na Gorenjsko (severni del), na Dolenjsko (jugovzhodni del), na Notranjsko (jugozahodni del) in Belo Krajino (mali južni del). Severovzhodno od Kranjskega je Štajersko s Prekmurjem, na severu je Koroško, na zahodu sta Primorsko ter Beneška Slovenija z Rezijo in na jugozahodu je Istra.

Preglednica napevov po pokrajinah:

Kranjsko (splošna označba)	5 napevi
Gorenjsko	55 napevov
Notranjsko	11 »
Dolenjsko	19 »
Bela Krajina	22 »
Štajersko	29 »
Koroško	6 »
Primorsko	11 »
Istra	4 napevi
Beneška Slovenija	1 napev
brez označbe	10 napevov
Skupaj	151 napevov

Najbolje so torej zastopane osrednje pokrajine, zelo slabo Koroško. Istra in Beneška Slovenija; Prekmurje in Rezija pa sploh nista zastopana. Po tem razmerju zastopanja je treba oceniti sledeče izsledke.

Večina obravnavanih napevov je bila zapisana nekaj let pred 1890 ali vsaj v drugi polovici 19. stoletja. Le malo zapisov izvira iz starejše dobe. Potrebno je torej to glasbo uvrstiti na konec 18. in v 19. stoletje. Izjemnih primerov ne omenjam.

Nesporno je, da so v ljudskih pesmih zelo važni medsebojni vplivi besedila in glasbe. Besedilo pa se ravna predvsem po jezikovnih zakonih

in logiki besedne umetnosti. Vplivi glasbe na besedilo so sekundarni, čeprav more ta vpliv v določeni dobi prevladovati. Podobno lahko sklepamo tudi o ljudski glasbi. Iz tega sledi, da moramo najprej ugotoviti in raziskati besedilo posebej in posebej glasbo ter njih zakonitosti in posebnosti. Šele potem lahko pristopimo k raziskavanju medsebojnih vplivov.

Ta razprava si je postavila kot nalogo, iskati poti k ugotavljanju lastnosti slovenskih ljudskih napevov, izhajajoč iz glasbenih prvin.

Pri napevu razlikujemo ritem, melos in formo. Ostale dinamične, prednašalne in podobne lastnosti izhajajo deloma iz prvih, deloma iz lastnosti barve (človeškega glasu ali glasbila), deloma iz estetskih, psiholoških in sploh soglasbenih okoliščin, kar tvori posebno poglavje glasbenih problemov, ki se jih v razpravi ne dotaknem.

V napevih k pesmim (t. j., kjer je melodiji podloženo besedilo) je glasbena forma odvisna tudi od besedila. Ker pa v tej razpravi ne obravnavam besedila, tudi ne morem razglabljati o formi napevov.

Pri ritmu razlikujem kvantiteto, kvaliteto in tempo.

Ritmično kvantiteto izraža trajanje posameznega tona. Trajanje nekoliko tonov je enako ali različno dolgo. Trajnosti tonov tvorijo pravilna ali nepravilna razmerja. Današnje stremljenje po stilizaciji skuša najti med raznimi trajnostmi vedno neko pravilno razmerje. To je povzročilo mišljenje v taktih. Takt je produkt jasno dojetega kvalitativnega ritma.

Kvalitativni ritem nastaja zaradi različne sile posameznih tonov, od katerih imajo nekateri izrazite poudarke. Poudarjeni in nepoudarjeni toni se izmenoma vrstijo. Mena je urejena ali neurejena. Urejena mena tvori podlago taktu, ki v načelu zahteva tudi urejeno razmerje ritmičnih kvantitet.

Tempo določa absolutno dolžino neke note, s katero merimo trajanje dobe med sosednjima poudarjenima tonoma. S tem je podana absolutna trajnost posameznega tona kakor cele skladbe.

Pri poslušanju oziroma še boljše pri zapisovanju ljudskih napevov kmalu ugotovimo nestalnost ritmičnih kvantitet v ljudskem podajanju, kar povzroča dojem neurejenosti. Šele ritmične kvalitete nas privedejo na pot urejenosti. Toda ko primerjamo svoj zapis z živo pesmijo, zaslišimo, da se vsaka izvedba iste pesmi razlikuje od prejšnje izvedbe in da je vsakokrat različna od zapisa. Po dojmu na posluh sicer lahko določimo skupni vzorec, toda izvedba se praviloma razlikuje od tega vzorca. Vprav zaradi nestalnosti izvajanja je otežkočeno določevanje trajnosti posameznega tona. Zato so zapisi ljudskih pesmi razmeroma malo zanesljivi v podajanju ritmičnih kvantitet.

Po tej ugotovitvi moram naglasiti kompliciranost vprašanja ritmičnih kvantitet. Razen nekaj pripomb izločam ta obsežni problem iz svojega kratkega razpravljanja.

Podobno nestalnost kot pri ritmičnih kvantitetah opazamo tudi pri tempu ljudskih pesmi. Kuba zaznamuje tempo le s splošnimi izrazi brez metronomske številčne točnosti. Oboje otežkoča natančnost znanstvenega raziskavanja. Zato omenjam tempo le v pripombi.

Nasproti nestalnosti ritmičnih kvantitet in tempa so ritmične kvalitete razmeroma razvidne. Ker je v današnji dobi njih zaznava primarna, tvorijo ritmične kvalitete osnovo za organizacijo ritmične ureditve in naravno izhodišče za raziskavanje ritma.

Iz poudarjenih in nepoudarjenih tonov stopajo poudarjeni toni v ospredje. Funkcija poudarkov pa je različna: bodisi čisto glasbena, bodisi zgolj izrazna. Z razvojem narašča pomembnost glasbene funkcije bolj in bolj. Ta funkcija ni podrejena pojmovni logiki ter se je mogla uveljaviti predvsem po veljavni urejenosti, ki je dostopna tudi nepojmovnemu, čutnemu dožemanju. Najmanjša enota urejenosti je doba med sosednjima poudarkoma. Ta doba tvori osnovo takta. Delimo jo na ritmične kvantitete, ki so načelno enake. Tako morejo nastati v taktu tudi slabši poudarki, ki omogočajo členitev takta na različne načine. Tako dobimo enostavne in zložene takte. Členjenje je sodo, liho ali sestavljeno. V skladbi se določene takti more neprestano ponavljati, lahko se razni takti izmenoma ponavljajo ali pa se razni takti neprestano menjajo, s čimer izgubi taktovna struktura svoj smisel. V takem primeru sploh ne govorimo več o taktu (n. pr. recitativ, koral itd.). Med obema skrajnostima so razne medstopnje. Sem spadajo napevi, kjer se različni takti urejeno ali neurejeno menjavajo, drugod so celi deli napevov v različnih taktih ali se v nekaterih taktih pojavljajo skrajšanja, podaljšanja itd. Te ugotovitve omogočajo razvrstitev napevov z ozirom na ritmično organizacijo v tri kategorije:

V prvi kategoriji so napevi z enakomernim taktom po vsej skladbi; v drugi kategoriji so napevi, kjer se različni takti izmenoma ponavljajo, v tretji kategoriji pa so takšni napevi, ki ne kažejo stremiljenja k taktovni organizaciji. Ta poslednja kategorija ni zastopana v odbranem gradivu.

Slišana melodija je sestavljena iz določenega zaporedja tonov absolutne višine. Če vse tone tega napeva sorazmerno (za enak interval) zvišamo oziroma znižamo, dobimo enakšen napev, ki ga tvorijo sicer druge absolutne višine, toda med vsemi toni ostanejo enaka razmerja. Iz tega lahko sklepamo, da napeva ne določajo toliko absolutne višine določenih tonov, temveč razmerja med njimi. Ta so pa omejena na večje ali manjše število. V posameznem napevu, kjer se enako in isto razmerje večkrat ponavlja, jih ni posebno mnogo. Najdemo pa tudi po več napevov, v katerih se podobna razmerja ponavljajo v različnih zvrstitvah. So pa napevi tudi z drugačnimi razmerji. Toda če opazujemo napeve v odmerjeni dobi na omejenem ozemlju, ugotovimo, da je tam mogoče vsa tonska razmerja spraviti v enovito celoto. To velja za tonski sistem. Posamezne melodične skupine vsebujejo določno število razmerij tega sistema in to tvori tonsko vrsto. Vsak napev je zvrščen tako, da vsa tonska zvrstitev teži k nekaterim tonom vrste kot k svojemu središču. Takšna razvrstitev tvori tonalnost. Zaradi praktičnih razlogov moremo vse tone tonalne vrste zvišati ali znižati, s čimer menjamo tonovski način.

Tonski sistem določimo, če ugotovimo vsa tonska razmerja, t. j. intervale, ki se pojavljajo v določenem številu napevov. Kubovi zapisi vsebujejo vse intervale dvanajsttanskega sistema. Seveda moramo upoštevati, da Kuba ni zapisoval intervalov manjših od male sekunde. Dalje vidimo, da Kubovi zapisi vsebujejo največ po 7 različnih tonov (brez morebitnih alteriranih menjalnih tonov). Prav tako nikjer ne najdemo dveh zapovrstnih melodičnih malih sekund. Te lastnosti kažejo na diatonično tonsko vrsto.

Pri določanju tonalnosti v večglasni skladbi je treba upoštevati vse glasove. Po Kubovi trditvi (Cesty str. 16) spadajo obravnavani napevi v slovensko ljudsko večglasje. Iz vseh 151 števil podaja Kuba izvirna

ljudska večglasja le k 61 napevom in od teh mnoga niti niso popolna. V vseh Kubovih zbornikih in klavirskih priredbah so vsi napevi predvsem durovsko interpretirani. Vse to kaže, da je to gradivo malo primerno za dokončno ugotavljanje tonalnosti.

Problem melodike pa lahko razjasnimo tudi po drugih vidikih. O. Hostinský pravi v svoji estetiki (glej Zd. Nejedlý: Hostinského estetika str. 202), da so melodični intervali v napevu vezani po melodični ali po harmonski sorodnosti. Za melodično vez smatra obe sekundi. Harmonska vez so mu večji intervali. Puščam ob strani vprašanje, ali je ta delitev čisto estetska, ali pa odgovarja tudi značaju glasbe oziroma ali se tiče obojega. Gotovo pa je, da se v praksi vsake glasbene kulture uporabljajo nekateri intervali, ki jih smatramo za najmanjša »praktična« višinska razmerja. Nasprotno pa ni velikost največjih intervalov točno omejena ter zavisi od sposobnosti človeškega glasu in glasbil. Meja je torej po eni strani opredeljena, po drugi strani pa je le relativno določena in niti od daleč ne izčrpa fizioloških in akustičnih možnosti.

V diatonični tonski vrsti je mala sekunda najmanjši interval. Praviloma pa si ne smeta slediti po dve mali sekundi, temveč mora biti med njima vsaj ena velika sekunda. Po izkustvu smatramo zato oba ta intervala za kategorijo najmanjših intervalov.

Na izbranem gradivu hočem obravnavati to razlikovanje malih in velikih intervalov in ugotoviti, ali vodi to k uporabljivim izsledkom. Po tem razlikovanju razdelim napeve v tri kategorije: prva kategorija obsega napeve, v katerih prevladujejo sekundni intervali, druga k. pa take, v katerih prevladujejo intervali večji od sekundnih, a v napevih tretje k. so sekundni in večji intervali v številčnem ravnovesju.

V zvezi z melodičnimi intervali je tudi vprašanje razsega (ambita). Logično bi mogli sklepati, da bodo napevi z večjimi melodičnimi intervali imeli tudi širši razseg, medtem ko mali intervali niso vezani le na ožji razseg, čeprav ga smemo pričakovati. Za raziskavanje razsega sem si izbral tale postopek: Najprej ugotovim, ali med vsemi napevi prevladuje neki razseg. Ta določi srednjo mero, po kateri razdelim napeve tudi po razsegu spet na tri kategorije: 1. napevi z razsegi, ožjimi od srednje mere, 2. napevi z razsegi srednje mere in 3. napevi z razsegi, širšimi od srednje mere.

V prejšnjih odstavkih so bile določene glasbene prvine, ki sem si jih izbral za raziskovanje 151 slovenskih ljudskih napevov iz Kubovih izdaj. Poleg ugotavljanja raznih kategorij posameznih prvin hočem še dognati:

1. ali je določna kategorija omejena le na manjše ozemlje,
2. ali je določna kategorija razširjena po vsem slovenskem ozemlju,
3. ali pripada neki pokrajini več kategorij enakih prvin in v kakšnem razmerju so te kategorije,
4. ali se v kakšni kategoriji dognane prvine zrcalijo tudi kategorije druge prvine, oziroma v kakšnem razmerju so zastopane kategorije te druge prvine.

Že prej je bila taktovna organizacija razdeljena na tri kategorije in ugotovljeni sta bili na izbranem gradivu le prvi dve. S tem ne trdim, da bi tretja kategorija sploh ne bila zastopana v slovenski ljudski glasbi.

Le bežen pogled na izbrano gradivo pokaže, da ni mogoče operirati le s sumarično razdelitvijo napevov na kategorije, temveč je treba posamezne kategorije deliti na oddelke.

Prva kategorija taktovne organizacije:

a) Po sodi delitvi takta dobimo dvodelne, četverodelne in podobne takte. Dvodelni takt je enostavni sodi takt, ostali sodi takti so sestavljeni. Izbrano gradivo podaja iz enostavnih sodih taktov le dvočetrtinski takt, ki ga zastopa 50 napevov. Od sestavljenih sodih taktov je zastopan štiničetrtinski (C) takt v 9 napevih. Ta oddelek ima torej skupno 59 napevov.

b) Po lihi delitvi dobimo enostavni trodelni ali sestavljeni devetdelni takt. Enostavni trodelni takt zastopata tričetrtinski takt (52 napevov) in triosminski takt (22 napevov). Ta oddelek ima torej skupno 54 napevov.

c) Takt lahko delimo istočasno po sodem in lihem načinu: n. pr. šestosminski takt delimo na dva dela, od katerih spet delimo vsakega na tri osminke. Podobno je tudi v dvanajstosminskem taktu itd. Tako sestavljen takt zastopa šestosminski takt (9 napevov).

Vsa kategorija je zastopana s 122 napevi, torej s približno 80% vseh napevov.

Druga kategorija taktovne organizacije:

a) Prehodno stopnjo tvorijo napevi, v katerih se poleg stalno se ponavljajočega takta pojavi cela skupina drugih enakih taktov. Takšna skupina tvori običajno zaključen del napeva. Ta oddelek zastopa 6 napevov (P. sl.: št. 26, 27, 45, 55, 107, 118).

b) Sledi oddelek enakomerno se menjajočih taktov ali sestavljenih taktov ($\frac{3}{4}$, $\frac{3}{4} + \frac{2}{4}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{5}{8}$). Zastopanih je 8 napevov (P. sl.: št. 10, 67, 72, 95, 108; Cesty: št. 24,¹ 49, 56).

c) Sem spada le napev iz P. sl. št. 15, kjer se novi takt pojavlja vedno na istem mestu.

d) Osrednji oddelek te kategorije tvorijo napevi, v katerih se eden ali več različnih taktov pojavlja brez določnega reda. Zastopanih je 7 napevov (P. sl.: št. 44, 71, 82, 85, 84, 92; Cesty: št. 18).

e) Posebno pažnjo je treba posvetiti vprašanju koron. Ne mislim s tem koron na finalnih tonih. Korone se namreč pojavljajo tudi sredi napeva, pogosto v nekem redu in povzročajo redne izpremembe predpisanega takta. Sem štejem 5 napevov (P. sl. št. 18, 22, 79, 85, 105). Včasih se korone pojavljajo brez določnega reda, a vendar jasno izpreminjajo taktovni red. Takšna sta 2 napeva v P. sl. št. 4 in 42. S pritegnitvijo številnejšega gradiva bo treba vprašanje koron posebej obravnavati.

Ta kategorija obsega skupno 29 napevov, torej 20% vseh napevov.

Zdaj doženimo, ali v kaki pokrajini prevladujejo napevi sodih ali lihih taktov. Izberem si Gorenjsko, Štajersko in Belo Krajino, ki so zastopane z večjim številom napevov.

Preglednica:

		Kategorija			
		I.		II.	
		┌──────────┐			
		│			
		└──────────┘			
		s. t.	l. t.	$\frac{6}{8}$ t.	t.
Gorenjsko	55 ²	8	-16	- 2	- 9
Štajersko	29	12	- 9	- 2	- 6
Bela Krajina	22	11	- 5	- 1	- 5
		86	= 31 + 50 + 5 + 20 napevov		

¹ O št. 24 glej str. 69.

² V prvem stolpcu so skupna števila napevov v določeni pokrajini.

V preglednici so 4 skupine. Prve tri pripadajo prvi kategoriji taktovne organizacije: sodi takti, lihi takti in šestosminski takti; dalje je skupno druga kategorija. Po preglednici prevladujejo na Gorenjskem očitno lihi takti, na Štajerskem so že sodi takti v večini, vendar so tudi tu lihi takti razmeroma močno zastopani. V Beli Krajini pa očitno prevladujejo sodi takti.

Melodične intervale lahko opazujemo pod različnimi vidiki. Seveda zavisijo intervale od tonske vrste in od organizacije z ozirom na osrednje tone. Ti dve okoliščini gotovo vplivata na izbor in na češče ponavljanje nekaterih intervalov. Proti tem omejitvam se bori že sam značaj ljudske umetnosti, ki si izbira male in večje intervale po svojih izraznih težnjah.

Že prej so bile določene tri kategorije, po katerih ugotovimo:

1. kategorija obsega napeve, v katerih prevladujejo melodične sekunde. Teh napevov je 59.

2. kategorija obsega napeve, v katerih prevladujejo melodični intervale, večji od male sekunde. Zastopanih je 22 napevov.

3. kategorija obsega napeve, v katerih so mali in večji intervale v ravnovesju. Takšnih napevov je 70.

Napevov z večjimi intervale je le 14% vsega števila. Ostali dve kategoriji sta razmeroma podobno zastopani, prva s 40% in tretja s 46%.

Zdaj doženimo, v kakšnem razmerju si je število napevov vseh treh kategorij v posameznih pokrajinah:

Preglednica:

		Kategorija		
		I.	II.	III.
Kranjsko	5 . . .	1	0	2
Gorenjsko	55 . . .	8	9	18
Notranjsko	11 . . .	4	1	6
Dolenjsko	19 . . .	8	5	6
Bela Krajina	22 . . .	15	0	9
Štajersko	29 . . .	11	5	15
Koroško	6 . . .	2	0	4
Primorsko	11 . . .	6	2	5
Istra	4 . . .	1	0	5
Beneška Slovenija	1 . . .	1	0	0
brez označbe	10 . . .	4	0	6

151 = 59 + 22 + 70 napevov

Po tej preglednici smemo z delno gotovostjo sklepati le o Gorenjskem, o Štajerskem, o Dolenjskem in o Beli Krajini, ki so zastopani z vsaj delno ustrežajočim številom napevov. Na Gorenjskem vidimo prevladanje srednje mere in lahen nagib k večjim intervalom. Tudi na Štajerskem prevladuje srednja mera, toda težnja k sekundam je dovolj očitna. Na Dolenjskem že prevladujejo napevi s sekundno večino, a tudi ostali dve kategoriji sta dovolj številno zastopani. V Beli Krajini popolnoma pogrešamo napeve s prevladujočimi večjimi intervale; prav tako pa očitno prevladujejo napevi z večino melodičnih sekund. Srednja mera je sicer v manjšini, toda vendar dovolj številna. (Izsledok o Beli Krajini se sklada s trditvijo Stanka Vurnika v razpravi »Studija o glasbeni folklori na Belokranjskem«.)

Z majhno verjetnostjo moremo sklepati o Notranjskem in Primorskem zaradi malega števila zastopanih napevov. V obeh pokrajinah je malo napevov z večjimi intervale. Na Notranjskem prevladuje srednja mera, na Primorskem pa prevladujejo napevi z večino sekund.

Koroško, Istra in Beneška Slovenija so zastopani s tako majhnim številom napevov, da bi bilo vsako sklepanje iluzorno.

Poleg melodičnih intervalov označuje napev tudi razseg. Zlasti je važno razmerje melodičnih intervalov do razsega. Sledi preglednica obsežnosti razsegov in števil napevov, po katerih je posamezni razseg zastopan. Iz obsežnosti razsega, ki ga določa interval med absolutno najvišjim in absolutno najnižjim tonom napeva, sem izločil osamljene enostavne predtakte na začetku napeva.

Preglednica:

Mala terca	1 napev
velika terca	— —
čista kvarta	7 napevov
tritonus	7 „
čista kvinta	15 „
mala seksta	4 napevi
velika seksta	12 napevov
mala septima	42 „
velika septima	2 napeva
oktava	15 napevov
mala nona	12 „
velika nona	15 „
mala decima	5 „
velika decima	4 napevi
čista undecima	15 napevov
kvindecima	1 napev
Skupaj	151 napevov

Iz preglednice razvidimo, da so zastopani razsegi vseh trinajstih intervalov ene oktave od čiste kvarte do čiste undecime. Poleg tega sta zastopana razsega male terce in kvindecime vsak le po enem napevu. Največ napevov (42) pripada razsegu male septime, ki jo lahko smatramo za srednjo mero. Ta mera omogoča tudi razporeditev razsega v tri kategorije:

1. kategorija vsebuje napeve, ki imajo razseg ožji od male septime. Zastopanih je 45 napevov.

2. k. vsebuje napeve z razsegom srednje mere male septime. Zastopanih je 42 napevov.

3. k. vsebuje napeve z razsegi, širšimi od male septime. Zastopanih je 64 napevov.

Poglejmo, kakšno razmerje dá celotno število napevov v posamezni pokrajini z ozirom na porazdelitev v tri kategorije, določene po obsežnosti razsega.

Preglednica:

		Kategorija		
		I.	II.	III.
Kranjsko	5 . . .	1	0	— 2
Gorenjsko	35 . . .	5	— 16	— 14
Notranjsko	11 . . .	1	— 2	— 8
Dolenjsko	19 . . .	5	— 2	— 14
Bela Krajina	22 . . .	14	— 6	— 2
Štajersko	29 . . .	11	— 8	— 10
Koroško	6 . . .	2	— 1	— 3
Primorsko	11 . . .	2	— 4	— 5
Beneška Slovenija	1 . . .	0	— 0	— 1
Istra	4 . . .	2	— 0	— 2
brez označbe	10 . . .	4	— 3	— 3

$$151 = 45 + 42 + 64 \text{ napevov}$$

Še bolj kot pri melodičnih intervalih zapazimo tu, da primanjkuje za verjetno sklepanje potrebno število napevov. Ugotovimo pa lahko, da so napevi iz vseh treh kategorij razširjeni po večini slovenskih krajin. Podrobnejše ugotovitve lahko podamo le o Gorenjskem, o Štajerskem in o Beli Krajini. Na Gorenjskem vidimo, da prevladuje srednja mera z nagibom k širšim razsegom. Na Štajerskem so ozki in široki razsegi v ravnovesju, v Beli Krajini pa prevladuje ožji razseg. Ti izsledki so podobni onim ob melodičnih intervalih. Tako vidimo, da prevladujejo v Beli Krajini poleg melodičnih sekund tudi ožji razsegi.

Sledeče vprašanje je, v katerih pokrajinah je zastopan kak širši razseg. Za primer sem si izbral razseg čiste undecime, ki jo zastopa 15 napevov.

Preglednica:

Gorenjsko	5 napevi
Notranjsko	1 napev
Dolenjsko	4 napevi
Štajersko	4 „
Beneška Slovenija	1 napev
	15 napevov

Iz pokrajin, ki so zastopane po večjem številu napevov (Gorenjsko, Štajersko, Bela Krajina), pogrešamo v preglednici le Belo Krajino, iz česar sklepam, da tu odločno prevladujejo ožji razsegi. Ne morem pa ugotoviti zaradi nezadostnega števila napevov iz mnogih pokrajin, kje prevladujejo širši razsegi, oziroma, ali široki razsegi sploh kje na Slovenskem prevladujejo.

Naslednje vprašanje je, kako so v razsegu undecime zastopane 5 kategorije melodičnih intervalov.

Preglednica:

1. kategorija melodičnih intervalov	5 napevi
2. „ „ „ „	6 napevov
3. „ „ „ „	4 napevi
	15 napevov

Preglednica kaže, da se v širokem razsegu pojavljajo najčeseče tudi večji melodični intervali oziroma, čim večji intervali, tem širši razseg. Toda tudi prevladovanje melodičnih sekund ne izključuje širokega razsega.

Končno poizkusim s podrobnejšim raziskavanjem.

Iz 2. kategorije taktovne organizacije oddelek b) si izberem iz enakomerno se menjajočih taktov tričetrtinski + dvočetrtinski takt oziroma petčetrtinski takt. Na razpolago je 6 napevov. Sledijo zapisi:

1. (P. sl. št. 10) Gorenjsko:

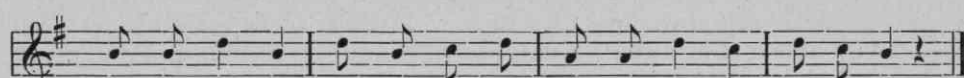
Mírně [zmerno]

Jaz pa poj-dem na Go-renj-sko, jaz pa poj-dem na Go-renj-sko,
jaz pa poj-dem na Go-renj-sko in na zgor-nje Šta-jer-sko.

2. (P. sl. št. 67) Štajersko:

Mirné

Sve-ti Jo-žef, sta-ri mo-žek le-po si-vo bra-do i-ma;

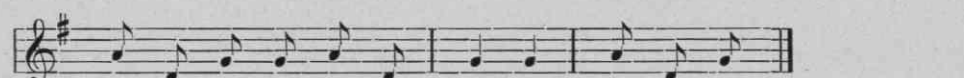

z bra-doj gib-lje, z no-goj zib-lje usmi-lje-ne-ga Je-zu-sa.

3. (P. sl. št. 72) Štajersko:

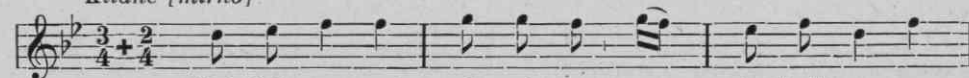
Mirné

Gor-ših fan - tov na sve-tu ni, kak so ti mla-di

fur-ma-ni, kak so ti mla-di fur-ma-ni.

4. (P. sl. št. 95) Primorsko:

Klidně [mirno]

Pri-šel sem pod ok-ni-ce, po - tr-kal sem na

la - štri-ce, po - tr-kal sem na la - štri-ce.

5. (Cesty št. 24) Bela Krajina:

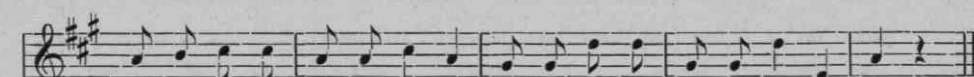
Moderato [zmerno]

Vse rož-ce bom po - tr-ga - la, bom pušlec na-re - di - la.

6. (Cesty št. 49) Štajersko:

Moderato

Le sto - jej, sto - jej li - pi - ca, oj le - pa lip - ca

ze - le - na, oj dra - ja dra - ja dri - ji - rom, oj dra - ja dri - ji - rom.

* Pri Kubi

Četrti napev (P. sl. št. 95) je Kuba prevzel iz Volaričeve zbirke (Narodne pesmi št. 12), kjer je predpisan štiričetrtinski takt. Kuba ga je pravilno spremenil v $\frac{3}{4} + \frac{3}{4}$ takt. K petemu napevu glej str. 69.

Razen na petem opazimo na vseh napevih, da se poleg skupin ritmičnih kvalitet enakomerno menjajo tudi skupine ritmičnih kvantitet. Dvem četrtinkam sledi vedno šest osmink. Le četrti napev ima ne bistveno modifikacijo v dveh šestnajstinkah. 1., 2., 4. in 6. napev pa se skladajo tudi v razvrstitvi težkih in lahkih dob na ritmičnih kvantitetah. Doslednost tega ritma spominja na plesno glasbo. Ta izsledek se strinja z ugotovitvijo Fr. Marolta. V razpravi »Tri obredja iz Zilje« je objavil obredni ples, ki ga še v današnji dobi plešejo Slovenci na Koroškem. Ta ples je v petčetrtinskem taktu in tudi razvrstitev ritmičnih kvantitet se sklada s prejšnjimi ugotovitvami. Po današnjih nazorih smatramo menjavo taktov, pa čeprav v določenem redu, za kompliciranje kvalitativnega ritma, nasprotno pa je enakomerna izmena raznih skupin ritmičnih kvantitet poenostavljenje kvantitativnega ritma. Tako spoznamo na teh napevih skomplicirani kvalitativni ritem in poenostavljeni kvantitativni ritem.

Omenjeni napevi imajo takšne razsege: 5 napevi malo septimo, iz ostalih treh pa po eden kvinto, tritonus in kvarto. Torej se gibljejo razsegi v srednji meri in v manjših intervalih.

Ti napevi so enakomerno zastopani v vseh treh kategorijah melodičnih intervalov. Torej nam melodični intervali ne kažejo neke splošne tipičnosti teh napevov. Iz tega smemo izvajati novo ugotovitev. Stanko Vurnik trdi v že omenjeni razpravi (glej str. 75), da so veliki, oziroma mali intervali tipični za določeno pokrajino. Ker omenjeni napevi pripadajo raznim kategorijam melodičnih intervalov, lahko sodimo, da so tudi iz raznih pokrajin, o čemer nas prepričajo tudi pokrajinske označe. Po zapisih so trije napevi s Štajerskega, po eden pa z Gorenjskega, iz Bele Krajine in s Primorskega. Če k temu dodamo še Maroltov zapis s Koroškega, ugotovimo, da se petčetrtinski takt pojavlja skoraj v vseh glavnih slovenskih pokrajinah.

Pri plesu je tudi vprašanje tempa važno. Omenjeni napevi imajo tempo označen z izrazi: *mírně* (5 napevi), *klídně* (1 n.) in *moderato* (2 n.). Torej tudi podobnost tempa potrjuje domnevo, da obstaja na Slovenskem petčetrtinski ljudski ples.

Na str. 69 te razprave sem omenil, da smemo napeve iz Kubovih zbirk združiti po skupinah. Posamezni napevi teh skupin so si tako podobni, da jih imenujemo variante. Ako variante primerjamo z raziskavanjem v prejšnjih odstavkih, doženemo, da nas ni zanimalo v taki meri to, kar jih družijo, temveč ono, kar jih loči.

O. Hostinský razpravlja o češki ljudski pesmi (Česká světská píseň lidová, str. 49 do 95) na osnovi variant in išče podobnosti med pesmimi z glasbenega vidika. Iz tega izvaja vzporednost z besedili oziroma narobe. Iz podatkov Hostinskega razvidno izhaja, da niso vse variante iz iste dobe. Krajev ne omenja podrobno. Torej vzorec k variantam ni vezan le na določeno dobo.

Kubov zapis št. 75 (Notranjsko) v P. sl. ima tamkaj variante v št. 58 (Dolenjsko) in v št. 122 (Bela Krajina). Variante teh napevov so še danes razširjene med slovenskim ljudstvom. Pred nekaj leti sem jih slišal v Prekmurju in na koroški svatbi. Prav ta koroška varianta, ki je razen nekaj tonov popolnoma podobna Kubovemu zapisu v P. sl. št. 75, se me-

lično sklada s poslednjo varianto glavnega temata v Smetanovi simfonični pesnitvi »Vltava«. Fr. Š. Kuhač ponazoruje v razpravi »Josip Haydn i hrvatske narodne popevke«, koliko hrvatskih ljudskih napevov je Jos. Haydn uporabil v svojih skladbah.

Po vsem tem lahko sklepamo, da melodični vzorec k variantam, t. j. tema ni vezan na neko dobo, pokrajino, narod ali socialno plast. Iznajti tema torej ni nujno potrebno za skladateljsko delo. Visoka umetnost nudi dovolj primerov, v katerih so skladatelji uporabili tuj tema za lastno skladbo. Skladanje po tujem tematu ni najpogostejši pojav visoke umetnosti. V ljudski umetnosti pa je to prav nasprotno. Zato najdemo v velikem številu ljudskih napevov le majhno število osnovnih tem. Težko pa je ugotoviti izvor temata. Ker tema ni vezan le na določno družbeno plast v določeni dobi, tudi ni značilen le za to družbeno plast. Značilno je pa, kako si neka družbena plast nek tema priredi in kako se tema v njej razvija. Tema se izpreminja po značilnih lastnostih te družbene plasti. Najti pot k ugotovitvi teh značilnih lastnosti je bila naloga tega razpravljanja.

Vprašanje je, kaj variante prav za prav združuje in kaj jih loči. Splošno tega ne obravnavam. Že prej sem pa omenil, da sem razpravljaval o tem, v čemer se variante razlikujejo. Variante se torej razlikujejo v ritmičnih kvantitetah, v taktih, v tempu, v melodičnih intervalih, v razsegu itd. Toda čim manj skupnega imajo variante, tem bolj se oddaljujejo in tem bolj prehajajo v drugo skupino variant. Variante najpogosteje zблиžuje podobna usmerjenost k osrednjim tonom, povezanost nekaterih tonov in intervalov z določnimi ritmičnimi kvalitetami in tudi podobno členjenje forme.

Torej bi lahko sledili variantam nekega temata po raznih pokrajinah, družbenih plasteh in dobah ter po razlikah ugotovili značilnosti posameznega glasbenega izražanja. Toda za takšen postopek bi morali imeti na razpolago veliko število variant s točnimi podatki krajev, dobe in ljudi, ki so jih peli. Nabrani napevi seveda le deloma ustrezajo tej zahtevi. Zato moramo določene razlike t. j. značilnosti napevov v posameznih pokrajinah, dobah in družbenih plasteh izvajati le iz napevov, ki imajo podatke. Po izsledkih pa lokaliziramo napeve brez podatkov in napeve s podatki, o katerih pravilnosti dvomimo. Kajti napeve takih značilnosti, ki večinoma ne soglašajo z značilnostmi kraja, kjer smo napeve našli, lahko smatramo za priseljenke. V tej razpravi nisem iskal takšnih primerov po pridobljenih ugotovitvah. Podatke, ki sem jih pridobil na tako majhnem številu napevov, ne morem smatrati za dokončne, čeprav nekateri izsledki izkazujejo soglasnost z dognanji raziskovalcev slovenske ljudske pesmi. Prav to pa kaže delno uspešnost tega raziskavanja in vzpodbuja k nadaljevanju v tem pravcu na mnogo obsežnejšem gradivu, kar bo šele omogočilo zanesljivejše izsledke. S pomočjo teh bo možno pristopiti k nujni kritiki zapisov. Tako pregledani napevi šele bodo primerni za pritegnitev besedila in nadaljnje raziskavanje.

LITERATURA:

- Ahacel Matija: Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane I. del, Celovec 1855.
 Bajuk Marko: Mera v slovenski narodni pesmi, Ljubljana 1928.
 Beranič Davorin: O slovenski narodni glasbi; Čas IV. 1. Ljubljana 1910.
 Beranič Davorin: Vrazovi zapisi narodnih melodij; Časopis za zgodovino in narodopisje VII. 1., Maribor 1910.

- Cerkvene pesmi nabrane med slovenskim narodom I.—III. zv., Gorica 1885, 1886 in 1888.
- Drobtince VI. l., Celovec 1851.
- Fleišman Jurič: Gerlica, venec slovenskih pesem I.—III. zv., Ljubljana (b. l.).
- Foerster Anton: Triglav, 2 zvezka. Praha (b. l.).
- Hostinský Otakar: Česká světská píseň lidová, Praha 1906.
- Kocijančič Josip: Slovenské národní pesni, I. in II. zv., Praha, Ljubljana (b. l.).
- Kogoj Marij: O narodni pesmi; Dom in svet XXXIV. l., Ljubljana 1921.
- Kuba Ludvík: Cesty za slovanskou písní, II. zv., Slovanský jih; Praha 1955.
- Kuba Ludvík: Píseň jihoslovanská; Praha 1925.
- Kuba Ludvík: Slovanstvo ve svých zpěvech. Kniha VII. Písňe slovinské. Pardubice 1890.
- Kuhač Fr. Š.: Josip Haydn i hrvatske narodne popievke; Vienac, Zagreb 1880.
- Kuhač Fr. Š.: Južno-slovenske narodne popievke. I.—IV. kn., Zagreb 1878—1881.
- Majer Matia: Pesmarica cerkvena ali svete pesme, Celovec 1846.
- Marolt France: Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi; Kočevski zbornik. Ljubljana 1959.
- Marolt France: Tri obredja iz Bele Krajine; Slovenske narodoslovne študije II. zv., Ljubljana 1956.
- Marolt France: Tri obredja iz Zilje; Slovenske narodoslovne študije I. zv., Ljubljana 1955.
- Napevi za orgle k Pesmarici cerkvenej, Celovec 1846.
- Nejedlý Zdeněk: Otakara Hostinského Esthetika, Praha 1921.
- Osem inu shestdeset sveteh pesm... Ljubljana 1775, 1796 in 1800.
- Slomšek Anton Martin: Šola vesela lepega petja, Celovec 1855.
- Smetana Bedřich: »Vltava«, 2. simfonična pesnitev iz cikla »Má vlast«.
- Štrekelj Karol: Slovenske narodne pesmi, I.—XVI. zv., Ljubljana 1895—1925.
- Volarič Hrabroslav: Narodne pesmi. Nabral na Kobaridskem, Kobarid (b. l.).
- Vraz Stanko: Narodne pjesni Ilirske, I. razdelak. Zagreb 1859.
- Vurnik Stanko: Studija o glasbeni folklori na Belokranjskem; Etnolog IV. l., Ljubljana 1951.
- Žirovnik Janko: Narodne pesmi z napevi, I. in II. zv., Ljubljana 1885.

Slovenski pregovori in reki o vremenu, letini in poljedelstvu

Ivan Šašelj

a) O vremenu in letini.

Ako je na sv. Neže dan oblačno, bo obilo graha.
 April hladen in deževen, kmet v jeseni sena ne bo reven.
 Bele muhe letajo (sneg naletava), nam kožuhe obetajo (zima se približuje, ko bo treba kožuhe obleči).
 Božični dnevi zeleni, velikonočni sneženi.
 Če češplje v listju cveto, se obdrže.
 Če je na dan sv. Uršule lepo, potem vsak kasen kmet dovolj listja dobi.
 Če je slana v avgustu močna, bo vreme ostalo še nadalje lepo, če pa prične z nevihto, bo z njo tudi končal.
 Če na dan sv. Martina sonce sije, pade v treh dneh dež.
 Če o božiču ni snega, še božiča ni.
 Če sušec prag okoli pometa, nam dobro letino obeta.
 Česar avgust ne skuha, september ne more speči.
 Če zime dolgo ni, kasno se še zglati.
 Dan gori — sneg doli.

- Gore so čiste, ne bo dežja.
 Grudnov sneg je jeklen.
 Kadar je veliko dežja, je obilo bramorjev.
 Kakršno vreme na petek, takšno na svetek.
 Kar je sv. Frančišek (4. oktobra) doživel, bo tudi sv. Lukež preživel
 (kakrašno je vreme o sv. Frančišku, tako bo do sv. Lukeža).
 Ko kraljiček v jeseni k domu prileti, kmalu sneži.
 Ko pride sv. Vid, je vsak otrok češenj sit.
 Ko se Fabijan oznanja (20. jan.), sok v drevesih že poganja.
 Kolikor dni je sneg v rogovili (na drevju), toliko tednov na gomili.
 Kralji (sv. Trije Kralji) se vrnejo, zimo prevrnejo.
 Lastovica pomlad — vrana zimski hlad.
 Marčev sneg — beraški gnoj.
 Martin nam prinese čez tri dni belo odejo.
 Na Andreja, ko se v kozarcih vino smeja, vreme tako, ali onako, ostane
 do konca leta enako.
 Na Andreja sneg — ostane skozi 100 dni.
 Na prvo nedeljo v adventu slana in ivje, bo prihodnje leto polno sadno
 drivje.
 Na sv. Barbare močno ivje, bo potem drugo leto sadja polno drivje.
 Okoli sv. Jurija dež, okoli sv. Petra zmerna suša, so nato v jeseni
 polne kleti in kašče.
 Po vsaki nevihti sonce še lepše sije.
 Prvi vinotok lep in južen, je za grozdje prav poslužen.
 Sneg sv. Andreja ima železna rebra.
 Svečan ima devet misli vsaki dan.
 Sveti Martin — je požegnal vin'.
 Sušča sneg smodi, travnov pa gnoji.
 Šele takrat boš ti hodil bos, ko bo vrana zijala (ob najhujši vročini).
 Zmerna mokrota aprila in maja, kmetu jeseni sta žita polna kašča, a
 sena staja.
 Za kozo je bolje, če ima polne roge snega, kot polne gare sena (koza
 bolj uspeva, če obira pozimi grmovje, četudi pod snegom, kakor pa če se
 ji polaga doma seno, za katero manj mara).
 Zelena velika noč, bele binkošti.

b) O poljedelstvu.

- Če se gre proso tri dni pred srpom (žetvijo) mulit (plet), se ga še
 zmerom za en pehar primuli.
 Če trave ne boš ob času kosil, pozneje jo boš na peči sušil.
 Česna ne reži, trgaj ga!
 Čiriček iz ovsene bilke pride (ko oves poženo, se začne oglašati čiriček).
 Dokler bo kosa pela, bo lahko za postelj (na senu).
 Do sv. Primoža (9. jun.) oves meži (slabo raste), po sv. Primožu pa znori
 (začne bujno rasti).
 Kjer je ajda, tam je med.
 Kislo zelje na grunt pripelje.
 Koruza ni prida, če se vsaj trikrat ne zvija od suše.
 Koruzi je treba dobro pognojiti, jo dvakrat okopati in osuti do kolena,
 pa bo kuruza kakor polena.

Na pustni torek mora gospodinja pred sončnim vzhodom smeti na tuj dvor vreči, da ne bo proso plevelno.

Na sv. Elije dan se ne sme žito zdevati.

Na veliko mašo je tak praznik: Če se češplja potrese, pa kača doli pade. Oves je hudoletnik (ker rad obroditi tudi v slabih letih).

O Materi božji (25. marca) trava raste, če jo tudi s kicom nazaj tolčeš. Petelin je kmetova ura.

Prepelica poje: Ped-pedi, ped-pedi, žito lepo zori.

Pšenica devet dni po žetvi še ne ve, da je požeta (češ da še požeta zori, navadno v kozolcu).

Ta je buče sadil (pravijo o tem, ki laže).

Vinogradnik živi, ako je dobra letina; ako pa ni, živi ko prase pripeto (ali naklenjeno na drevo, okoli si mora samo iskati hrane. — Štajersko).

Kljukec

Viktor Steska

Znana je zbirka izmišljenih in lažnivih pripovedi pod imenom »Lažnivi kljukec«. Ta zbirka je izšla najprej v angleškem jeziku v Londonu leta 1785. z naslovom: Baron Münchhausens Narrative of his Marvelous Travels & Campaigns in Russia (Pripovedi barona Münchhausena o njegovih čudovitih delih in bojih v Rusiji).

Baron Karel Friderik Hieronim Münchhausen se je rodil v Bodenwerderju na Hannoveranskem 11. maja 1720 in je ondi umrl 22. februarja 1797. Proslavil se je po svojih pripovedih o čudovitih dogodivščinah v rusko-turških vojnah, ki jih je neki doživel kot konjeniški častnik. Nanj so prenesli tudi starejše in nove čudovite zgodbe, ki jih je R. Raspe zbral in izdal leta 1785. Dve leti pozneje (1787) je te dogodbe ponemčil Burger. Od tedaj so se širile po vsem svetu.

V slovenščini so znane pod imenom »Lažnivi Kljukec«. Zadnjo izdajo je oskrbel leta 1941. Josip Brinar: »Kljukec in njegove prigode«.

Zanimivo je, da je Kljukec naše domače slovensko ime, ki je bilo znano že ob Valvasorjevem času, ko Münchhausen še rojen ni bil. Očitno je, da naš Kljukec z Münchhausenom nima nič opraviti, samo dogodbam prilaščeno ime je enako.

O našem Kljukcu pripoveduje Valvasor (E. d. H. Kr. I, 119) naslednje:

»Kljukec je bil doma na Jami pri Kranju. Pred nekaj leti je zbral tatinsko tolpo, ki je obstajala iz izgubljenih študentov, ciganov in vsakovrstnih nepridipravov. S to družbo je mnogo ljudi na Kranjskem, Štajerskem in Hrvatskem okradel, osleparil, oropal in jim napravil marsikako nevoljo. O njegovih žepnih tatvinah in zvijačah bi se dalo spisati obširno poglavje. Čeprav so ga zasledovali in lovili, ga vendar nikoli niso mogli ujeti.

Tako je več let uganjal svoja sleparstva. Bil je pa tako prevzetan, da se ni maral nikomur ukloniti. Če je kdo menil, da mu je kos, ga je takoj s poti spravil. Tako je ustrelil nekega dijaka in nekega cigana. Pred leti pa je sklenil, da se poboljša. Dosegel je pomiloščenje pri oblastvih in se vrnil na svoj dom. (Bržkone se je srečno oženil, zakaj v kapit. arhivu se bere, da se je leta 1680. poročil z Marijo Stern!) Doma se je

pečal z ranocelstvom, kar je sijajno razumel. Uravnaval je zlomljene ude, roke in noge, čeprav ni znal ne brati ne pisati. Valvasor meni, da je moral biti odličen član »Reda prudentov« (pametnih), katero peklensko društvo je tedaj ob Donavi, Renu in Lehu uganjalo svoje krivice in zločine, ker se je takrat mnogo slišalo o tej vražji družbi. Bil je to čas po tridesetletni vojni, ko so ljudje zelo podivjali. Udje te družbe so imeli svoja poskušnja leta, se vadili v kraji in zvijučah in morali napraviti izpit za profesorje hudobij, da bi bili nekoč promovirani na vislice.

K tem skušnjam je spadalo tudi to, da so jih tovariši natezali na natezalnico. Dokler ni mogel prenesti treh takih vaj, so ga imeli za nevednega višjih skrivnosti svoje umetnosti. Zato oblastva od takih preizkušenih družabnikov niso nikoli mogla izvedeti kake skrivnosti. Zakaj, če so jih tudi trikrat dali na natezalnico, se niso izdali. Prave privržence te brahialne tolpe so silno redko dobili, ker jih je napravil satan, s katerim so zavezo sklenili, nevidne in nedosegljive.

Ali se je Kljukec s satanovo močjo rešil roke pravice, ni znano; nekaj pa je moralo biti v njem le dobrega, da se je spokoril in dosegel pomiloščenje; zakaj tak človek se svoje hudobije zave šele v ječi ali na vislicah. Njegova pamet, njegova zdravniška sposobnost in prepričanje, da bi marsikateri dobri oče in potnik moral trpeti, ko bi se mu pomiloščenje odreklo, je gotovo oblastvo nagnilo, da ga je vseh kazni oprostilo. Seveda bo šele prihodnost pokazala, če se je korenito poboljšal. Preiskavo o tem prepuščamo bodočnosti.« Tako torej poroča Valvasor.

O Kljukčevi poroki pa iz kapiteljskega arhiva v Ljubljani (fasc. 85/38) naslednje: Knezoškof grof Jožef Rabatta naroča svojemu in generalnemu vikarju Filipu Trpinu, naj preišče zaroko Kljukčevo z Marino Rakovko (Štern), ki jo imenuje ciganko. Tej zaroki namreč ugovarja smledniški kaplan Matija Skuk. Trpin je primer preiskal in dognal: Zaročenca sta bila pravilno oklicana v Šmartnem pri Kranju in v Smledniku brez vsakega ugovora. Sedaj pa ugovarja nevestina mati, češ da je Kljukec že poročen z neko ciganko. Pri preiskavi se je dognalo, da je Kljukec res že pet let živel z neko ciganko in ji tudi obljubil, da je ne bo nikoli zapustil, toda poročila se nikoli nista. Ker je torej Kljukec še samskega stanu, ne velja ugovor proti njegovi poroki z Marino Stern. Ko sta bila oba prejela sv. zakramenta sv. pokore in sv. Rešnjega Telesa, ju je šmartinski kaplan Andrej Tome 4. marca 1680 poročil.

V oceno poslane knjige in spisi:

- Erjavec Fran: **Živalske podobe**. Priredil profesor Janez Logar. (Cvetje iz domačih logov, 17.) Založila Družba sv. Mohorja v Ljubljani 1945.
- Grafenauer Ivan: **Lepa Vida**. Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani (filoz.-filol.-hist. razr., Dela 4), Ljubljana 1945.
- Jaklič Franc: **Apostolski provikar Ignacij Knoblehar** in njegovi misijonski sodelavci v osrednji Afriki. V Ljubljani 1945. Založila Ljudska knjigarna.
- Kotnik Franc: **Misijonar Jernej Mozgan**. Založila Družba sv. Mohorja v Ljubljani 1945.
- Kotnik Franc: **Slovenske starosvetnosti**. Ljubljana 1. dec. 1945. Slovenska poljudno-znanstvena knjižnica »Svet« I, št. 4.
- Mrkun Anton: **Etnografija velikolaškega okraja**. 1. zvezek. Kmetijstvo. Ljubljana. Knjižnica »Etnografija velikolaškega okraja«. 1945.
- Mrkun Anton: **Obrti in trgovina velikolaškega okraja**. Narodopisna knjižnica, 2. zvezek. Ljubljana 1945.
- Orel Boris: **Al pejte, pejte trikrat skuz, zdignite gor visok roke!** (Pos. odtis iz Vodnikove pratike 1945.) Ljubljana 1942.
- Orel Boris: **Naš kmet v okrilju Svetega drevesa**. (Pos. odtis iz Slovenčevega koledarja za l. 1945.) Ljubljana 1942.
- Orel Boris: **Slovenska božja pot in izvori njene ljudske umetnosti**. (Pos. odtis iz Umetnosti VII, št. 4-6.) Ljubljana 1945.
- Orel Boris: **Oj, Ive, k nam na kres**. (Pos. odtis iz Vodnikove pratike za l. 1944.) Ljubljana 1945.
- Slomšek Anton Martin: **Blaže in Nežica**. Priredil dr. Vinko Brumen. (Cvetje iz domačih logov, 18.) Založila Družba sv. Mohorja v Ljubljani. 1945.

Opomba uredništva: Iz tehničnih razlogov so morala izostati knjižna poročila.

